Economische Verkenning Rotterdam

2009–2010

Voorwoord

Hans Vervat
Wethouder Economie, Verkeer en Vervoer

Dominic Schrijer
Wethouder Werk, Sociale Zaken en Grotestedenbeleid

Bij het uitkomen van de vorige editie van de Economische Verkenning Rotterdam stond de Rotterdamse regio aan de vooravond van een economische crisis. Bij het uitkomen van deze editie kondigt het einde van de zware recessie zich voorzichtig aan. Het IMF voorspelde begin november een licht herstel van 0,75% voor de Nederlandse economie volgend jaar.

De economische crisis is niet aan Rotterdam voorbij gegaan. Niet alleen steeg de werkloosheid en daalde de overslag in de haven. Ook moesten meer bedrijven hun activiteiten beëindigen en daalde het vertrouwen onder consumenten en producenten naar een historisch dieptepunt. Toch bleek de crisis ook kansen te bieden voor Rotterdam. De Rotterdamse haven won het afgelopen jaar marktaandeel op de concurrenten in de Hamburg-Le Havre range en ook de Rotterdamse jeugd koos er begin dit schooljaar massaal voor om door te leren. Dit zijn belangrijke ontwikkelingen die niet alleen cruciaal zijn voor behoud en versterking van de concurrentiepositie van de Rotterdamse economie, maar voor versterking van de hele Nederlandse economie.

Rotterdam heeft met een omvangrijk stimuleringspakket ter ondersteuning van de economie het afgelopen jaar flink ingezet op het tegengaan en het voorkomen van effecten van de recessie. Belangrijk daarbij was de bijzondere samenwerking tussen overheid, bedrijfsleven en onderwijsinstellingen in de stad.
Deze samenwerking vindt u ook terug in de Economische Verkenning. De partijen die hebben bijgedragen aan deze verkenning zijn: Rabobank Rotterdam, Kamer van Koophandel Rotterdam, DCMR Milieudienst Rijnmond, Ooms Makelaars, Havenbedrijf Rotterdam N.V., Randstad Rotterdam, KPMG, Hogeschool INHolland, het Albeda College en de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Belangrijk uitgangspunt bij de start van het collegeprogramma in 2006 was dat alle Rotterdammers meetellen en meedoen. We hebben als stad daarmee de lat hoog gelegd. Om te bereiken dat elke Rotterdammer kan meekomen in de samenleving en dat Rotterdam bewoners, bedrijven en bezoekers blijft trekken, zijn grote inspanningen nodig. De uitdagingen die ons wachten, vragen om een daadkrachtige aanpak. Juist nu moeten we ons niet alleen door de waan van de dag laten leiden maar vooruit blijven kijken naar de toekomst. Dit betekent dat we beleid vooral richten op ontwikkelingen die trendmatig zijn, maar die door de crisis vertraagd of juist versneld plaatsvinden. Een voorbeeld hiervan is de inzet van Rotterdam op onderwijs en scholing. Dit is niet alleen een middel om jeugdwerkloosheid op korte termijn tegen te gaan, maar een goed opgeleide beroepsbevolking is de belangrijkste kwaliteitsvoorwaarde voor het aantrekken en functioneren van bedrijven in de stad op lange termijn.

Deze Economische Verkenning 2009 is nieuw van opzet. In deze Verkenning vindt u naast de belangrijkste economische ontwikkelingen in de Rotterdamse regio in 2008, ook de impact van de crisis op de Rotterdamse economie aan de hand van een groot aantal indicatoren. Of het nu gaat om toeristische cijfers of om het aantal mensen met een WW-uitkering, het zijn allemaal indicatoren die een beeld laten zien van de ontwikkeling van de Rotterdamse economie. Naast deze publicatie is de Werkgelegenheidsmonitor najaar 2009 uitgegeven. Hierin staat alle informatie over de ontwikkeling van de werkgelegenheid in Rotterdam.

Zonder visie, geen ontwikkeling. In het derde hoofdstuk van deze Verkenning geeft een aantal hoogleraren van de Erasmus Universiteit vanuit hun eigen vakgebied hun visie op hoe Rotterdam uit de crisis komt. Met de inzet op de clusters Haven en Industrieel Complex, het zorg- en medisch cluster en het cluster zakelijke dienstverlening heeft Rotterdam een duidelijke keuze gemaakt.
De Verkenning sluit af met een viertal scenario's over de toekomst van Rotterdam. Deze scenario's beschrijven mogelijke toekomstbeelden voor Rotterdam en zijn bedoeld als aftrap voor een gesprek met u, als partners ván de stad óver de ontwikkelingen van stad.

Wij kijken uit naar uw reactie en wensen u veel leesplezier!

Samenvatting 8

Deel 1

1. Inleiding 20
21 Opzet Economische Verkenning Rotterdam
21 Partners
22 Regio afbakening

2. De economie van Rotterdam 23
24 Groeiverwachting
27 Groeiverwachting vergeleken met andere havensteden
28 Groeiverwachting vergeleken met ‘Research Centres’
29 Gerealiseerde economische ontwikkeling
30 Rotterdams bedrijfsleven
31 Economische structuur
34 Ontwikkeling speerpuntclusters
35 Grote Rotterdamse bedrijven
36 Economische groei en kracht
38 Hoe gaan bedrijven de economische crisis te lijf?

3. Arbeidsmarkt 41
42 Ontwikkeling van de werkgelegenheid
43 Ontwikkeling van de werkzame beroepsbevolking
44 Ontwikkeling werkloosheid
45 Arbeidsparticipatiegraad
46 Leeftijdsopbouw
47 Opleidingsniveau

4. Kennis en innovatie 48
50 Opleidingsniveau van de beroepsbevolking
51 Kennisontwikkeling
54 Hoger en wetenschappelijk onderwijs
54 Werkgelegenheid in kennisgedreven bedrijven en instellingen
55 Werkgelegenheid in de creatieve industrie
56 Het wetenschappelijk bedrijf van de stad

5. Ruimte voor ondernemen 60
63 Kwaliteit bedrijventerreinen
64 Opname en aanbod van bedrijfsruimte
65 Plannen in de regio
66 Aanbod kantoorlocaties
67 Opname van kantoorruimten
68 Kantorenmarktratio
69 Winkellocaties
70 Bereikbaarheid van banen
71 De MXI van Rotterdam en Amsterdam

6. Consumentenstad 75
76 Huishoudensamenstelling en -inkomen
78 Consumentensector
79 Woonaantrekkelijkheid
80 Werkgelegenheid in de consumentensector
81 Ontwikkelingen toerisme en recreatie
82 Veiligheidsindex

7. Haveneconomie 84
85 Internationale concurrentiepositie
86 Aan- en afvoer van goederen
89 Zeehaventerreinen
90 Voortgang Maasvlakte 2
91 Ontwikkeling havengerelateerde toegevoegde waarde en werkgelegenheid

8. Energie en milieu 93
94 Staat van het milieu
95 Milieudruk grote bedrijven
96 CO_2-uitstoot Rotterdam
98 Fijnstof in de lucht
99 Meldingen over stank, lawaai en stof
100 Huishoudelijk afval

Deel 2 Impact van de recessie op de Rotterdamse economie
104 Oorzaken, gevolgen en verloop van de crisis

Economie 106
107 Meer ondernemers ondervinden last van productiebelemmeringen
108 Verwachtingen rond omzetontwikkeling wisselen sterk per sector
109 Investeringsbereidheid neemt af

Vastgoed en ruimte 110
110 Meer dynamiek in bestaande bouw dan in nieuwbouw
111 Vraaguitval in de bouwsector

Haveneconomie 112
112 Ook de Rotterdamse haven ondervindt gevolgen van de recessie
112 Aantrekken van personeel in de haven vertraagd

Arbeidsmarkt 114
114 Dalende werkgelegenheidsgroei en stijgende werkloosheid
115 Aantal WW-uitkeringen is gestegen
117 Aantal vacatures daalt bij UWV
117 Prognose ontwikkeling arbeidsplaatsen 2010 – 2014 verschilt per sector

Consumentenstad 118
118 Winkellocaties, de trend van centralisatie zet door
118 Afnemend bezoek aan de binnenstad…
120 Arbeidsmarkt detailhandel
120 Rotterdamse toeristenpleisters nog goed bezocht…
121 …Rotterdamse hotels daarentegen merken de recessie goed

Energie en milieu 122

122 Het energieverbruik neemt af
123 Minder weggebruikers, dus ook minder uitstoot
125 Schokbestendigheid van de Rotterdamse economie
125 Regio Rijnmond
127 Rijnmond in vergelijking met de rest van Nederland
128 Het verhogen van het opleidingsniveau?

Deel 3 Zes wetenschappers over recessie en herstel

134 Werken aan Rotterdam als ‘docentenstad’
In gesprek met prof. dr. Adriaan Hofman
136 Een vurig pleidooi voor concurrentiebevordering en scholing van jongeren
In gesprek met prof. dr. Bas Jacobs
138 Rotterdam voorbereiden op een langdurige economische opgang
In gesprek met prof. dr. Bert de Groot
140 Investeren in onderzoek als basis voor Rotterdamse voorspoed
In gesprek met epidemioloog prof. dr. Albert Hofman
142 Een creatievere industrie door de crisis
In gesprek met dr. Erik Hitters
144 Durf te investeren in sociale innovatie tijdens de crisis
In gesprek met prof. dr. Henk Volberda

Deel 4 Verkenning van de toekomst van Rotterdam
In vier scenario’s

148 Rotterdam: stad van duurzaam talent
154 Rotterdam: wereldstad voor een wereldmarkt
160 Rotterdam: parkstad
166 Rotterdam: regio midden in de wereldeconomie

Bijlagen 172

Samenvatting

Deze zevende editie van de Economische Verkenning Rotterdam is tot stand gekomen in een tijd waarin grote delen van de wereld zijn getroffen door een economische recessie. Er bestaat op dit moment grote onzekerheid over de duur en de uiteindelijke diepte van die recessie. De voorspellingen variëren van ‘de bodem is bijna bereikt’ tot ‘de bodem wordt pas in 2016 bereikt’ (Kondratieff-theorie).

Gezien de enorme economische dynamiek in de afgelopen maanden legt de Verkenning de nadruk op de impact van de recessie op de ontwikkeling van de Rotterdamse economie. Maar net als voorgaande jaren besteedt de Verkenning wel aandacht aan de thema’s economie, arbeidsmarkt, kennis en innovatie, ruimte voor ondernemen, consumentenstad, haveneconomie en energie & milieu.

Hoofdstuk 2
De economie van Rotterdam

Het klinkt inmiddels ver weg, maar de Rotterdamse economie heeft vorig jaar goede groeicijfers laten zien. In 2008 is de regionale economie met 2,4% gegroeid. Hoewel de economische groei hiermee op een lager niveau lag dan in de jaren ervoor (gemiddeld 4%) liet de regio hiermee betere groeicijfers zien dan gemiddeld in Nederland (2%).

Ten aanzien van de toekomstige ontwikkeling van de Rotterdamse economie wordt een forse daling verwacht. Naar verwachting is de dip voor Rotterdam beduidend groter dan die voor Amsterdam, Den Haag en Utrecht, wat samenhangt met de sterke verbondenheid van de Rotterdamse economie met de wereldeconomie. De ontwikkeling van het bruto regionaal product is ook vergeleken met die in andere havensteden. Hieruit blijkt dat de economische ontwikkeling eenzelfde trend volgt als in Hamburg, Rouen/Le Havre en Antwerpen. Bovendien laat Rotterdam van deze havengebieden de sterkste economische groei zien.

Qua werkgelegenheid werd in 2008 een lichte daling ingezet (-0,1%). De grootste daling deed zich in de financiële diensten en transport voor. In de zorg en het onderwijs nam de werkgelegenheid juist toe. Deze transitie is ook terug te vinden in de 25 grootste werkgevers in de regio, waar Careyn en Argos als belangrijke nieuwkomers gelden en waartoe ABN-AMRO en Fortis niet meer behoren.

Voor de lange termijn wordt vooral groei verwacht in de zakelijke dienstverlening en de zorg. Deze sectoren gelden nu al als omvangrijkste sectoren in de Rotterdamse economie. In de industrie en bouwnijverheid wordt in de periode 2007–2013 een forse daling van de werkgelegenheid verwacht.

De kracht van de Rotterdamse economie wordt met een 7,4 als hoogste van de G4 gewaardeerd. Alleen Utrecht komt met een rapportcijfer van 7,0 in de buurt van Rotterdam. De hoge waardering voor de kracht van de economie heeft Rotterdam vooral te danken aan een hoge score voor de arbeidsproductiviteit en het behaalde rendement, maar de investeringsratio (investeringen als percentage van de toegevoegde waarde) van Rotterdam blijft ver achter bij de andere indicatoren die de kracht van de economie bepalen. Ook het rapportcijfer 6,6 voor de groei van de economie, vooral te danken aan een hoge score voor de winstgroei, is hoger dan vorig jaar. Maar op de groei van het arbeidsvolume en de groei van de investeringen scoort Rotterdam niet zo goed. De robuuste kracht samen met de score voor de groeiprestaties resulteert voor de Rotterdamse economie in een rapportcijfer 7,0.

Hoofdstuk 3
Arbeidsmarkt

De ontwikkelingen in de Rotterdamse economie hebben een duidelijke doorwerking op de ontwikkeling van de Rotterdamse arbeidsmarkt. Hoewel de werkgelegenheid afnam tot circa 320.400 banen, nam de omvang van de in Rotterdam woonachtige beroepsbevolking vorig jaar iets toe. De ratio tussen het aantal banen en de werkzame beroepsbevolking is hierdoor gedaald. In 2008 waren er per werkzame Rotterdammer circa 1,2 banen in de stad beschikbaar.

Ondanks deze verhoudingsgewijs hoge beschikbaarheid van banen, ligt de netto participatiegraad in Rotterdam lager dan in andere grote steden. Dit komt door het lagere opleidingsniveau van de Rotterdamse beroepsbevolking en het feit dat veel van de banen in de stad worden ingenomen door mensen die buiten de stad wonen. De participatiegraad van zowel mannen als vrouwen is in 2008 overigens wel toegenomen.

Desondanks lag de werkloosheid in Rotterdam, met 6,6% in 2008 nog altijd op een relatief hoog niveau. Daarbij is het verhoudingsgewijs grote aantal langdurig werklozen dat de stad telt zorgwekkend. Participatieverhoging en werken aan het opleidingsniveau van de beroepsbevolking blijven belangrijke aandachtspunten, waarbij het vasthouden van jong talent als belangrijkste uitdaging geldt.

Hoofdstuk 4
Kennis en innovatie

Hoewel het aantal hoger opgeleiden in de afgelopen acht jaar flink is toegenomen (+26%), geldt Rotterdam nog altijd als een stad met een verhoudingsgewijs laag opgeleide beroepbevolking vergeleken met de andere steden in de G4. Het aandeel lager opgeleiden is in Rotterdam met 29% een stuk groter dan gemiddeld in ons land (24%). Het is van belang dit opleidingsniveau omhoog te (blijven) tillen, omdat werkgevers een steeds hogere mate van kennis vragen.

In Rotterdam hebben de kennisintensieve sectoren een moeilijk jaar achter de rug. Na een korte opleving in 2007 nam het aantal banen in de kennisintensieve industrie en dienstverlening vorig jaar af. Binnen de kennisintensieve diensten gold dit vooral voor de financiële dienstverlening en overige zakelijke dienstverlening. Het aantal banen in speur- en ontwikkelingswerk nam nog met 1,4% toe.

Op het gebied van R&D-investeringen zijn cijfers voor de provincie Zuid-Holland in beschouwing genomen. Hieruit blijkt dat het aandeel iets achterblijft bij de positie die op basis van het aandeel in het BBP mag worden verwacht. Dit geldt waarschijnlijk in nog sterkere mate voor Rotterdam; aangezien veel van de R&D-investeringen in de provincie in Delft zijn geconcentreerd.

Het wetenschappelijk bedrijf van de stad

De regio Rijnmond verliest per saldo geen talent aan de rest van Nederland. 65% van de HBO-studenten en 44% van de WO-studenten die in de studiejaren 2005/2006 en 2006/2007 in Rotterdam zijn afgestudeerd kwam uit de stad of de stadsregio. Anderhalf jaar na afsluiting van hun studie werkt respectievelijk 66% van de HBO- en 44% van de WO-studenten in de stadsregio. Per saldo heeft de regio dus niets verloren. De arbeidsmarkt van de stad Rotterdam heeft zelfs nog meer profijt van de aanwezigheid van de instellingen voor hoger onderwijs: terwijl slechts 13% van de HBO en 8% van de WO studenten uit Rotterdam komt, werkt uiteindelijk 31% en 29% in de stad.

Vitaliteit van de Rotterdamse economie

In het zogenoemde 'vitaliteitsweb' toont de Economische Verkenning jaarlijks op diverse terreinen de positie van Rotterdam ten opzichte van de drie andere grote steden. Figuur 1 toont de staat van Rotterdam op het gebied van economie, arbeidsmarkt, kennis en innovatie, ruimte voor ondernemen, kwaliteit van het leven en maatschappelijke voorzieningen. De scores op de indicatoren zijn in de bijlagen van deze publicatie in een uitgebreide tabel weergegeven.
Ten opzichte van de andere grote steden scoort Rotterdam vooral goed op het gebied van economie. De stad kent een grote economie, waarin het aantal stuwende arbeidsplaatsen en de arbeidsproductiviteit op een verhoudingsgewijs hoog niveau liggen. Bovendien werd in de regio in de afgelopen jaren de sterkste economische groei gerealiseerd.

Op de domeinen kennis en innovatie en maatschappelijke voorzieningen laat de stad een gemiddeld beeld zien. Binnen het domein kennis en innovatie staan tegenover een lage R&D-graad en relatief klein belang van de kennisintensieve diensten relatief goede scores voor leven lang leren en de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit. Qua maatschappelijke voorzieningen wordt Rotterdam gekenmerkt door een relatief groot aandeel van de maatschappelijke sectoren zorg en onderwijs in de lokale economie. Op het gebied van hoogwaardige zorg en hoogwaardig onderwijs moet de stad Utrecht en Amsterdam voor zich dulden.

De domeinen arbeidsmarkt, ruimte voor ondernemen en kwaliteit van het leven laten relatief ongunstige scores zien. Binnen het domein arbeidsmarkt wordt dit vooral veroorzaakt door een achterblijvende ontwikkeling van de werkgelegenheid, een relatief hoog aantal laagopgeleiden en een relatief hoog aantal langdurig werklozen. Daarnaast lag de netto participatiegraad ondanks de toename nog altijd onder het niveau van Amsterdam, Den Haag en Utrecht. Binnen het domein ruimte voor ondernemen onderscheidt Rotterdam zich ten opzichte van de andere steden met een verhoudingsgewijs hoog leegstandspercentage op de kantorenmarkt en een relatief laag aandeel uitgeefbaar bedrijventerrein.

Op het gebied van kwaliteit van leven tenslotte wordt de tegenvallende score van Rotterdam veroorzaakt door een relatief laag aantal cultuurinstellingen per inwoner en een geringe omvang van de creatieve klasse in de beroepsbevolking. Daarnaast wordt de stad gekenmerkt door een achterblijvende ontwikkeling van de woningvoorraad, een relatief hoog aantal huurwoningen en een beperkt aantal eengezinswoningen.

FIGUUR 1

Vitaliteitsweb van de economie en het vestigingsklimaat van de G4, 2008

Bron: ECORYS (2009), o.b.v. een systematiek van ETIN Adviseurs.

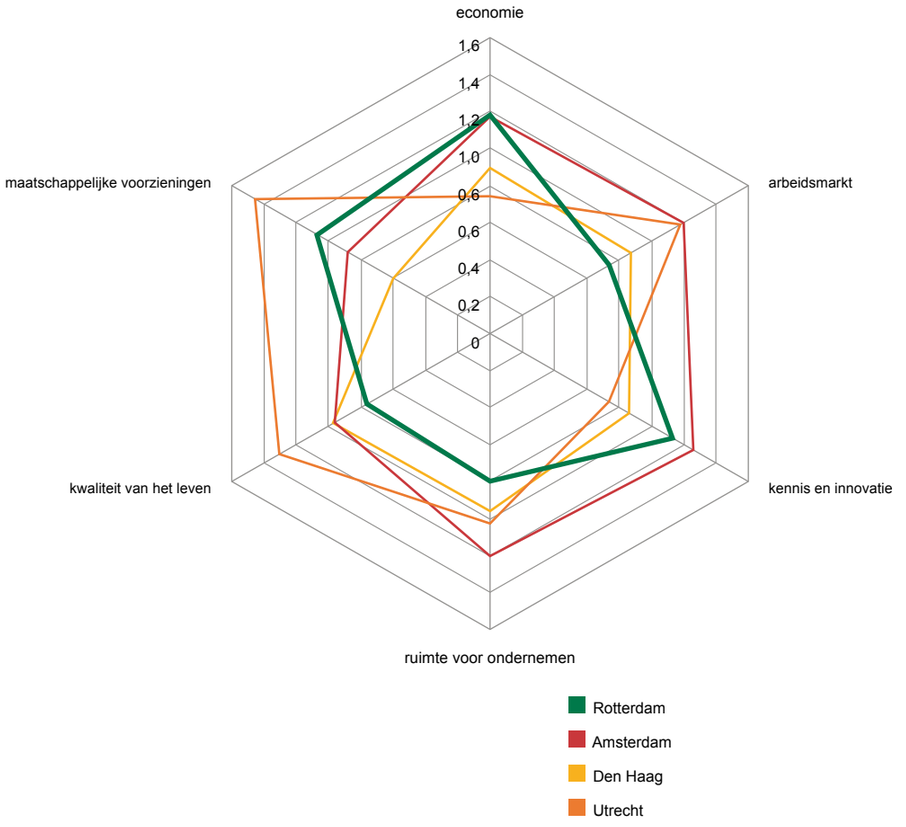

Hoofdstuk 5
Ruimte voor ondernemen

De markten voor bedrijventerreinen, kantoren en winkelruimte lieten in 2008 een wisselend beeld zien. Voor de komende drie jaar beschikt Rotterdam naar verwachting over voldoende bedrijventerreinaanbod. Dit geldt echter niet voor alle delen van de stad. Zo is het bedrijventerreinaanbod in Rotterdam Noord op basis van de uitgifte in 2007 toereikend voor bijna vijf jaar. In Rotterdam Zuid daarentegen is sprake van een (dreigend) tekort.

De Rotterdamse kantorenmarkt doet het relatief goed. Hoewel er sprake is van een daling in de opname, is de daling minder sterk dan in de andere grote steden. In 2008 was de grootste afnemer van kantoorruimte de zakelijke dienstverlening (56%). Nog altijd is de opname door overheidsinstellingen in Rotterdam relatief beperkt. Het afgelopen jaar is de leegstand op de kantorenmarkt in Rotterdam toegenomen tot circa 12%. Hiermee verhoudt het leegstandspercentage zich tot het landelijke gemiddelde.

Ook op de markt van winkelruimte zien we een wisselend beeld. Gerelateerd aan het inwonertal heeft Rotterdam een groter winkelaanbod dan Amsterdam en Den Haag, wat de (boven)regionale functie van het Rotterdamse winkelbestand benadrukt. Aan de andere kant ligt het leegstandspercentage op een verhoudingsgewijs hoog niveau (9% ten opzichte van 7,5% gemiddeld in Nederland) en blijft de gemiddelde huurprijs per m^2 achter bij die in Amsterdam.

Hoofdstuk 6
Consumentenstad

Een belangrijk deel van het lokale MKB richt zich op de Rotterdamse consumentenmarkt. In deze consumentenmarkt zien we een trend van een toenemend besteedbaar inkomen per huishouden. Aan de andere kant ligt dit inkomen op een lager niveau dan in de andere steden, wat de positie van dit MKB bemoeilijkt.
Desondanks bleef het aantal arbeidsplaatsen in de consumentensector in 2008 min of meer gelijk. Waar in de maaltijden en drankenverstrekking sprake was van een afnemend aantal arbeidsplaatsen, nam het aantal arbeidsplaatsen in de handel en reparatie van consumentenartikelen in 2008 toe. Op dit moment telt de Rotterdamse consumentensector 5.860 vestigingen en 38.870 werkzame personen, waarmee het respectievelijk 24% van de vestigingen en 12% van het aantal werkzame personen in de stad voor haar rekening neemt.

De afzetmarkt van Rotterdamse consumentenbedrijven houdt niet op bij de gemeentegrenzen. De Rotterdamse consumentenbedrijven zijn voor 78% afhankelijk van de lokale bevolking. Aan de andere kant blijkt dat de bevolking ook voor een belangrijk deel haar uitgaven buiten de stad doet. Ruim 30% van de bestedingen van de lokale bevolking worden buiten Rotterdam gedaan.

Qua woonaantrekkelijkheid blijft Rotterdam iets achter bij Amsterdam, Den Haag en Utrecht. De bereikbaarheid van banen wordt, evenals de aanwezigheid van de Erasmus Universiteit, als positief ervaren. De index op het gebied van veiligheid en het aantal koopwoningen is relatief ongunstig ten opzichte van andere steden. De waardering van de veiligheid kwam in 2008 uit op een 7,2; een lichte daling ten opzichte van de score in 2007 (7,3).

Hoofdstuk 7
Haveneconomie

Rotterdam is en blijft onbetwist de grootste zeehaven van Europa. De goederenoverslag is in 2008 met 3% gegroeid. Alleen de overslag van stukgoederen (excl. containers) daalde. Natte massagoederen (vooral ruwe olie) vormen nog altijd het belangrijkste segment in de Rotterdamse haven.

Hoewel de werkgelegenheidsontwikkeling in het Haven Industrieel Complex de laatste jaren wat stagneert, neemt de toegevoegde waarde die wordt gecreëerd nog altijd sterk toe. Dit duidt op een sterke ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit. In het Haven Industrieel Complex werd in 2007 circa € 12,8 miljard toegevoegde waarde gecreëerd. De sector is daarmee van groot belang voor de ontwikkeling van de (regionale) economie.

De bedrijfseconomische cijfers van de regionale logistieke sector laten een gevarieerd beeld zien. De winstgroei nam in 2008 iets af, maar minder sterk dan gemiddeld in ons land. De rentabiliteit op eigen vermogen bleef daarmee op een verhoudingsgewijs hoog niveau. De investeringen laten daarentegen een minder gunstig beeld zien. Hoewel de investeringen in 2008 nog wel toenamen, lag de investeringsquote (investeringen t.o.v. toegevoegde waarde) op een verhoudingsgewijs laag niveau.

Hoofdstuk 8
Energie en milieu

Ondanks een afnemende milieudruk van de grote bedrijven, een afnemende concentratie van fijnstof in de lucht en een min of meer constante CO_2-uitstoot is het totaal aantal milieuklachten in 2008 toegenomen. Het toegenomen aantal milieuklachten heeft vooral te maken met een toenemend aantal meldingen over geluid.

In het kader van het samenwerkingsverband Milieumonitoring Stadsregio Rotterdam (MSR) krijgt het milieu in de regio Rijnmond elk voorjaar een rapportcijfer. Tot het jaar 2000 stegen die waarderingen, mede door technologische ontwikkelingen die het mogelijk maakten een aantal ‘gemakkelijke’ verbeteringen door te voeren. Na 2000 bleven de complexe en de op Rotterdamse schaal moeilijk te beïnvloeden problemen over, waardoor verdere verbetering stagneerde. Voor 2009 kwam het rapportcijfer voor de staat van het milieu, evenals voor 2008, uit op een 7,9.

Het milieugedrag van de Rotterdammers laat een gemengd beeld zien. Aan de ene kant maakt de Rotterdammer iets minder vervoerkilometers, terwijl er aan de andere kant verhoudingsgewijs meer afval wordt geproduceerd. Dit laatste hangt deels samen met de ontwikkeling van het gemiddeld besteedbaar inkomen. De gewenste ontkoppeling van de ontwikkeling van het huishoudelijk afval en de ontwikkeling van het inkomen treedt vooralsnog niet op.

Deel 1

Hoofdstuk 1

Inleiding

Opzet Economische Verkenning Rotterdam 2009–2010

De zevende editie van de Economische Verkenning Rotterdam (EVR) komt uit onder zeer bijzondere economische omstandigheden. Wat begon als een financiële crisis is inmiddels veranderd in een wereldwijde economische recessie. De effecten van de recessie zijn ook in Rotterdam en de regio merkbaar. Deel 2 van deze Verkenning volgt daarom het verloop van de recessie in Rotterdam aan de hand van een aantal indicatoren. Om de uitgangssituatie te beschrijven waarin Rotterdam zich bevond aan het begin van de recessie bevat deze editie ook een weergave van de economische ontwikkelingen van 2008. Daarmee hebben we de vergelijkbaarheid tov vorige edities gehandhaafd. Deel 1 bestaat evenals voorgaande jaren uit onderstaande vaste thema's:

- De economie van Rotterdam (algemene ontwikkelingen)
- Arbeidsmarkt
- Kennis en innovatie
- Ruimte voor ondernemen
- Haveneconomie
- Consumentenstad
- Energie en Milieu

Naast de hierboven beschreven twee delen bestaat deze bijzondere editie van de Economische Verkenning uit nog twee delen. In het derde deel geven zes wetenschappers van de Erasmus Universiteit Rotterdam hun visie op het verloop van de recessie in Rotterdam en geven aan hoe Rotterdam uit de recessie kan komen. In het laatste deel van de Verkenning staan vier mogelijke economische toekomstscenario's beschreven. Deze scenario's zijn tot stand gekomen met behulp van stakeholders in de stad en ambtenaren van de gemeente Rotterdam.

Partners

Dit jaar is de Economische Verkenning wederom tot stand gekomen door intensieve samenwerking met belangrijke stakeholders in de stad. Dit jaar mocht de Economische Verkenning de Erasmus Universiteit Rotterdam als tiende participant verwelkomen. Zonder de kennis en visie van onderstaande participerende partijen zou deze editie niet tot stand zijn gekomen.

- Albeda College
- DCMR milieudienst Rijnmond
- Erasmus Universiteit Rotterdam
- Havenbedrijf Rotterdam
- Hogeschool INHolland
- Kamer van Koophandel Rotterdam
- KPMG
- Ooms Makelaars
- Rabobank Rotterdam
- Randstad Uitzendbureau

Definities

Regio-afbakening

In het eerste deel van de Verkenning worden Rotterdam en de Rotterdamse regio vergeleken met de andere G4 steden en regio's en met Nederland als geheel. Op deze manier kunnen de ontwikkelingen in Rotterdam beter in perspectief worden geplaatst. Wanneer van de stad Rotterdam wordt uitgegaan, gaat het bij de referentiesteden ook om de gemeenten.Niet voor alle onderwerpen zijn cijfers op gemeenteniveau beschikbaar. In die gevallen is meestal gebruik gemaakt van gegevens over de zogenoemde Corop-gebieden, een regionale indeling van Nederland die door het CBS wordt gehanteerd (zie hieronder voor meer informatie). De Corop-indeling is bijvoorbeeld toegepast voor een aantal indicatoren in het vitaliteitsweb, maar ook op diverse plaatsen in het hoofdstuk over de economie in het algemeen, de arbeidsmarkt en dat over kennis en innovatie. Naast de gemeenten worden in deze Verkenning de volgende gebiedsindelingen gebruikt:

Stadsregio Rotterdam: met als kerngemeente Rotterdam, en als randgemeenten Rozenburg, Maassluis, Vlaardingen, Schiedam, Capelle a/d IJssel, Krimpen a/d IJssel, Lansingerland, Ridderkerk, Barendrecht, Albrandswaard, Spijkenisse, Bernisse, Hellevoetsluis, Brielle, en Westvoorne.
Regio Rijnmond: Stadsregio Rotterdam, met als randgemeenten Nieuwerkerk a/d IJssel, Ouderkerk en Nederlek.
Corop-gebied Groot-Rijnmond: Regio Rijnmond, plus gemeenten Korendijk, Oud-Beijerland, Binnenmaas, Strijen en Cromstrijen, en geheel Goeree-Overflakkee (gemeenten Goedereede, Dirksland, Middelharnis en Oostflakkee).
Corop-gebied Groot Amsterdam: met als kerngemeente Amsterdam, en randgemeenten Aalsmeer, Amstelveen, Beemster, Diemen, Edam-Volendam, Graft-de-Rijp, Haarlemmermeer, Landsmeer, Oostzaan, Ouder-Amstel, Purmerend, Uithoorn, Waterland, en Zeevang.
Corop-gebied agglomeratie Den Haag: met als kerngemeente Den Haag, en randgemeenten Leidschendam-Voorburg, Pijnacker-Nootdorp, Rijswijk, Wassenaar, Zoetermeer.
Corop-gebied Utrecht: de gehele provincie Utrecht.

Waar mogelijk is gebruik gemaakt van een kleinschaliger Corop-indeling, de zogenoemde Corop-plus indeling. Dat is bijvoorbeeld een aantal keer toegepast in het vitaliteitsweb en in de cijferbijlage. De Corop-plus indeling betreft:
Sub-corop Rijnmond: Stadsregio Rotterdam.
Sub-corop Amsterdam: gemeente Amsterdam.
Sub-corop Haaglanden: Corop agglomeratie Den Haag, maar dan exclusief Zoetermeer.
Sub-corop Utrecht: stadsgewest Utrecht, dat wil zeggen de provincie Utrecht, exclusief het Westelijk Veenweidegebied, de Utrechtse Heuvelrug en Amersfoort-Eemland.

Hoofdstuk 2

De economie van Rotterdam

De kredietcrisis is nu twee jaar oud. Wat is begonnen met een leeglopende huizenmarktbubbel in de Verenigde Staten, is verworden tot een mondiale economische crisis. De desastreuze gevolgen voor de reële economie zijn het afgelopen jaar duidelijk zichtbaar geworden. Al sinds het tweede kwartaal van 2008 verkeert Nederland in een recessie, waarvan in het eerste kwartaal van dit jaar een historische dieptepunt werd bereikt. Ook Rotterdam heeft niet aan deze recessie kunnen ontkomen.

Groeiverwachting

Ten aanzien van de ontwikkeling van de Rotterdamse economie wordt volgens European Regional Prospects een flinke daling verwacht. Figuur 2.1 toont een prognose van de economische ontwikkeling in de G4. Hierin is te zien dat de verwachte dip voor Rotterdam beduidend groter is dan die voor de andere steden. Dit hangt samen met de sterke verbondenheid van de Rotterdamse economie met de wereldeconomie. Wanneer de wereldhandel afneemt, heeft dit direct zijn weerslag op het Rotterdamse Haven Industrieel Complex. Hoewel de dip in Rotterdam ook wat langer duurt, groeit de economie vanaf 2012 naar verwachting sneller dan in de andere steden. In 2013 kent Rotterdam samen met Amsterdam de grootste economische groei.

FIGUUR 2.1

Realisatie en prognose jaarlijkse economische groei (brp) in de G4, 2007 – 2013

Bron: ECORYS i.s.m. Cambridge Econometrics, *European Regional Prospects 2009*.

De groei van de werkgelegenheid blijft in de periode 2007 – 2013 naar verwachting achter bij de groei van de toegevoegde waarde. Deze stijgt jaarlijks gemiddeld met 0,3%, terwijl de regionale werkgelegenheid jaarlijks gemiddeld met 0,3% afneemt (Tabel 2.1). In de sectoren industrie & energie, horeca, transport en communicatie wordt een daling van zowel werkgelegenheid als toegevoegde waarde voorzien. In de financiële dienstverlening neemt de toegevoegde waarde naar verwachting af, maar stijgt de werkgelegenheid. De grootste stijging in zowel werkgelegenheid als toegevoegde waarde vindt in de non-profit sector (= zorg, overheid en onderwijs) plaats.

TABEL 2.1

Werkgelegenheid en toegevoegde waarde in 2009 en ontwikkeling 2007 – 2013 in Groot Rijnmond

Bron: ECORYS i.s.m. Cambridge Econometrics, *European Regional Prospects 2009*.

werkgelegenheid	**2009**	**ontwikkeling abs. 2007 – 2013**	**gemiddelde jaarlijkse groei in 2007 – 2013 (%)**
landbouw en visserij	10.790	105	0,2
industrie en energie	41.280	- 11.200	- 4,3
bouwnijverheid	35.540	- 5.520	- 2,5
dienstverlening	326.520	- 3.020	- 0,2
– groot- en detailhandel	104.420	- 2.695	- 0,4
– horeca	17.580	- 415	- 0,4
– transport en communicatie	49.860	- 1.890	- 0,6
– financiële dienstverlening	24.360	560	0,4
– overige diensten	130.300	1.415	0,2
non-profit	234.230	7.630	0,5
TOTAAL	**648.360**	**- 12.010**	**- 0,3**

toegevoegde waarde (x mln euro)	**2009**	**ontwikkeling abs. 2007 – 2013**	**gemiddelde jaarlijkse groei in 2007 – 2013 (%)**
landbouw en visserij	640	25	0,7
industrie en energie	6.140	- 1.035	- 2,6
bouwnijverheid	2.560	80	0,5
dienstverlening	18.370	645	0,6
– groot- en detailhandel	4.630	350	1,2
– horeca	540	- 45	- 1,3
– transport en communicatie	3.150	- 90	- 0,5
– financiële dienstverlening	2.200	- 125	- 0,9
– overige diensten	7.850	550	1,1
non-profit	9.530	945	1,7
TOTAAL	**37.240**	**660**	**0,3**

De arbeidsproductiviteit in Rotterdam neemt in de periode 2007 – 2013 naar verwachting jaarlijks gemiddeld met 0,6% toe. Vooral in de industrie (+ 1,8%) en bouwnijverheid (+ 3,1%) vindt deze stijging plaats. Een daling van de productiviteit wordt verwacht in de horeca en financiële dienstverlening.

FIGUUR 2.2

Verwachte ontwikkeling arbeidsproductiviteit per sector, 2007 – 2013

Bron: ECORYS i.s.m. Cambridge Econometrics, *European Regional Prospects 2009*.

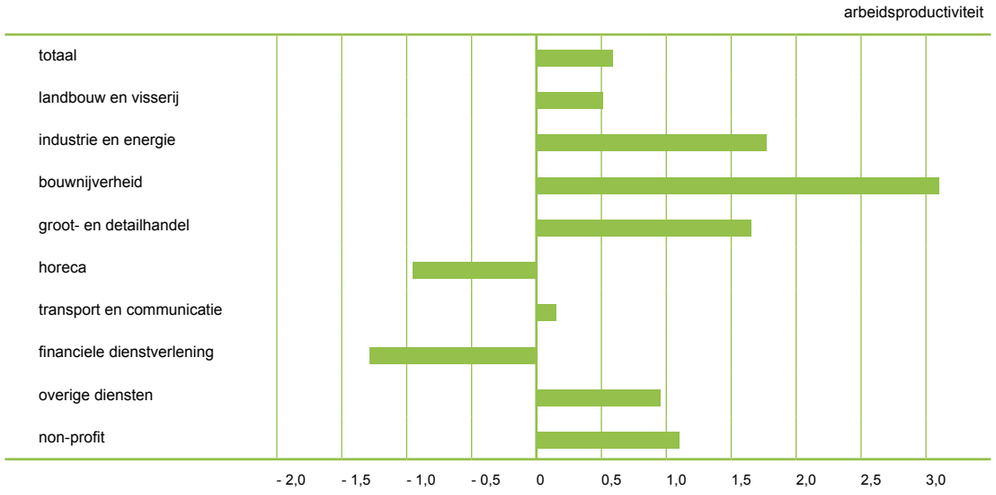

Groeiverwachting vergeleken met andere havensteden

De relatief sterke dip in 2009 en verhoudingsgewijs snelle groei vanaf 2012 zoals in Figuur 2.1 wordt getoond, blijkt zich ook in andere havengebieden voor te doen. Figuur 2.3 toont de economische groeiverwachting voor de regio's Hamburg, Rouen/Le Havre, Antwerpen en Rotterdam. Hieruit blijkt dat Rotterdam van deze havengebieden de sterkste economische groei kent. Ook bij de verwachte werkgelegenheidsontwikkeling laat Rotterdam verhoudingsgewijs goede cijfers zien. Alleen in Hamburg neemt de werkgelegenheid in de periode 2007 – 2013 niet af; in Antwerpen en Rouen/ Le Havre is de verwachte werkgelegenheidskrimp groter dan in Rotterdam.

FIGUUR 2.3

Realisatie en prognose jaarlijkse economische groei (brp) in enkele havengebieden, 2007 – 2013

Bron: ECORYS i.s.m. Cambridge Econometrics, *European Regional Prospects 2009*.

Groeiverwachting vergeleken met 'Research Centres'
Ten opzichte van de economische groei in de kennisintensieve Research Centres[1] blijft de ontwikkeling van de Rotterdamse economie naar verwachting achter. Hoewel ook de Research Centres worden geraakt door de economische crisis is de dip in het algemeen minder hevig dan in Rotterdam (Figuur 2.4). Bovendien behoren de Research Centres vanaf 2010 gemiddeld tot de sterkst groeiende regio's van Europa.

1 In de studie 'State of European Cities' zijn 258 Europese steden op basis van een aantal kenmerken ingedeeld in verschillende categorieën. De zogenaamde Research Centres onderscheiden zich van de andere steden met een internationaal georiënteerde, hoogopgeleide beroepsbevolking, een goede bereikbaarheid, veel studenten en relatief veel ZZP'ers. Binnen de categorie Research Centres onderscheiden Oulu, Toulouse en Cambridge zich met een zeer hoog opgeleide beroepsbevolking. Zie voor meer informatie: ECORYS (2007), State of European Cities Report.

FIGUUR 2.4

Realisatie en prognose jaarlijkse economische groei (brp) in Rotterdam en enkele 'Research Centres', 2007 – 2013

Bron: ECORYS i.s.m. Cambridge Econometrics, *European Regional Prospects 2009*.

Gerealiseerde economische ontwikkeling
In 2008 is de economie van Rijnmond met 2,4% gegroeid (Figuur 2.5). Vergeleken met de jaren 2004 – 2007 was 2008 een minder goed jaar. Zo bedroeg de economische groei in de periode 2004 – 2007 nog gemiddeld 4%. De grootste daling heeft zich waarschijnlijk in de tweede helft van 2008 voorgedaan.

De daling van de economische groei deed zich ook in de andere regio's voor. Amsterdam vormt hierop een uitzondering. In deze regio nam het BRP vorig jaar met 3,3% toe. De regio Rijnmond deed het in 2008 net wat beter dan het landelijk gemiddelde en kende een zelfde groeipercentage als het Stadsgewest Utrecht.

FIGUUR 2.5

Jaarlijkse economische groei (brp) in G4 regio's en Nederland, 2000 – 2008

Bron: CBS Statline, bewerking ECORYS.

* nader voorlopige cijfers
** voorlopige cijfers

Rotterdams bedrijfsleven
In 2008 kende de gemeente Rotterdam circa 2.200 starters. Daarnaast vestigden zich er 225 bedrijven die voorheen elders waren gevestigd. Daar staat tegenover dat er vorig jaar ruim 2.000 bedrijfsvestigingen zijn opgeheven of vertrokken. Het totale saldo is hiermee positief. Een toename van het aantal bedrijfsvestigingen resulteert niet automatisch in werkgelegenheidsgroei. Figuur 2.6 toont de mutaties in de Rotterdamse werkgelegenheid in 2008.

Hieruit blijkt dat de werkgelegenheid in Rotterdam in 2008 per saldo afnam. Hoewel de oprichting van bedrijven een toename van circa 7.000 banen tot gevolg had, resulteerden de opheffingen in een verlies van ruim 7.550 banen. Ook de bedrijfsmigratie (vestiging en vertrek van bedrijven in de gemeente) had een negatief werkgelegenheidssaldo tot gevolg. De vertrekkende bedrijven zorgden voor een afname van ruim 2.550 banen, terwijl de nieuwe vestigers ‘slechts’ 1.350 nieuwe banen in Rotterdam creëerden.

De groei van het zittende bedrijfsleven in Rotterdam maakte een deel van het verlies aan werkgelegenheid door opheffingen en vertrek goed. Dit bleek echter onvoldoende voor een positief werkgelegenheidssaldo voor Rotterdam als geheel. In totaal is in 2008 de werkgelegenheid met 0,1% afgenomen. In de stadsregio resulteerde de groei van de werkgelegenheid bij het zittende bedrijfsleven wel in een werkgelegenheidsgroei (circa 0,4%).

FIGUUR 2.6

Werkgelegenheidsmutaties in de Rotterdamse economie naar mutatiereden, 2008

Bron: Bedrijvenregister Zuid-Holland, bewerking ECORYS.

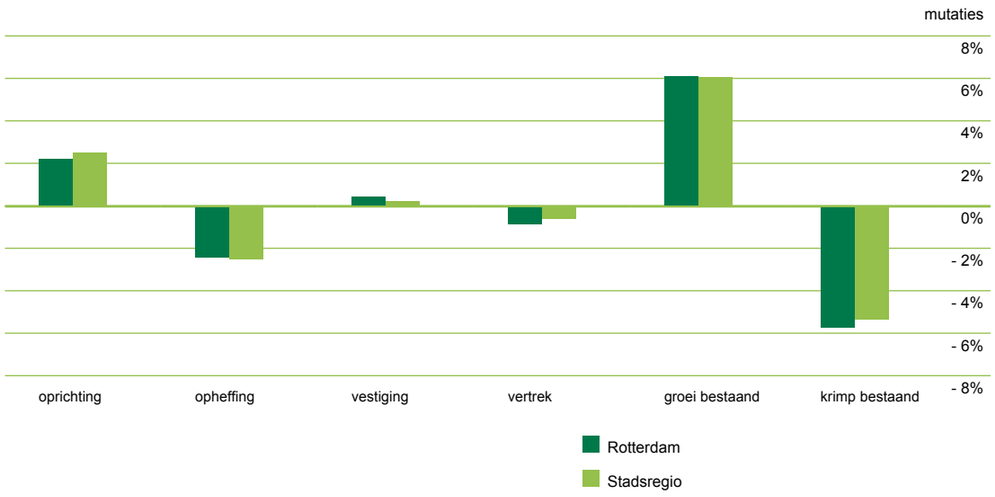

Economische structuur
De hiervoor beschreven werkgelegenheidsmutaties hebben tevens geleid tot een (kleine) verandering in de economische structuur van Rotterdam. Figuur 2.7 geeft de mutatie in het aantal vestigingen en arbeidsplaatsen per sector weer.

Hieruit blijkt dat het aantal bedrijfsvestigingen in vooral de zakelijke diensten en zorg is toegenomen (met respectievelijk 350 en 175). In de zakelijke dienstverlening gaat het voornamelijk om een uitbreiding van het aantal vestigingen in de uitzendbranche, voor het merendeel eenmanszaken (ZZP’ers). Met uitzondering van het onderwijs en de bouwnijverheid is het aantal bedrijfsvestigingen in de andere sectoren gedaald. Dit geldt met name voor de transport en groothandel.

FIGUUR 2.7

Mutaties in het aantal vestigingen en werkgelegenheid in Rotterdam, 2008 – 2009

Bron: Bedrijvenregister Zuid-Holland, bewerking ECORYS.

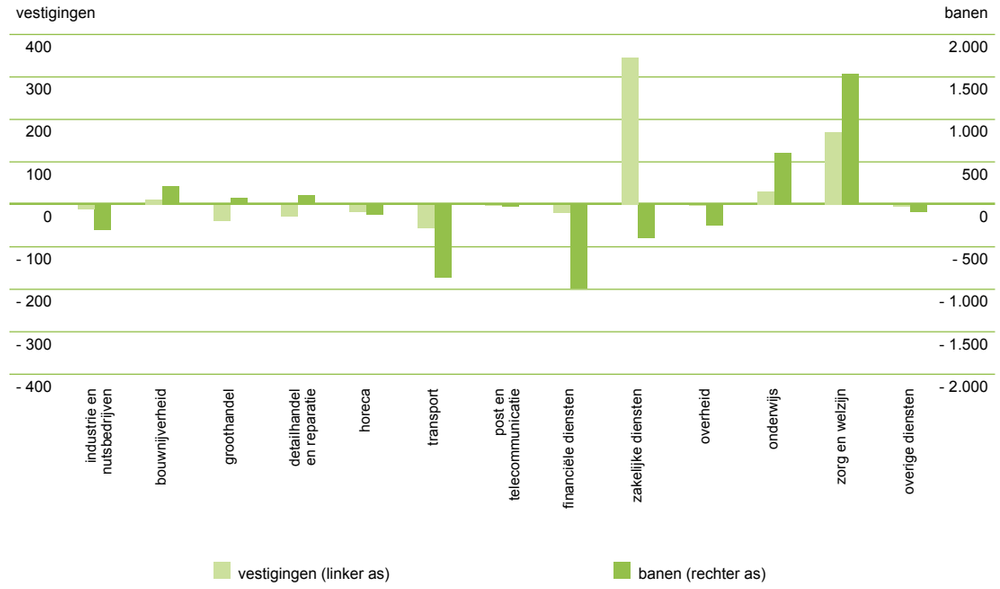

Met betrekking tot de werkgelegenheid springt vooral de ontwikkeling van de zakelijke diensten in het oog. Ondanks 350 nieuwe bedrijfsvestigingen, is het aantal banen in deze sector gedaald. Dit laatste geldt ook voor de transport en de financiële dienstverlening, waarbij respectievelijk de RET en de Fortis Bank een belangrijk deel van de werkgelegenheidsdaling voor hun rekening namen. De zorgsector kende met een toename van 1.500 banen de grootste groei in 2008, vooral als gevolg van uitbreiding van de thuiszorgafdelingen bij bestaande verpleegtehuizen.

Tabel 2.2 toont het totaaloverzicht van de samenstelling van de Rotterdamse werkgelegenheid en de mutaties in het afgelopen jaar. De zakelijke diensten en zorg zijn de sectoren met het grootste aantal werkzame personen, maar hierin heeft zich in de zakelijke diensten dus een afname van de werkgelegenheid voorgedaan. Ook de totale werkgelegenheid is (licht) gedaald, na een stijging in de twee voorgaande jaren.

TABEL 2.2

Werkgelegenheid per sector in Rotterdam, 1 januari 2008 en 1 januari 2009

Bron: Bedrijvenregister Zuid-Holland, bewerking ECORYS.

sector	2008	2009	abs. groei	% groei
industrie en nutssector	29.934	29.647	- 287	- 1,0%
bouwnijverheid	15.662	15.883	221	1,4%
groothandel	12.512	12.596	84	0,7%
detailhandel en reparatie	28.549	28.663	114	0,4%
horeca	10.319	10.205	- 114	- 1,1%
transport	32.392	31.538	- 854	- 2,6%
post en telecommunicatie	4.702	4.683	- 19	- 0,4%
financiële diensten	16.341	15.358	- 983	- 6,0%
zakelijke diensten	58.388	58.004	- 384	- 0,7%
overheid	17.173	16.939	- 234	- 1,4%
onderwijs	25.420	26.031	611	2,4%
zorg en welzijn	55.101	56.645	1.544	2,8%
overige diensten	14.287	14.206	- 81	- 0,6%
TOTAAL	**320.780**	**320.398**	**- 382**	**- 0,1%**

Uit een shift-and-shareanalyse van de werkgelegenheidsontwikkeling in de periode 1995 – 2006 blijkt dat Rotterdam het minder goed heeft gedaan dan dat op basis van de economische structuur mocht worden verwacht (Figuur 2.8). Ofwel, in Nederland als geheel lieten de sectoren gemiddeld een sterkere groei zien dan in Rotterdam.

FIGUUR 2.8

Shift-and-shareanalyse van de Rotterdamse werkgelegenheidsontwikkeling, 1995 – 2006

Bron: CBS, bewerking ECORYS.

Ontwikkeling speerpuntclusters

Binnen de hiervoor beschreven hoofdsectoren zijn enkele clusters van bedrijven te identificeren die volgens de Economische Visie van de stad bepalend zijn voor de toekomstige ontwikkeling van de Rotterdamse economie.[2] Het gaat hierbij om het Haven Industrieel Complex, het creatieve cluster en het medisch cluster, die respectievelijk 20%, 3,3% en 9,4% van de Rotterdamse werkgelegenheid voor hun rekening nemen.[3] Figuur 2.9 toont de geïndexeerde ontwikkeling van de werkgelegenheid in deze sectoren in de periode 2000 – 2009.

Het blijkt dat de drie clusters sinds 2000 een verschillende ontwikkeling hebben doorgemaakt. De bedrijvigheid in het Haven Industrieel Complexheeft in Rotterdam per saldo een afname van de werkgelegenheid laten zien, terwijl het medisch cluster in deze periode juist een enorme groei heeft doorgemaakt. De creatieve industrie daarentegen blijkt zeer conjunctuurgevoelig en liet in perioden van economische neergang een sterke daling van het aantal banen zien. Eind vorig jaar werd in dit cluster de impact van de recessie al duidelijk zichtbaar.

Op het moment dat we de ontwikkeling van de drie speerpuntsectoren in de Stadsregio analyseren, zien we een zelfde patroon als in Rotterdam. Vergeleken met de stad is de werkgelegenheidsdaling in de creatieve industrie in de periode 2002 – 2005 echter niet zo sterk geweest. Ook bij het Haven Industrieel Complex zien we per saldo een kleine plus in de Stadsregio. Dit wijst erop dat deze twee clusters zich in de omliggende gemeenten relatief sterker hebben ontwikkeld dan in Rotterdam zelf.

2 EDBR (2005), Economische Visie 2020; Rotterdam: stad van de toekomst, sterke stad in een welvarende regio.

3 Zie bijlagen voor een overzicht van de branches die tot de drie clusters worden gerekend.

FIGUUR 2.9

Werkgelegenheidsmutaties in drie speerpuntsectoren in Rotterdam, 2000 – 2009

Bron: Bedrijvenregister Zuid-Holland, bewerking ECORYS.

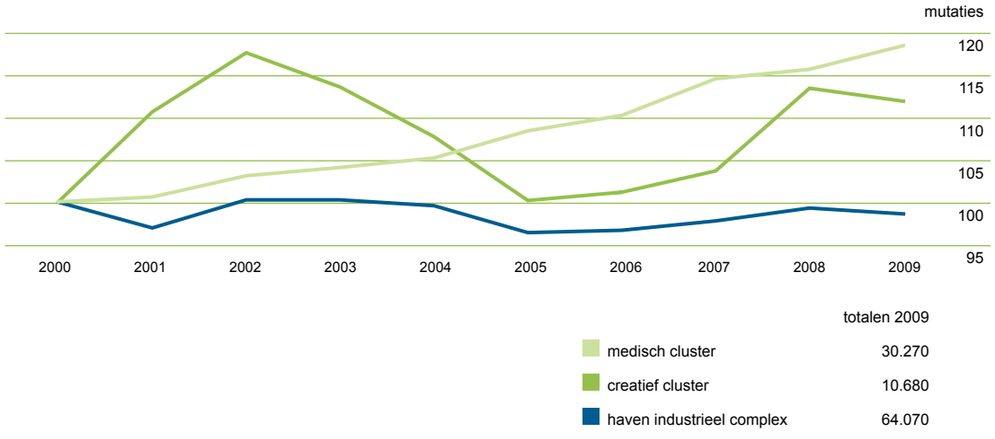

Grote Rotterdamse bedrijven

De 25 grootste werkgevers in Rijnmond zorgden begin 2009 voor circa 32% van de werkgelegenheid in de regio. Vergeleken met de top 25 van vorig jaar is de samenstelling van de lijst op een aantal punten gewijzigd. Nog altijd zijn overheidsinstellingen de grootste werkgevers: gemeente Rotterdam, EMC en de politie. Het aantal arbeidsplaatsen bij de gemeente Rotterdam en het EMC is ten opzichte van vorig jaar zelfs met respectievelijk 970 en 670 toegenomen. Koninklijke Ahold, ING en Unilever zijn onverminderd de grootste particuliere werkgevers in de regio. Ten opzichte van vorig jaar zijn Shell, ABN-AMRO, Parnassia, ROC Albeda Groep en Fortis Bank uit de top 25 verdwenen. Zij nemen nu in bovenstaande volgorde de posities 26 t/m 30 van grootste werkgevers in de regio in.

TABEL 2.3

Grootste werkgevers in de Rotterdamse regio, stand: begin 2009

Bron: Bedrijvenregister Zuid-Holland.

Positie	Bedrijf/instelling	Werkzame personen*
1	Gemeente Rotterdam	17.289
2	Erasmus Medisch Centrum	10.215
3	Formatie Beheer Politie R'dam-Rijnmond / AMB	6.093
4	Koninklijke Ahold NV	6.088
5	Stichting Laurens	4.439
6	BOOR	4.100
7	GOM Schoonhouden BV	3.744
8	Koninklijke TNT Post Rayon Dordrecht	3.446
9	Careyn	3.440
10	ING Nederland	3.364
11	ENECO Energie	3.247
12	Maasstad Ziekenhuis	3.083
13	Unilever Nederland BV	3.031
14	Stichting Thuiszorg Rotterdam	3.012
15	Hogeschool Rotterdam	2.984
16	De Stromen Opmaat Groep	2.648
17	RET	2.614
18	Bas van der Heijden	2.520
19	Stichting Humanitas	2.462
20	Argos Zorggroep	2.414
21	ECT BV Dt BV	2.367
22	Erasmus Universiteit Woudestein	2.303
23	Imtech NV	2.259
24	Vereniging voor Chr. Voortgez. Onderwijs R'dam e.o.	2.171
25	Sint Franciscus Gasthuis	2.167

* = banen van 12 uur per week of meer

Economische groei en kracht
Evenals vorig jaar, toont de Verkenning de Economische Thermometers voor economische groei en economische kracht. Deze thermometers zijn ontwikkeld door de afdeling Kennis en Economisch Onderzoek van Rabobank Nederland. Ze zijn primair bedoeld om een indicatie te geven van het reilen en zeilen van regionale economieën in ons land.

Bij beide thermometers is gekozen voor een viertal indicatoren die de economische groei respectievelijk kracht duiden. Het rapportcijfer dat een regio voor een indicator krijgt toebedeeld, is gebaseerd op de score van de regio ten opzichte van die van andere regio's in ons land. De mate waarin de regionale score afwijkt van het gemiddelde van alle regio's vertaalt zich in rapportpunten die de regio krijgt toebedeeld ten opzichte van het landelijke gemiddelde: een zes. De berekeningswijze is voor alle indicatoren hetzelfde. Het rapportcijfer voor economische groei en kracht is het evenredige gemiddelde van de vier bijbehorende indicatoren (zie bijlage Figuur B.1).

In de onderstaande figuur worden de scores van de G4 op economische groei en economische kracht getoond.

FIGUUR 2.10

Rapportcijfers voor het economisch presteren van de G4, 2007 en 2008

Bron: Rabobank 2009, Regionaal Economische Thermometer.

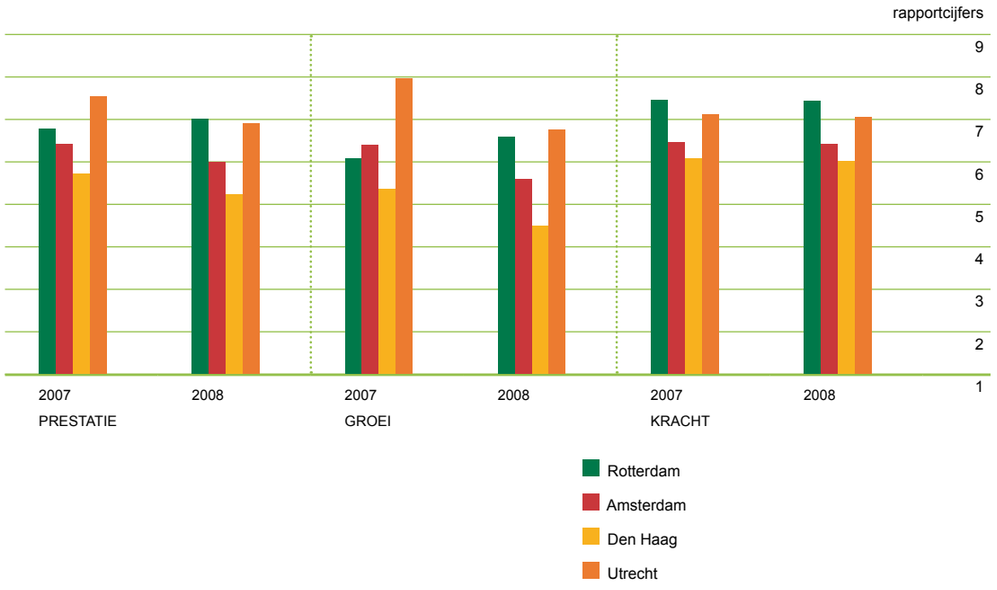

Evenals in 2007, wordt de kracht van de Rotterdamse economie met een 7,4 als hoogste van de G4 gewaardeerd. Alleen Utrecht komt met een rapportcijfer van 7,0 in de buurt van Rotterdam. De hoge waardering voor de kracht van de economie heeft Rotterdam vooral te danken aan een hoge score voor de arbeidsproductiviteit en voor het behaalde rendement. De investeringsratio (investeringen als percentage van de toegevoegde waarde) van Rotterdam blijft ver achter bij de andere indicatoren die de kracht van de economie bepalen. Vergeleken met 2007, krijgt Rotterdam in 2008 niet alleen een hoger rapportcijfer voor de groei van de economie, maar de Maasstad heeft hierin zelfs een flinke inhaalslag op Utrecht en Amsterdam gepleegd. Zoals in Figuur 2.11 te zien is heeft Rotterdam het rapportcijfer van 6.6. vooral te danken aan een hoge score voor de winstgroei. Maar op de groei van het arbeidsvolume en de groei van de investeringen doet Rotterdam het minder goed

Uiteindelijk resulteert de robuuste kracht van de Rotterdamse economie samen met de scores voor de groeiprestaties voor Rotterdam in een rapportcijfer 7,0.[4]

4 Een overzicht van de opbouw van alle scores vindt u in de bijlage.

FIGUUR 2.11

Scores op de Regionaal Economische Thermometer per indicator

Bron: Rabobank 2009, Regionaal Economische Thermometer.

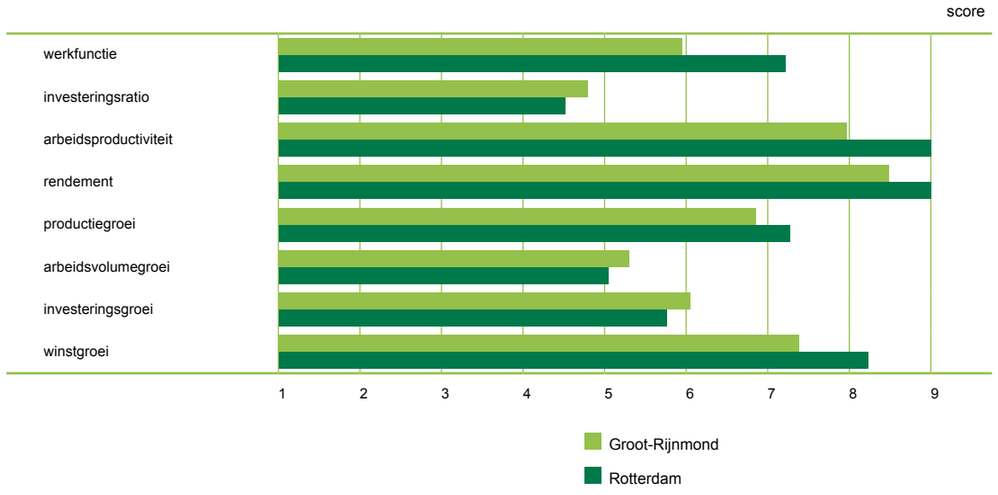

Hoe gaan bedrijven de economische crisis te lijf?
"Alle organisaties zijn perfect ontworpen om de resultaten te verkrijgen die ze nu hebben. Als je andere resultaten wilt, moeten we de manier waarop we de dingen doen veranderen."
Tom Northup

In tijden van crisis worden vrijwel alle bedrijven, consumenten en de overheid voor nieuwe keuzes geplaatst, waarin de één meer succes heeft dan de ander. Economische problemen zijn keuze-problemen, waarin een ieder met beperkte middelen zijn doelen probeert te bereiken. Maar wat maakt het verschil? De Rotterdamse vestiging van Hogeschool INHolland deed recent een verkennend onderzoek naar de succesfactoren van Rotterdamse bedrijven en zocht antwoord op de vraag: "Wat moet een ondernemer/onderneming in huis hebben om goed met de economische crisis om te gaan?"

Veel bedrijven hebben door de crisis een interne focus, stellen investeringen uit, betalen slechter, zien bedrijfsvermogen afnemen en moeten risico's beter beheersen of zelfs vermijden. Wij hebben acht bedrijven geïnterviewd die zich richten op een dynamische omgeving en een gelijkblijvende of groeiende omzet (2009 t.o.v. 2008) of een groei in hun klantenbestand vertonen. Gemiddelde genomen hebben deze acht bijgedragen aan de groei van de werkgelegenheid. Gekeken is naar de thema's die in het kader van de economische crisis spelen, de maatregelen die hiervoor zijn getroffen en het effect hiervan De bedrijven geven aan dat de maatregelen die ze genomen hebben een positief effect hebben gehad op de klant- en medewerkerloyaliteit, de groeicapaciteit, de omzet en de winstmarge. De steekproef is te klein om algemeen geldende uitspraken te kunnen doen, maar geeft wel richting aan en biedt handvatten voor ondernemers in Rotterdam.

Zeven van de acht bedrijven vallen, op basis van hun antwoorden op een vragenlijst, in de categorie bedrijven die wij als 'Flexibelen' beschrijven en één in de categorie 'Uitbesteders'. Natuurlijk hebben deze typen bedrijven ook kenmerken van de andere categorieën uit ons 3C model. Zo zal een 'Flexibele' ook wel eens kosten besparen, uitbesteden of functies aanpassen, maar níet als primaire focus. In het schema bij dit artikel[5] zijn de maatregelen die deze 'Flexibelen' in het kader van de economische crisis hebben genomen in vier verschillende categorieën ingedeeld en verder op drie punten uitgewerkt. Hierbij wordt gekeken naar hun persoonlijke aanpak, snelle vertaling van klantvraag naar aanbod en naar innovatie.

Grote bedrijven 'voelen aan' als kleine bedrijven door een persoonlijke benadering. De ontwikkeling van persoonlijke expertise en vertouwen is hierbij nodig om de klant in beweging te krijgen.

De relatief grote bedrijven hanteren min of meer vergelijkbare coördinatieprincipes als de relatief kleine bedrijven in dit onderzoek. Centraal staan de individuele klant en de directe relatie met de individuele medewerker. Allen hanteren een persoonlijke aanpak, stimuleren medewerkers om te leren en te vernieuwen, sturen op competenties en de kwaliteit van dienstverlening en besteden veel aandacht aan interne en externe communicatie. De individuele klantwens is hierin het startpunt van ontwikkeling, die wordt vertaald naar (gestandaardiseerd) maatwerk. Alles in het teken van een fantastische klantervaring, waarbij iedere medewerker een belangrijke bijdrage levert aan de merkbeleving.

Wat de medewerker volgens deze bedrijven in huis moet hebben, is eigen verantwoordelijkheid, creativiteit, initiatief, persoonlijke betrokkenheid, passie en commitment, specifieke kennis gerelateerd aan de klantbehoefte, goede relaties (netwerk), durf en een positieve houding. Dit geldt ook voor de jongste en kleinste ondernemingen uit dit onderzoek. Zeker 40% van alle medewerkers uit de acht bedrijven is hoger opgeleid.

De veranderingen ten gevolge van de economische crisis worden vooral gezien als kansen, waarin kennisontwikkeling nodig is om in beweging te blijven. Vrijwel alle deelnemers gaven tevens aan, dat onderzoek voor hen belangrijk is en dat continu leren en maatschappelijke betrokkenheid belangrijke redenen zijn om hier aan deel te nemen.

De onderzochte bedrijven lijken het vermogen te hebben om de individuele klantvraag in een samenhangend geheel snel naar operatie en ICT te kunnen vertalen. Hierdoor kunnen ook in een veranderende omgeving (nieuwe) klantvoordelen worden gegenereerd.

De bedrijven zetten veel in op de interne en externe communicatie. Alle medewerkers worden ingezet om signalen uit de markt op te vangen en gevoel te houden bij de actualiteit en de ontwikkelingen in de markt. Het management kan hierdoor snel beslissingen nemen en deze beslissingen snel doorvoeren naar de werkvloer. De acht bedrijven streven hierbij vooral naar eenvoud voor de klant, maar ook naar eenvoud in de interne organisatie. ICT planningen worden door de veranderde economische omstandigheden aangepast en nieuwe toepassingen worden (vervroegd) geïmplementeerd. Hierbij is het onder andere belangrijk om zelf de regie goed te voeren en snel te kunnen schakelen, zowel voor de ICT in eigen huis, als de ICT die is uitbesteed.

De keuze voor innovatie boven kostenbesparing. De competenties en wensen van het individu (klant en medewerker) lijken het uitgangspunt te zijn voor de flexibiliteit en het aanpassingsvermogen. Dit levert bovendien een hoge mate van klant- en medewerkerloyaliteit.

De keuze voor innovatie is één van de gemene delers van deze bedrijven. Zeven van de acht bedrijven verkiezen innovatie boven kostenbesparing, wat gepaard gaat met de focus op de individuele behoefte van bedrijf en medewerkers. Kenmerkend in de groeistrategie van één van de bedrijven is het samenwerken met partners die voorop lopen, werken in een creatieve omgeving (bijvoorbeeld de RDM Campus), of het ontwikkelen van een visie en de wens om een duurzame bijdrage te leveren aan een groter geheel. Elementen hieruit zijn ook te zien bij de andere bedrijven in het onderzoek. De keuze voor innovatie geeft zicht op nieuwe (niche)markten, producten en werkwijzen, die beter aansluiten bij de huidige klantwens. De onderzochte bedrijven spreken wel van kostenbesparing en -beheersing en letten meer op inkoop en voorraadbeheer, maar hebben vooral oog voor ontwikkeling.

Geeft het bovenstaande garanties voor succes? De toekomst zal het uitwijzen. Wat de bedrijven in dit onderzoek in huis hebben, heeft in ieder geval bijgedragen aan een positief resultaat. De steekproef echter is te klein om te concluderen dat alle Flexibelen en Uitbesteders succesvol zijn. Het kan voor u interessant zijn om na te gaan of u ook in huis heeft wat zij hebben, of dat vooral andere factoren het resultaat bepalen.

5 Zie bijlage Tabel B6.

Met dank aan de deelnemende bedrijven: Croon Elektrotechniek, Van Lanschot Bankiers, Van der Laan, VONQ, Boeketterie Binnenweg, Ecomobiel, Santas Espresso, Jules Dock. Meer informatie en het volledige onderzoeksrapport kunt u op vragen via de auteur peter.vandenheuvel@inholland.nl of www.ServiceCentrumOndernemen.nl van Hogeschool INHolland Rotterdam.

Conclusie

- Groei van de economie is in 2008 gedaald ten opzichte van 2007, maar lag met 2,4% nog wel boven het gemiddelde in Nederland van 2%.
- Daling van de werkgelegenheid met 0,1% in Rotterdam. Grootste daling in de financiële diensten en transport. In zorg en onderwijs is de werkgelegenheid juist toegenomen. Deze transitie is ook terug te vinden in de 25 grootste werkgevers in de regio, waarbij Careyn en Argos belangrijke nieuwkomers zijn. ABN-AMRO en Fortis behoren niet meer tot de 25 grootste werkgevers.
- Zakelijke dienstverlening en zorg zijn vooralsnog de omvangrijkste sectoren in de Rotterdamse economie. Ook voor de toekomst gelden deze sectoren als belangrijkste groeisectoren.
- Rotterdam heeft hoogste rapportcijfer van de G4 voor de kracht van de economie. De groei van de economie wordt met een cijfer 6.6 hoger gewaardeerd dan in 2007.

Hoofdstuk 3

Arbeidsmarkt

De Rotterdamse arbeidsmarkt is volop in beweging. In 2008 is de werkzame beroepsbevolking gegroeid en de werkloosheid gedaald. De participatiegraad van mannen was voor het eerst groter dan in 2000 en voor vrouwen bleef een gestage groei zichtbaar. Hoewel het aantal hoogopgeleiden toenam, is een groot deel van de Rotterdamse beroepsbevolking laagopgeleid en heeft de stad in het algemeen moeite om hogeropgeleiden vast te houden. Dit hoofdstuk beschrijft de belangrijkste ontwikkelingen ten aanzien van de arbeidsmarkt in 2008.

Ontwikkeling van de werkgelegenheid
De groei van de werkgelegenheid (aantal banen) in Rotterdam schommelt sinds 2000 sterk. Waar in 2006 en 2007 een sterke werkgelegenheidsgroei werd doorgemaakt, is deze groei in 2008 en 2009 weer wat afgevlakt. Verwacht wordt dat met de recessie dit beeld ook in de andere steden en in Nederland als geheel zichtbaar zal zijn.

FIGUUR 3.1

Groei werkgelegenheid in de G4 en Nederland, 2000 – 2009

Bron: LISA & Bedrijvenregister Zuid-Holland, bewerking ECORYS.

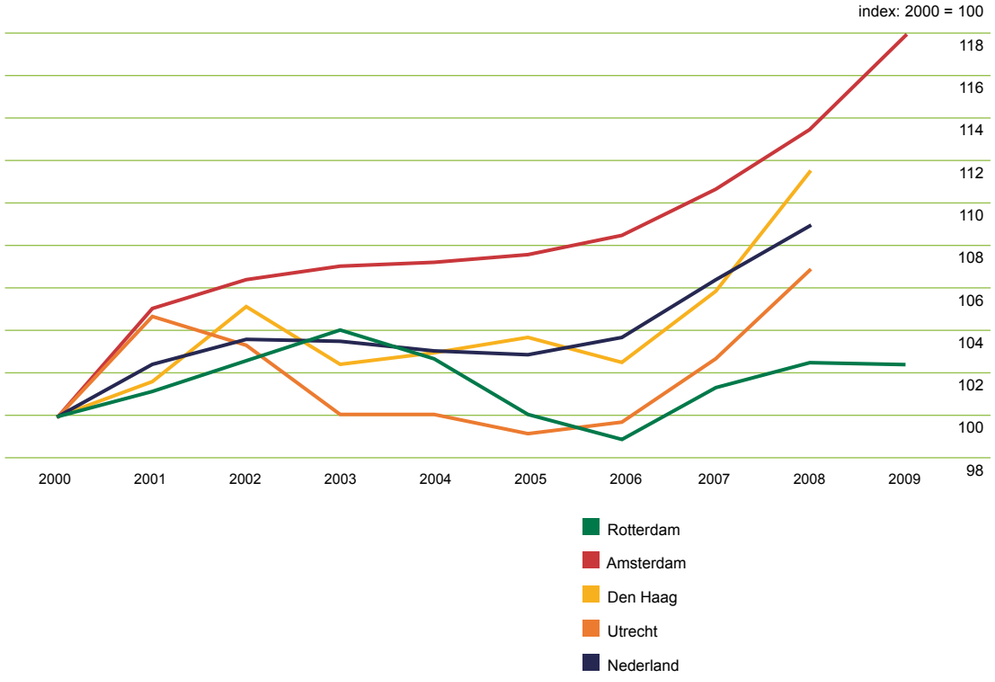

Ontwikkeling van de werkzame beroepsbevolking
Sinds 2000 is de omvang van de in Rotterdam woonachtige beroepsbevolking zowel in absolute aantallen als relatief gezien sterk gegroeid. Evenals in Utrecht en Amsterdam lag de groei in Rotterdam boven het Nederlands gemiddelde. De ontwikkeling in Den Haag bleef hierbij achter.

De sterke ontwikkeling van de in Rotterdam woonachtige beroepsbevolking heeft zich vertaald in een teruglopende ratio tussen het aantal banen en de werkzame beroepsbevolking (Figuur 3.2). Per werkzame Rotterdammer zijn er 1,2 banen in de stad beschikbaar. Dit is verhoudingsgewijs hoger dan in Den Haag en Nederland als geheel, maar lager dan in Utrecht en in Amsterdam.

FIGUUR 3.2

Ratio banen/werkzame beroepsbevolking in de G4 en Nederland, 2000 en 2008

Bron: CBS & LISA, bewerkt door ECORYS.

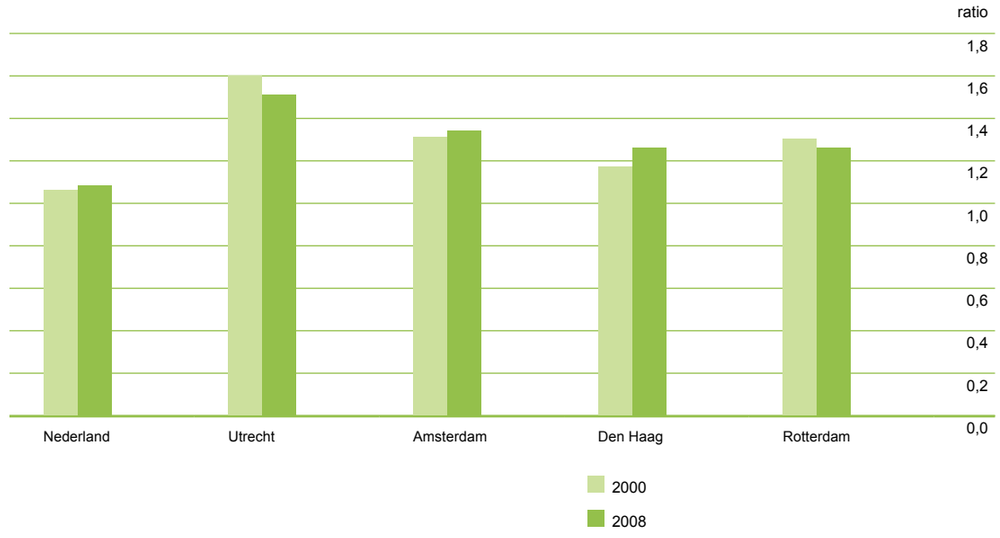

Ontwikkeling werkloosheid
Het aantal werklozen in de G4 steden is sinds 2005 sterk gedaald. Hoewel de daling in Rotterdam sterker was dan in de andere grote steden, laat Rotterdam van de G4 nog altijd het hoogste werkloosheidspercentage zien. In 2008 is de werkloosheid gedaald tot 6,63%. Met de huidige recessie is er een eind gekomen aan deze dalende trend (zie deel 2).

FIGUUR 3.3

Ontwikkeling werkloosheid 2000 – 2008

Bron: CBS, bewerking ECORYS.

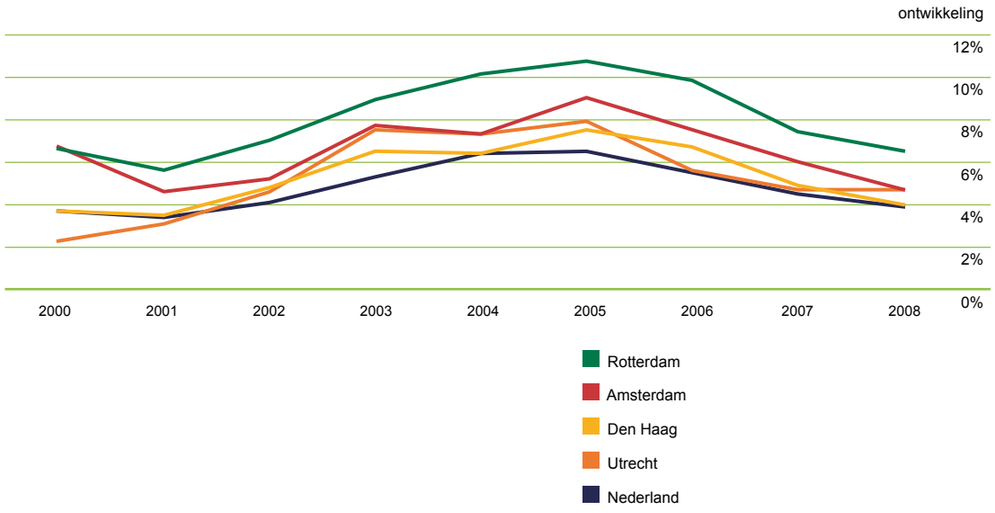

Arbeidsparticipatiegraad
De netto participatiegraad van mannen in Rotterdam was in 2008 voor het eerst hoger dan in 2000. De netto participatiegraad voor vrouwen neemt nog altijd toe. Dit geldt vooral in Amsterdam. In Den Haag is de participatiegraad van zowel mannen als vrouwen gedaald.

FIGUUR 3.4

Netto participatiegraad mannen en vrouwen in 2000 en 2008

Bron: CBS, bewerking ECORYS.

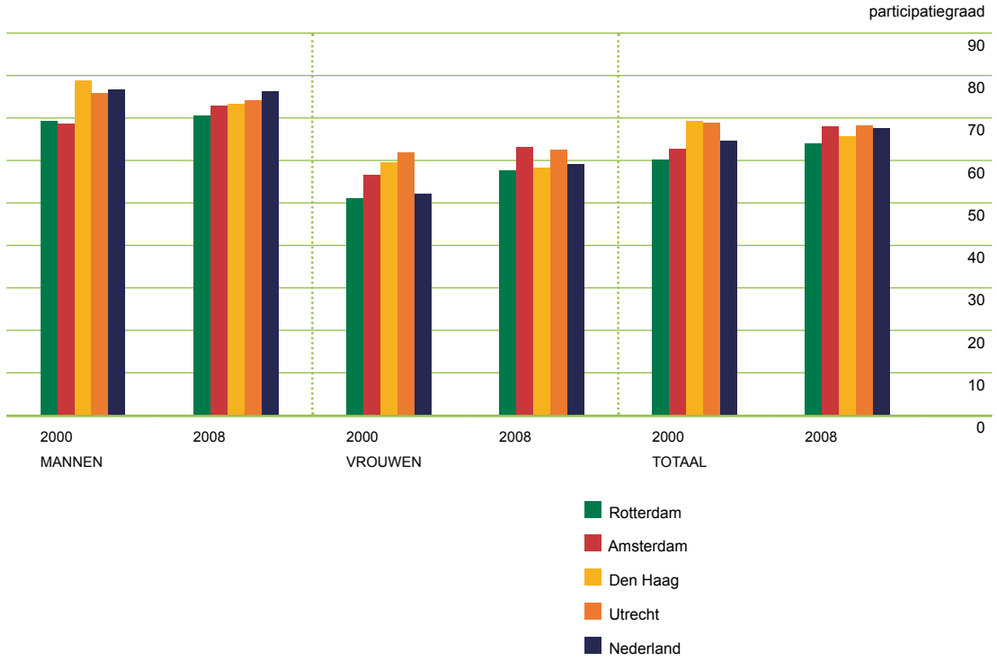

Leeftijdsopbouw
Rotterdam heeft in verhouding tot Den Haag, Amsterdam en Nederland een jonge beroepsbevolking. Vooral de leeftijdscategorie 15 tot 25 jaar is in verhouding tot de andere steden groot. Dit betekent dat Rotterdam in de komende jaren veel nieuwe starters op de arbeidsmarkt kan verwachten.

FIGUUR 3.5

Leeftijdsopbouw beroepsbevolking 2008

Bron: CBS, bewerking ECORYS.

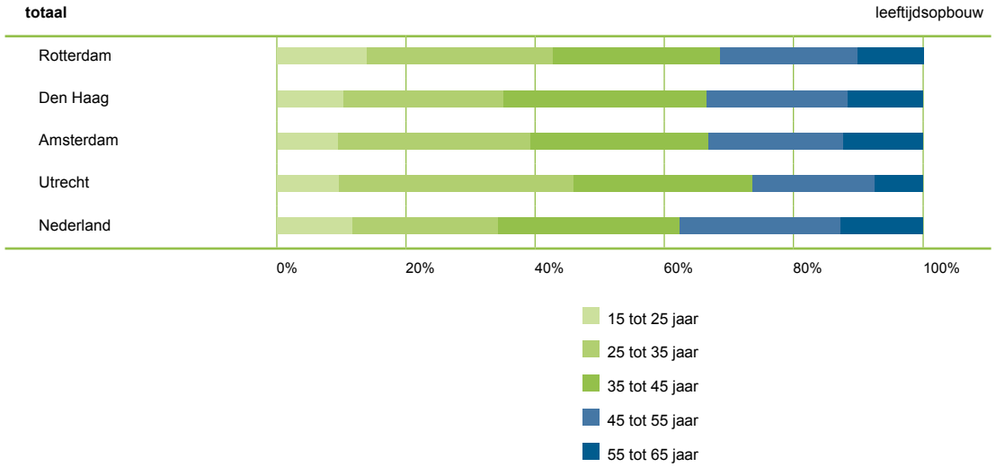

Opleidingsniveau
Qua opleidingsniveau wordt de Rotterdamse arbeidsmarkt gekenmerkt door relatief veel laagopgeleiden (Figuur 3.6). In Utrecht en Amsterdam is duidelijk het grootste gedeelte van de beroepsbevolking hoger opgeleid. In Den Haag is het verschil tussen middelbaar en hoger opgeleid wat kleiner. Van de G4 telt Rotterdam nog steeds verhoudingsgewijs de minste hoogopgeleiden.

FIGUUR 3.6

Opleidingsniveau beroepsbevolking 2008

Bron: CBS, bewerking ECORYS.

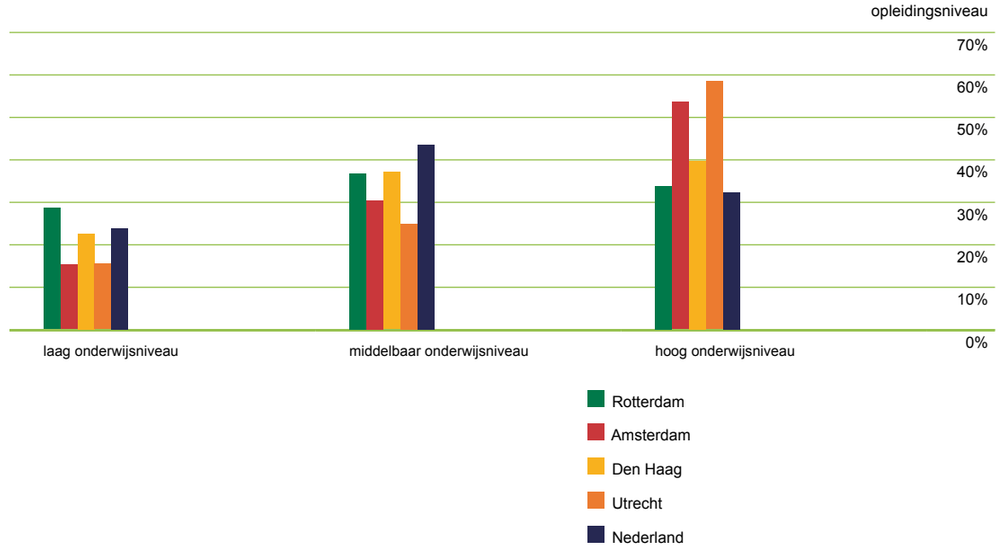

Conclusie

- Na een sterke groei in 2006 en 2007, is de ontwikkeling van de werkgelegenheid in 2008 wat afgevlakt. Rotterdam telde begin 2009 circa 320.400 banen.
- Rotterdam kent een verhoudingsgewijs hoog werkloosheidscijfer, dat sinds 2005 wel stevig is gedaald.
- De participatiegraad van zowel mannen als vrouwen is in 2008 toegenomen.
- Rotterdam heeft een jonge beroepsbevolking, maar relatief veel laag en middelbaar opgeleiden ten opzichte van de andere steden.
- Het vasthouden van jong talent geldt als belangrijkste uitdaging.

Hoofdstuk 4

Kennis en innovatie

Rotterdam, stad van kennis, kunde en creativiteit. Zo is de ambitie van Rotterdam op het gebied van kennis en innovatie in de Economische Visie samengevat. In de recent door de EDBR uitgegeven update van de Economische Visie 2020 wordt aangegeven dat er nog een lange weg te gaan is om deze ambitie te verwezenlijken.[6] De zwaktes van Rotterdam zijn de te smalle stedelijke economische basis en het bij de rest van Nederland achterblijvende aantal kennisintensieve diensten en innovaties. Ook signaleert de EDBR dat Rotterdam qua opleidingsniveau van de beroepsbevolking, bereikbaarheid en leefkwaliteit nog een inhaalslag moet maken. Dit hoofdstuk biedt inzicht in de actuele staat van het kennisgehalte van de Rotterdamse economie en de ontwikkeling die daarin wordt doorgemaakt.

Opleidingsniveau van de beroepsbevolking

In 2008 was circa 34% van de Rotterdamse beroepsbevolking hoger opgeleid, dat wil zeggen in het bezit van een diploma op HBO- of academisch niveau. Het aantal hoger opgeleiden is de afgelopen acht jaar flink (+ 26%) toegenomen, van ongeveer 74.000 in 2000 naar 93.000 in 2008. In Amsterdam (+ 37%), Utrecht (+ 29%) en landelijk (+ 28%) was de groei verhoudingsgewijs nog wat sterker.

Inmiddels ligt het aandeel hoger opgeleiden in Rotterdam boven het landelijke niveau (respectievelijk 34% en 32% van de beroepsbevolking). Het aandeel lager opgeleiden (met een lagere voortgezette opleiding of enkel basisonderwijs) is in Rotterdam met 29% echter ook groter dan landelijk. In steden als Amsterdam en Utrecht bedraagt het aandeel lager opgeleiden circa 15%.

6 EDBR (2008), Update Economische Visie Rotterdam 2020; Koers houden, doorpakken en uitvoeren.

Kennisontwikkeling

Innovatie geldt als belangrijkste output van de ontwikkeling van de kenniseconomie. Vaak wordt innovatie gemeten in termen van R&D-inspanningen die bedrijven en instellingen leveren. In Nederland zijn cijfers over R&D-inspanningen alleen op het niveau van provincies beschikbaar.[7] Op het gebied van uitgaven aan R&D is de bijdrage van Zuid-Holland bescheiden als we dit vergelijken met het aandeel van de provincie in het BBP (respectievelijk 19% en 21,5%). Het aandeel in de nationale R&D-uitgaven is het laatste decennium wel iets toegenomen. Dit geldt vooral voor de R&D-uitgaven van bedrijven. In dat kader zijn met name DSM (Delft), Unilever (Vlaardingen/ Rotterdam) en KPN/Getronics (Leidschendam/Zoetermeer) van belang.[8]

7 Zie voor het aantal werkzame personen in R&D in Rotterdam tabel 4.2 en tabel 4.3 aan het eind van dit hoofdstuk.

8 Technisch Weekblad (2009), Special R&D in cijfers 11 april 2009.

FIGUUR 4.1

Opleidingsniveau van de beroepsbevolking in de G4 en Nederland, 2000 en 2008

Bron: CBS, bewerking ECORYS.

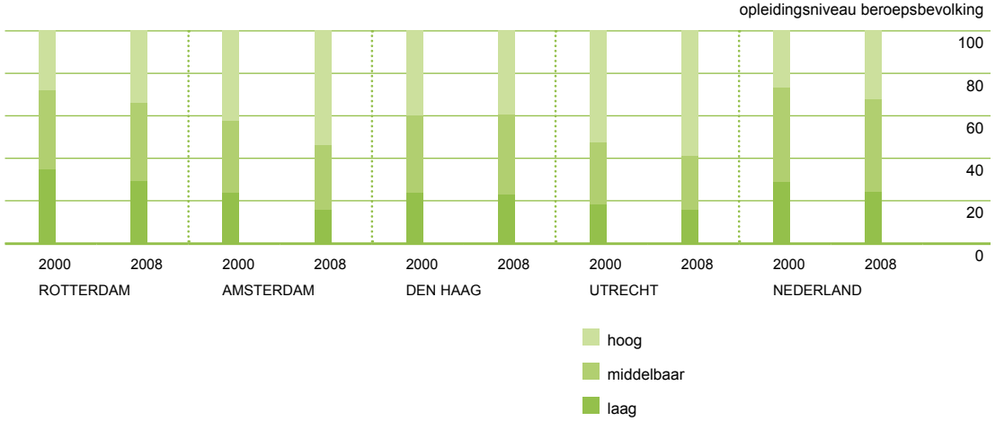

FIGUUR 4.2

Jaarlijkse uitgaven aan R&D door bedrijven, in enkele provincies, 2002 – 2007

Bron: CBS, bewerking ECORYS.

Qua R&D-uitgaven van researchinstellingen speelt Zuid-Holland, met een aandeel van circa 28% in de R&D-uitgaven van researchinstellingen in Nederland, een voorname rol (Figuur 4.3). Dit heeft vooral te maken met de bepalende positie van de Delftse kennisinstituten (o.a. TNO, Deltares, DIMES, NEN en UNESCO-IHE) in Nederland.

FIGUUR 4.3

Jaarlijkse uitgaven aan R&D door researchinstellingen, in enkele provincies, 2002 – 2007

Bron: CBS, bewerking ECORYS.

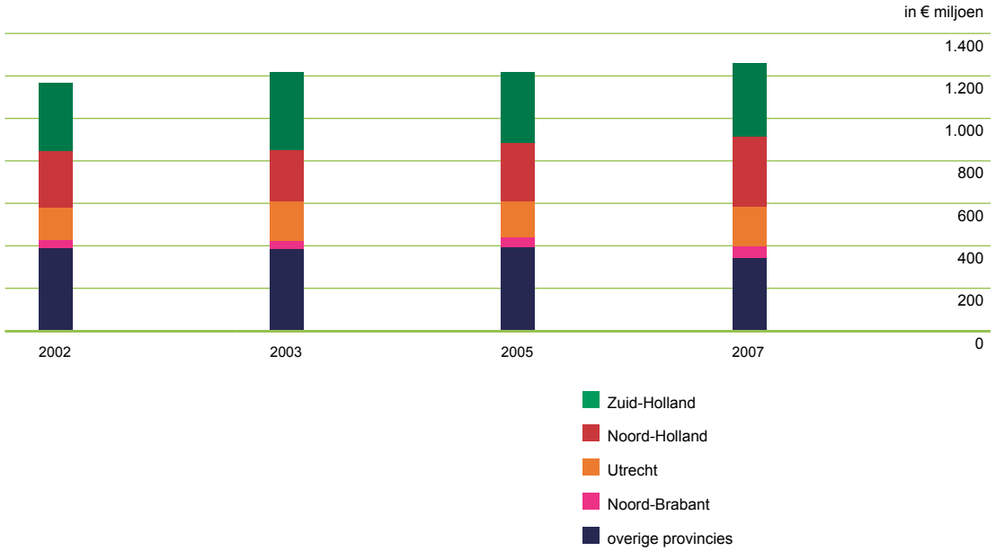

Een andere indicator voor de omvang van de kennisontwikkeling, is het aantal patentaanvragen in een gebied. Helaas ontbreken recente gegevens op dit terrein, maar een analyse van de ontwikkeling tussen 1996 – 2004 laat een zorgwekkend beeld zien. De ontwikkeling van het aantal patentaanvragen bleef in deze periode in Zuid-Holland duidelijk achter bij de ontwikkeling in andere provincies (Figuur 4.4). Gezien de gestage toename van de R&D-investeringen sinds 2003 is het aannemelijk dat ook het aantal patentaanvragen de laatste jaren is toegenomen.

FIGUUR 4.4

Ontwikkeling patentaanvragen 1996 – 2004

Bron: EUROSTAT, bewerking ECORYS.

Hoger en wetenschappelijk onderwijs
Om voldoende aanwas te hebben voor een ontwikkeling van de kenniseconomie, is het onderwijsaanbod van groot belang. Zo clusteren kennisgedreven bedrijven en instellingen zich in toenemende mate rondom instellingen voor hoger- en wetenschappelijk onderwijs.[9] Dit heeft enerzijds te maken met de kwaliteit van de arbeidsmarkt, waardoor bedrijven zich in de nabijheid van instellingen voor hoger- en wetenschappelijk onderwijs willen vestigen. Anderzijds zijn de hoger- en wetenschappelijke onderwijsinstellingen in belangrijke mate zelf een bron van ondernemerschap.

Qua hoger- en wetenschappelijk onderwijs is Rotterdam na Amsterdam en Utrecht de derde stad van Nederland. In 2008 waren circa 56.500 studenten ingeschreven bij de Hogeschool Rotterdam, Hogeschool INHOLLAND en de Erasmus Universiteit.

Werkgelegenheid in kennisgedreven bedrijven en instellingen
Na een korte opleving in 2007 is het aantal banen in de kennisintensieve industrie en dienstverlening het afgelopen jaar weer afgenomen (Figuur 4.5).[10] Dit gold vooral voor de kennisdiensten. Binnen deze sector kromp de werkgelegenheid vooral in de financiële dienstverlening en overige zakelijke dienstverlening. Het aantal banen in speur- en ontwikkelingswerk nam nog met 1,4% toe.

9 Bal, G.J. (2009), Themabericht 2009/02: Het belang van kennisinstellingen voor de (regionale) economie.

10 De definitie die hier voor de kenniseconomie is gehanteerd, is gebaseerd op de gehanteerde definitie in: Bureau Louter (2004). De economie van Delft; op weg naar 2015. Deelrapport 3 'Delft maakt zijn toekomst'.

Werkgelegenheid in de creatieve industrie
Ook in de creatieve industrie was in 2008 sprake van een werkgelegenheidsdaling. Vooral de ontwikkeling van de creatieve zakelijke dienstverlening valt op. Hier was in 2008 sprake van een sterk toenemend aantal vestigingen, terwijl de werkgelegenheid afnam. In de media en uitgeverijen nam zowel het aantal bedrijfsvestigingen, als het aantal werkzame personen af. In de kennisintensieve diensten nam de werkgelegenheid vooral toe in het ontwikkelen, produceren en uitgeven van standaard en maatwerk software (software consultancy).

FIGUUR 4.5

Ontwikkeling van kennisintensieve bedrijven en instellingen in Rotterdam, 2008 – 2009

Bron: Bedrijvenregister Zuid-Holland, bewerking ECORYS.

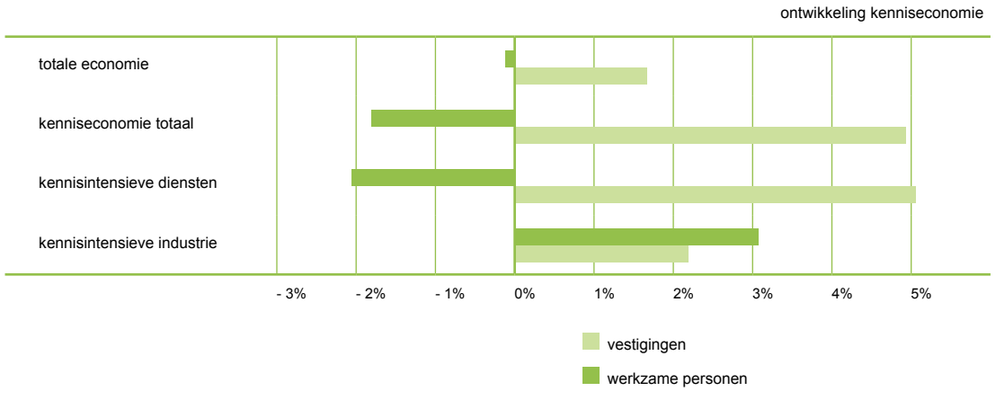

FIGUUR 4.6

Ontwikkeling van de creatieve industrie in Rotterdam, 2008 – 2009

Bron: Bedrijvenregister Zuid-Holland, bewerking ECORYS.

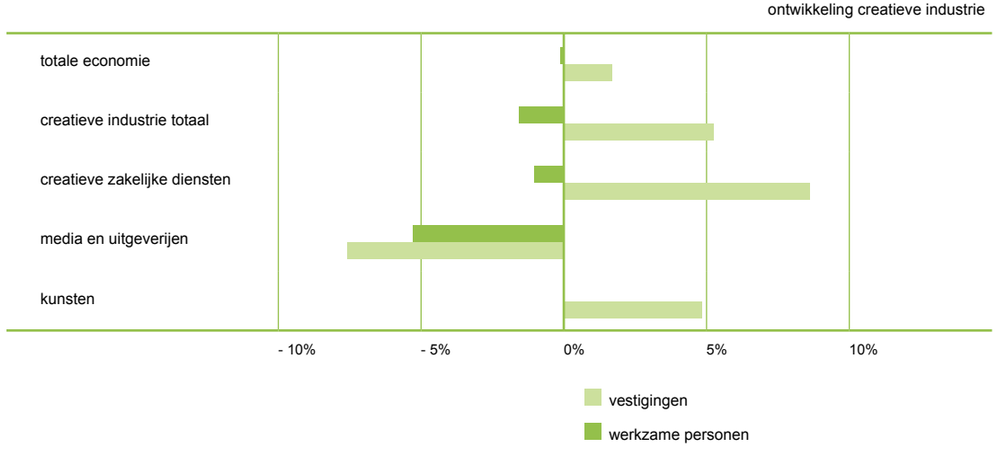

Het wetenschappelijk bedrijf van de stad

Er is veel discussie over de effecten van het hoger onderwijs op de stad in de vorm van kennis spin-off en de betekenis van studenten voor de stedelijke arbeidsmarkt. Dat laatste wordt door Viktor Venhorst en Jouke Dijkstra van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen in het onderzoek *Brain Drain Brain Gain* onderzocht. Nagegaan is waar de studenten vandaan komen die in een aantal universiteits- en hogeschoolsteden – waaronder Rotterdam – studeren en in welke stad ze na hun studie gaan werken.

FIGUUR 4.7

HBO, WO studenten Rotterdam: waar komen studenten vandaan en waar krijgen ze een baan

Bron: HBO/WO monitor ROA Maastricht, bewerking RUG/FRW, V.A. Venhorst.

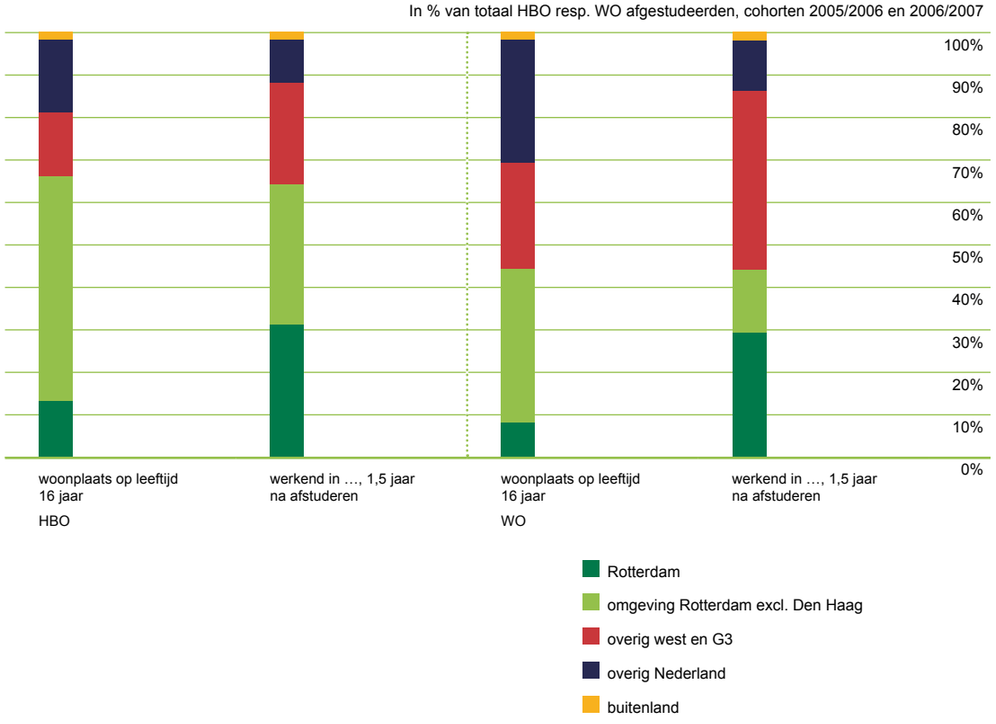

In tegenstelling tot wat meestal wordt verondersteld verliest de regio Rijnmond per saldo geen talent aan de rest van Nederland. 65% van de HBO-studenten en 44% van de WO-studenten die in de studiejaren 2005/2006 en 2006/2007 in Rotterdam zijn afgestudeerd kwam uit de stad of de stadsregio. Anderhalf jaar na afronding van hun studie werkt respectievelijk 66% van de HBO- en 44% van de WO-studenten in de stadsregio. Per saldo heeft de regio dus niets verloren. De arbeidsmarkt van de stad Rotterdam heeft zelfs nog meer profijt van de aanwezigheid van de instellingen voor hoger onderwijs: terwijl slechts 13% van de HBO en 8% van de WO studenten uit Rotterdam komt, werkt uiteindelijk 31% en 29% in de stad. Dat de hogescholen maar vooral ook de EUR een belangrijke landelijke opleidingsfunctie hebben blijkt uit het feit dat 54% van de WO studenten van buiten de regio komt maar dat ook 54% na hun studie buiten de regio werk vindt. Mag het met het verlies van talent dan meevallen, het lukt de Rotterdamse arbeidsmarkt niet een groter deel van de studenten te binden. Nu gaat dit onderzoek over pas afgestudeerden. Eerder onderzoek onder alumni had uitgewezen dat de binding met de regionale arbeidsmarkt verder afneemt naarmate de carrière vordert.

TABEL 4.2

Wetenschap in de steden

Bron: TNO Innovatie en Ruimte.

	Rotterdam		G4		Nederland	
	abs	% Nederland	abs	% Nederland	abs	%
werkgelegenheid HBO	3.845	10,2%	11.903	31,6%	37.649	100%
werkgelegenheid WO + UMC	15.336	13,3%	53.056	45,9%	115.648	100%
R&D totaal	8.213	6,1%	32.118	23,7%	135.444	100%
totaal wetenschappelijk bedrijf	27.394	9,5%	97.077	33,6%	288.741	100%
totale directe en indirecte werkgelegenheid wetenschappelijk bedrijf	32.650	9,1%	117.969	33,0%	357.950	100%
totale directe toegevoegde waarde wetenschappelijk bedrijf in mil €	1.447	10,0%	5.046	34,9%	14.478	100%
totaal directe en indirecte toegevoegde waarde wetenschappelijk bedrijf in mil €	2.045	9,8%	7.194	34,3%	20.954	100%
studenten	54.102	9,4%	228.258	39,8%	573.335	100%
studenten woonachtig in de stad	27.539	4,8%	122.882	21,4%	573.335	100%

Is het erg dat een stad een bijdrage levert aan de werving en opleiding van jong talent zonder er per saldo beter van te worden, zo vragen de onderzoekers van de RUG zich af. Kleinere steden met grote universiteiten zoals Delft, Groningen en Wageningen in Nederland en Aken, Münster en Leuven net over de grens bewijzen dat het 'wetenschappelijk bedrijf', dwz de instellingen voor hoger onderwijs, de universitair medische centra en research and development, geen slechte basis zijn voor een welvarende stedelijke economie. Dát was het uitgangspunt voor de opdracht die het Nederlands kenniscentrum voor studentenhuisvesting KENCES gaf aan TNO Innovatie en Ruimte: bereken de effecten van het hoger onderwijs op de economie in de 12 universiteitssteden en Den Haag[11]. TNO heeft ook de in die steden aanwezige Research en Development (R&D) betrokken bij het onderzoek en kwam tot de conclusie dat het wetenschappelijk bedrijf een substantieel deel is van de economie van die steden. 8,2% van de in Rotterdam werkzame personen werkt bij een instelling voor hoger onderwijs, het Erasmus MC of binnen R&D en 9,1% van het BRP van Rotterdam komt voort uit deze wetenschappelijke activiteiten. Mag uit het onderzoek dan blijken dat in sommige kleinere steden de economie voor een belangrijk deel drijft op deze wetenschappelijke activiteiten (Groningen, Delft, Leiden en Wageningen hebben resp. 20%, 22%, 26% en 56% van hun toegevoegde waarde aan het wetenschappelijk bedrijf te danken), het zijn de vier grote steden van Nederland die samen meer dan één derde van de totale werkgelegenheid en toegevoegde waarde in de wetenschappelijke sector vertegenwoordigen. Kortom wetenschappelijk onderzoek en onderwijs zijn vooral ook stedelijk en het wetenschappelijk onderwijs is bovendien vooral Randstedelijk (bijna 60% van de werkgelegenheid!).

Dat is een belangrijke constatering. Natuurlijk bestaat de kenniseconomie uit veel meer dan de hier genoemde wetenschappelijk activiteiten. Maar ze vormen wel de relatief conjunctuur-ongevoelige en recessiebestendige ruggengraat van de moderne kennisintensieve stedelijke dienstverlening. Wie de ontwikkeling van de kenniseconomie in de stad wil stimuleren vindt in het wetenschappelijk bedrijf van de stad een belangrijk, zo niet hèt belangrijkste, aanknopingspunt.

11 Kennis als economische Motor (werktitel) Onderzoek naar het ruimtelijk-economisch effect van hoger onderwijs TNO Innovatie en Ruimte November 2009.

TABEL 4.3

Wetenschappelijk in R'dam

Bron: TNO Innovatie en Ruimte.

	aantal	%	
totaal directe werkgelegenheid	27.394	8,2%	% totale werkgelegenheid
totaal directe en indirecte werkgelegenheid	32.650	9,8%	% totale werkgelegenheid
totaal aantal studenten	54.102		
aantal studenten dat in Rotterdam woont	27.539	4,7%	% totale bevolking
totale direct toegevoegde waarde	1.447	6,5%	% totale toegevoegde waarde
totaal directe en indirecte toegevoegde waarde	2.045	9,1%	% totale toegevoegde waarde

Conclusie

- Het aantal hoger opgeleiden ligt in Rotterdam, vergeleken met Nederland, op een verhoudingsgewijs hoog niveau. Dit geldt echter ook voor het aantal lager opgeleiden.
- Qua kennisontwikkeling blijft Zuid-Holland iets achter bij de positie die op basis van het aandeel in het BBP kan worden verwacht. Dit geldt waarschijnlijk in nog sterkere mate voor Rotterdam; aangezien veel van de R&D-investeringen in Delft zijn geconcentreerd.
- De kennisintensieve sectoren hebben evenals de creatieve industrie een moeilijk jaar achter de rug. Hoewel het aantal bedrijfsvestigingen toenam, is de werkgelegenheid in deze sectoren nog sterker dan gemiddeld in Rotterdam afgenomen.

Hoofdstuk 5

Ruimte voor ondernemen

Dit hoofdstuk is gericht op de ontwikkelingen in de ruimte voor ondernemers in Rotterdam. Wat is het aanbod aan bedrijfs-, kantoor- en winkellocaties en hoeveel wordt er opgenomen? Tevens wordt ingegaan op de kwaliteit en functie van bedrijventerreinen en de bereikbaarheid van banen in Rotterdam.

Aanbod (droge) bedrijventerreinen
Op 1 januari 2009 bedroeg het aanbod[12] bedrijventerreinen in de regio Groot-Rijnmond 12.753 ha, waarvan 9.762 ha (77%) binnen de gemeente Rotterdam. Het betreft hier het bruto oppervlak bedrijventerrein. Dit is bedrijventerrein inclusief openbare ruimte en infrastructuur. Het oppervlak wat écht bestemd is voor bedrijfsbebouwing (netto uitgegeven oppervlak) besloeg 6.616 ha.

Rotterdam telt in het totaal 31 bedrijventerreinen (ontwikkeld en in ontwikkeling), waarvan twee zeehaventerreinen (Maasvlakte 1 & 2) de grootste zijn. Samen nemen de zeehaventerreinen circa 92% van het aanbod aan bedrijventerreinoppervlak in Rotterdam in beslag. In dit hoofdstuk staan de droge bedrijventerreinen centraal. In Hoofdstuk 7 wordt op het aanbod van natte bedrijventerreinen nader ingegaan. Groot-Rijnmond herbergde in 2008 netto ruim 2.460 hectare bedrijventerrein (excl. zeehaven-terreinen). Circa 21% (= 506 hectare) hiervan is in Rotterdam geconcentreerd. Binnen de gemeente zijn de bedrijventerreinen vooral gericht op gemengde bedrijvigheid. Van deze in totaal 506 hectare netto bedrijventerrein was in 2008 al 459 hectare uitgegeven.

In de (nabije) toekomst kan nog 16,5 hectare worden uitgegeven[13], terwijl 30,5 hectare al is gereserveerd. Een deel hiervan is nog in de planfase (10 ha), terwijl de rest nog bouwrijp moet worden gemaakt. De bedrijven die op de droge bedrijventerreinen zijn gevestigd, nemen samen ruim 10% van de werkgelegenheid in Rotterdam voor hun rekening.

Wanneer onderscheid wordt gemaakt tussen de bedrijventerreinen in het noorden en het zuiden van Rotterdam, wordt duidelijk dat vooral aan de zuidkant van de stad een tekort aan bedrijventerreinen dreigt. De vuistregel dat de (gemiddelde) jaarlijkse uitgifte drie tot vier maal terstond beschikbaar moet zijn, maakt dit tekort direct zichtbaar (Tabel 5.1).

12 Het aanbod omvat de oppervlakte van alle bedrijventerreinen samen in regio Groot-Rijnmond, bebouwd en onbebouwd.

13 Dit heet 'terstond uitgeefbaar' en betekent dat er onbebouwd bedrijventerrein per direct beschikbaar is voor gebruik.

Kwaliteit bedrijventerreinen
In de regio Groot-Rijnmond is ongeveer 45% van de netto hectare bedrijventerreinen verouderd.[14] Van deze terreinen heeft ongeveer een derde groot onderhoud nodig, wordt een derde gerevitaliseerd en vindt op een derde herprofilering plaats (dit betekent dat ook andere typen bedrijvigheid welkom zijn dan voorheen het geval was). Tot slot wordt een aantal bedrijventerreinen deels getransformeerd tot woonwijk of park. Zover bekend zijn de distributieterreinen en hoogwaardige bedrijvenparken in de regio niet verouderd en bestaan er voor deze terreinen geen plannen voor herstructurering.

In de stad Rotterdam is ongeveer 187 hectare van de bedrijventerrein verouderd. Dit betreft ongeveer 37% van het netto bedrijventerrein in Rotterdam. De grootste terreinen waar herstructurering plaats gaat vinden, zijn in Rotterdam Noord geconcentreerd.

14 Veroudering is het proces dat voorafgaat aan herstructurering. Symptomen zijn: inefficiënt ruimtegebruik, suboptimale uitstraling, slechte ontsluiting en hoge milieubelasting.

TABEL 5.1

Aanbod bedrijventerreinen in de gemeente Rotterdam

Bron: IBIS 2008, bewerking ECORYS.

	2008			2007	2008	
Rotterdam	**bruto ha**	**netto ha**	**netto uitgegeven**	**uitgifte**	**terstond uitgeefbaar**	**niet-terstond uitgeefbaar**
droge bedrijventerreinen	723,3	506,0	459,0	5,3	16,5	30,5
totaal Rotterdam	**723,3**	**506,0**	**459,0**	**5,3**	**16,5**	**30,5**
Rotterdam Noord	552,8	382,9	340,1	2,9	14,3	28,5
Rotterdam Zuid*	170,5	123,1	118,9	2,4	2,2	2,0

* Wordt verder behandeld in hoofdstuk 7.

TABEL 5.2

Verouderde bedrijventerreinen in Groot-Rijnmond inclusief type herstructureringsopgave

Bron: IBIS, bewerking ECORYS.

		herstructurering			
Groot Rijnmond	**netto veroudering**	**groot onderhoud**	**revitalisering**	**herprofilering**	**transformatie**
droge bedrijventerreinen	1102,5 ha	346,6 ha	367 ha	335,2 ha	53,7 ha

Opname en aanbod van bedrijfsruimte
Sinds 2007 is het aanbod van bedrijfsruimte op bedrijventerreinen in regio Rotterdam afgenomen. De opname[15] van bedrijfsruimte is sinds 2008 afgenomen, maar het verschil tussen vraag en aanbod is kleiner geworden. Dit betekent dat de bedrijfsruimtemarkt krapper is geworden en de keuze mogelijkheden voor bepaalde typen bedrijfsruimtes kleiner is geworden.

Het krapper worden van het bedrijfsruimteaanbod wordt versterkt door de transformatie van een aantal bedrijventerreinen in woningen, kantoren en voorzieningen (ongeveer 3,5 ha per jaar in regio Rotterdam).[16] Het aanleggen van nieuwe bedrijventerreinen is vooral gericht op bedrijventerreinen in het hoogwaardige segment, waardoor er een tekort dreigt voor bedrijven in een hogere milieu-categorie (milieucategorie 3 en hoger, dit zijn vaak industriële bedrijven). Hiermee bestaat het gevaar dat er in de toekomst niet alleen sprake is van een kwantitatieve mismatch, maar ook van een kwalitatieve mismatch.

15 Onder opname wordt het huren of kopen van bedrijfsruimte door ondernemers verstaan.

16 Stec Groep B.V., december 2008. “Strategische visie op Rotterdamse bedrijventerreinen: ruimte voor ondernemen”.

FIGUUR 5.1

Opname en aanbod van bedrijfsruimte in Rotterdam en omgeving, 2002 – 2009

Bron: DTZ, Factsheets kantoren- en bedrijfsruimtemarkt medio 2009.

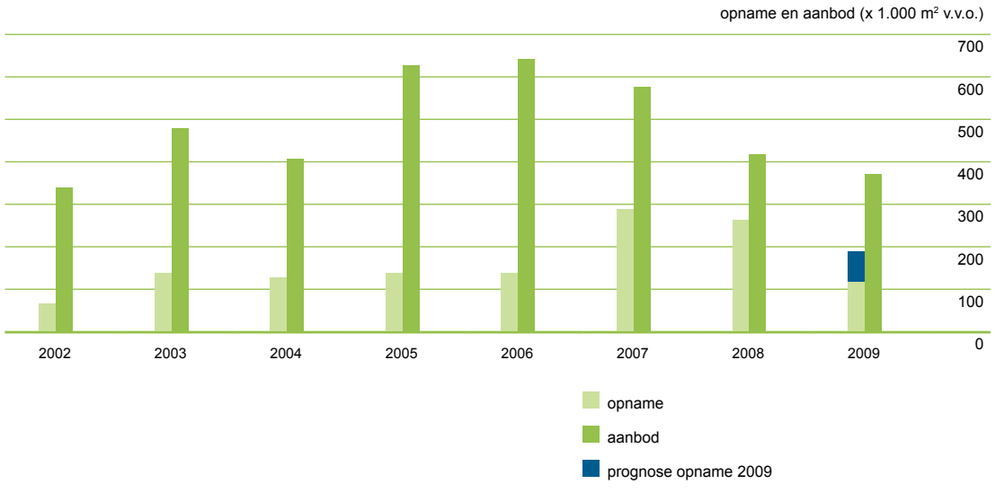

Plannen in de regio
In de regio Rotterdam zijn nog slechts enkele locaties beschikbaar waar het aanleggen van nieuwe locaties mogelijk is of in de nabije toekomst mogelijk zal zijn. De Tweede Maasvlakte wordt momenteel ontwikkeld en zal vooral met natte bedrijvigheid (havengerelateerde activiteiten) worden gevuld. Deels zullen bedrijven die niet eerder in de Rotterdamse haven waren gevestigd hier hun bestemming vinden. Aan de andere kant zullen ook bestaande bedrijven vanuit de Stadshavens naar de Tweede Maasvlakte verhuizen om in de toekomst (weer) verder te kunnen groeien.

Dit betekent dat in de toekomst in de Stadshavens weer ruimte ontstaat voor nieuwe bedrijvigheid. De Stadshavens zullen een meer duurzaam karakter krijgen (bv. de Climate Campus) en het type bedrijvigheid dat zich in Stadshavens mag vestigen zal wijzigen (alleen lagere milieucategorieën zullen worden toegelaten).

Twee andere nieuwe locaties zijn Nesselande en Schieveen. Het bedrijvenpark Nesselande krijgt een oppervlak van ruim 15 hectare en wordt ontwikkeld voor bedrijven met een lokaal en regionaal karakter. Daarbij kan worden gedacht aan handelsondernemingen, bouwbedrijven, kleinschalige productiebedrijven, showrooms en kantoren. Voor Schieveen gaat het om de aanleg van een bedrijventerrein van circa 75 hectare. Dit terrein ligt in de nabijheid van Rotterdam Airport en zal als onderdeel van de kennisboulevard tussen Rotterdam en Delft gaan fungeren (Science Port Holland).

Aanbod kantoorlocaties
In totaal heeft de regio Rotterdam een voorraad van 3,8 miljoen m² kantoorruimte (circa een vijfde van het totale oppervlak aan kantoorruimte in de Randstad). De ontwikkeling van het kantooraanbod is sinds het begin van 2009 in Rotterdam en Amsterdam weer toegenomen ten opzichte van 2008 (Figuur 5.2).

FIGUUR 5.2

Ontwikkeling aanbod aan kantoorruimte 2007 – 2009

Bron: Dynamis, bewerking ECORYS.

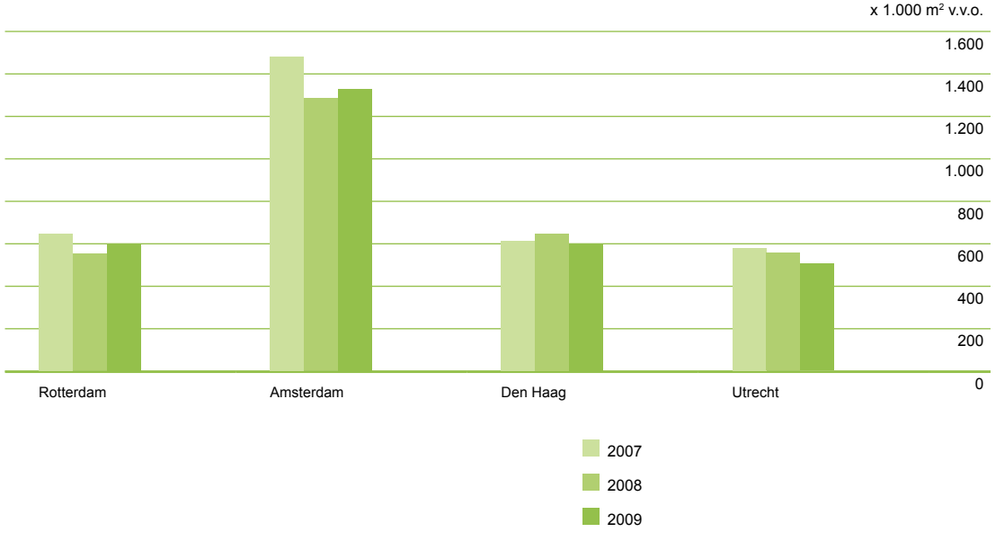

Opname van kantoorruimten
Vergeleken met de sterk dalende vraag naar kantorenruimte in Nederland (gemiddeld -9%), is deze daling in de Rotterdamse regio slechts beperkt (-2%). Hiermee is de vraag naar kantoorruimte in Rotterdam het minste gedaald van de vier grote steden.[17]

In totaal is er in de regio Rotterdam vorig jaar voor 257.000 m² kantoorruimte in gebruik genomen, waarvan 202.000 m² in de stad Rotterdam zelf. Alleen in de regio Amsterdam is vorig jaar meer kantoorruimte opgenomen. De grootste opname vond plaats in Rotterdam Alexander, waar energiebedrijf Eneco 22.000 m² kantoorruimte opnam.

In 2008 hebben er in regio Rotterdam ongeveer evenveel transacties plaatsgevonden als in 2007. Het gemiddelde oppervlak per transactie was echter iets kleiner. Aan de andere kant zijn de gemiddelde prijzen voor kantoren het afgelopen jaar nauwelijks veranderd. De gemiddelde prijs is het hoogste in Rotterdam-Zuid (incl. Kop van Zuid), maar vier van de tien hoogste huren werden betaald in Rotterdam-Centrum.[18]

17 Dynamis (2009), Sprekende Cijfers – Kantorenmarkt 2009.
18 DTZ (2009), Nederland compleet – Factsheet kantoren- en bedrijfsruimtemarkt medio 2009.

FIGUUR 5.3

Opname van kantoorruimten 2008 t.o.v. 2007

Bron: Dynamis, bewerking ECORYS.

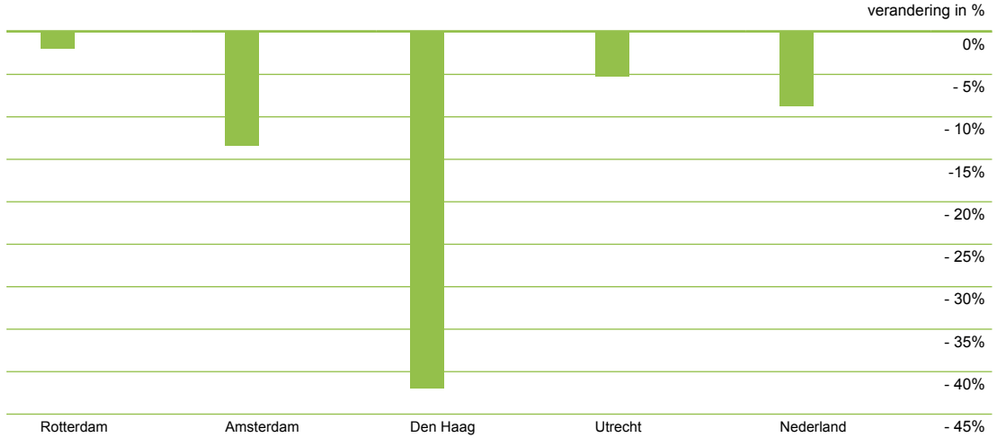

Kantorenmarktratio
In regio Rotterdam is de markt voor kantoorruimte door een toenemend aanbod enerzijds en een opnamedaling anderzijds, in 2008 iets ruimer geworden. De kantorenmarktratio bedroeg in 2008 43% ten opzichte van 48% in 2007. Ook in Amsterdam, Den Haag en Nederland als geheel is de markt voor kantoorruimte verruimd. In Utrecht is de markt voor kantoorruimte door een opnamestijging iets krapper geworden. Rotterdam blijft van de vier grote steden de stad met de meest krappe kantorenmarkt.

In 2008 was de grootste afnemer van kantoorruimte de zakelijke dienstverlening (56%). Nog altijd is de opname door overheidsinstellingen in Rotterdam relatief beperkt. In heel Nederland was dit gemiddeld 15%, terwijl het hierbij in Rotterdam om slechts 6% ging. Het afgelopen jaar is de leegstand op de kantorenmarkt in Rotterdam gestegen tot circa 12%. Hiermee verhoudt het leegstandspercentage zich tot het Nederlandse gemiddelde.[19]

19 DTZ (2009), Nederland compleet – Factsheet kantoren- en bedrijfsruimtemarkt medio 2009.

FIGUUR 5.4

Kantorenmarktratio, 2007 – 2008

Bron: Dynamis, bewerking ECORYS.

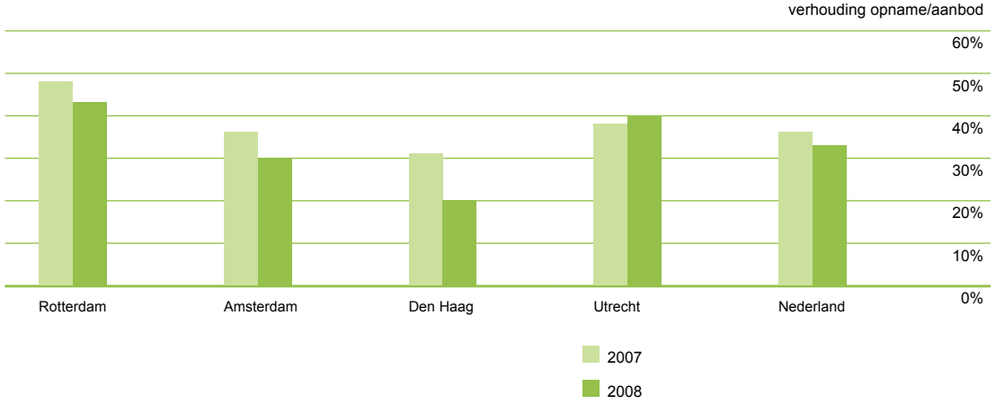

Winkellocaties
Met een huidige voorraad[20] van 934.000 m² is Rotterdam de op één na grootste winkelstad van Nederland. Grootste is nog altijd Amsterdam, dat beschikt over een winkelvoorraad van 1.031.000 m² Gerelateerd aan het inwonertal heeft Rotterdam een groter winkelaanbod dan Amsterdam en Den Haag, wat de regionale functie van het Rotterdamse winkelbestand verduidelijkt. Alleen de Utrechtse detailhandel heeft een verhoudingsgewijs grotere regionale functie.

Qua branchering zien we dat de winkels in de segmenten mode & luxe en vrije tijd in Rotterdam relatief sterk zijn vertegenwoordigd. Ook het leegstandspercentage ligt op een verhoudingsgewijs hoog niveau (9% ten opzichte van 7,5% gemiddeld in Nederland). De winkels in de mode & luxe en vrije tijd hebben relatief veel verkoopvloeroppervlakte tot hun beschikking. Waar een mode & luxe winkel in Rotterdam over gemiddeld 206 m² verkoopoppervlak beschikt, beschikt een mode & luxe winkel in Amsterdam over slechts 132 m². Dit uit zich in een gemiddelde huurprijs die in Amsterdam op een hoger niveau ligt dan in Rotterdam.

20 Onder voorraad wordt alle beschikbare ruimte in m² bedoeld die gebruikt is of gebruikt kan worden door winkels.

FIGUUR 5.5

Branchering van de winkelvoorraad in de G4 in m² v.v.o.*, april 2009

Bron: Locatus, bewerking ECORYS.

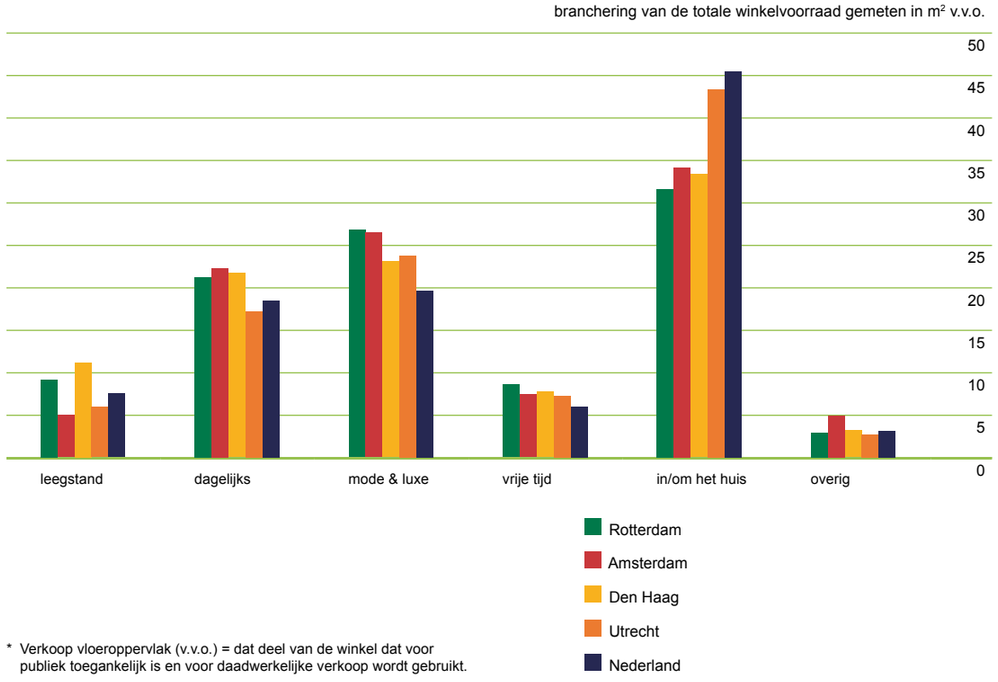

* Verkoop vloeroppervlak (v.v.o.) = dat deel van de winkel dat voor publiek toegankelijk is en voor daadwerkelijke verkoop wordt gebruikt.

Bereikbaarheid van banen
In vergelijking met Amsterdam, Den Haag en Utrecht verliezen werknemers die buiten Rotterdam wonen, maar in Rotterdam werken, het minste tijd als gevolg van files (positie 45 op ranglijst van 50 grootste gemeenten van Nederland). De Rotterdamse beroepsbevolking die in Rotterdam woont, maar buiten Rotterdam werkt, ondervindt relatief gezien het meeste tijdverlies als gevolg van files (positie 49).

Bij de bereikbaarheid van banen wordt gekeken hoe goed inwoners van een gemeente een gevarieerd aanbod van banen binnen en buiten de gemeentegrenzen kunnen bereiken. Dit wordt gemeten aan de hand van de gemiddelde reistijd waardering van de Nederlandse werknemers en de werkelijke reistijden naar de banen.[21] Van de G4 steden heeft Rotterdam de laagste notering voor bereikbaarheid van banen per OV en per auto in de spits. Buiten de spits is de bereikbaarheid van banen beter dan in Amsterdam.

21 Bron: Atlas voor gemeenten 2009.

TABEL 5.3

Ranking G4 binnen de G50 m.b.t. bereikbaarheid van banen en tijdverlies door files binnen de gemeente

Bron: Atlas voor gemeenten 2009.

	bereikbaarheid van banen			tijdverlies als gevolg van files	
	per auto in de spits	per auto buiten de spits	per openbaar vervoer	beroepsbevolking (per persoon)	bedrijven (per werknemer)
Amsterdam	2	9	3	36	50
Rotterdam	10	8	4	49	45
Den Haag	4	3	2	38	47
Utrecht	5	7	1	39	48

Positie 1 is relatief gezien het beste en positie 50 is relatief gezien het slechtste van de 50 steden.

De MXI van Rotterdam en Amsterdam
De Mixed use Index MXI meet de verhouding in vloeroppervlak tussen wonen, werken en voorzieningen van een ruimtelijk gedefinieerde stedelijke eenheid. Deze indexering is vergelijkbaar met het meten van de stedelijke dichtheid die wordt uitgedrukt met de Floorspace index FSI. Deze indexering maakt het mogelijk om stedelijke basisgrootheden als functiemix en dichtheid op eenvoudige wijze in verschillende steden en landen te repliceren. Deze meetmethode vergroot het inzicht in stedelijke omgevingen en maakt omgevingen beter vergelijkbaar. Daarnaast kan deze index ook als instrument worden ingezet in voorkomende opgaven van stadsontwikkeling.[22]

22 Bron: Joost van den Hoek, INBO.

FIGUUR 5.6

De MXI van Rotterdam en Amsterdam

Bron: Joost van den Hoek, INBO.

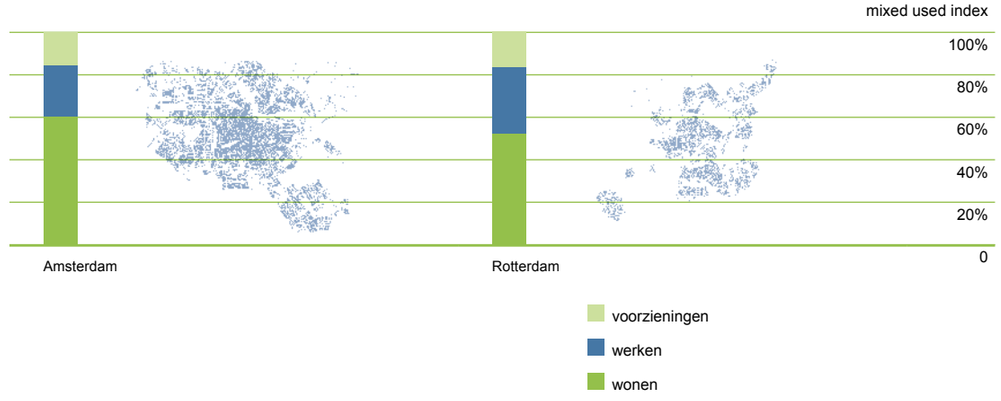

In menig debat over de stad en in vele beleidsnota's wordt "functiemenging" genoemd als panacee voor stedelijke problematiek zoals bijvoorbeeld veiligheid en leefbaarheid in buurten, de herstructuring van bedrijventerreinen en de "re-branding" van het Rotterdamse stationsgebied. Het probleem is echter dat functiemenging bij gebrek aan een eenduidige definitie door alle actoren in het stedelijk ontwikkelingsproces op eigen wijze wordt geïnterpreteerd en ingezet. Dit zit een goede implementatie in de weg.

In het promotie onderzoek van Joost van den Hoek wordt een antwoord gezocht op drie vragen;
(1) Hoe kan functiemenging gedefinieerd en geïndexeerd worden?
(2) Is er een relatie tussen de functiemix en het karakter van voorkomende stedelijke gebieden?
(3) Is er een relatie tussen de functiemix en fenomenen van duurzaamheid, veiligheid en waardeontwikkeling?

FIGUUR 5.7

Functionele doorsneden Amsterdam

Bron: Joost van den Hoek, INBO.

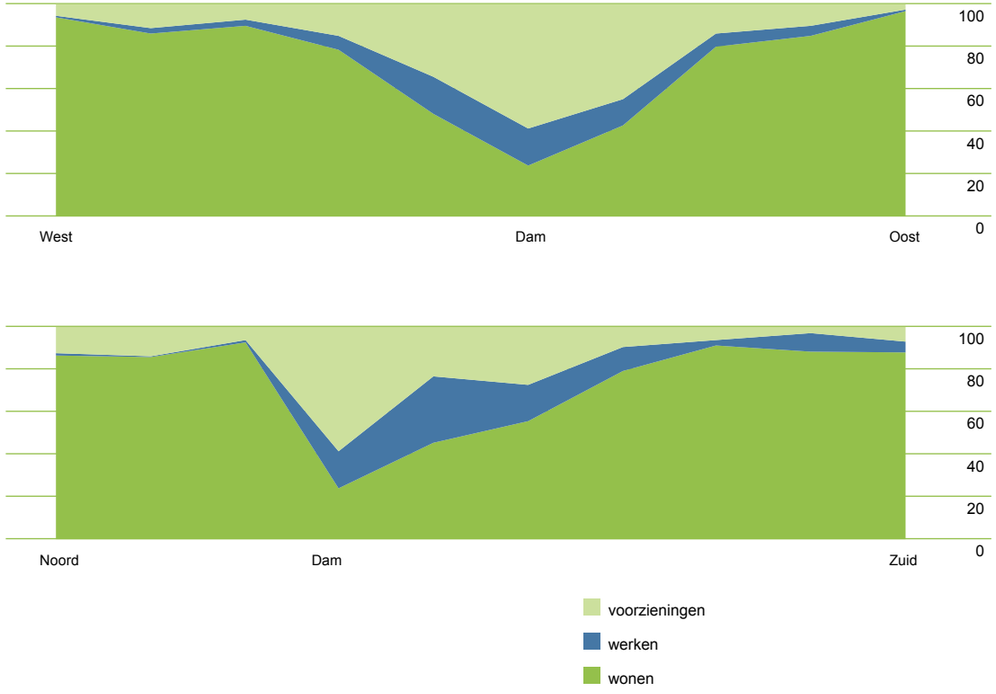

Het onderzoek concentreert zich op de steden Rotterdam en Amsterdam. In samenwerking met de gemeentelijke diensten zijn bestanden samengesteld waarin per blok, buurt en wijk de functionele opbouw, en de verhouding van functies op basis van m^2 vloeroppervlak inzichtelijk wordt gemaakt. Proefondervindelijk is vastgesteld dat de verhouding van vloeroppervlak wonen, werken en voorzieningen zeer sterk samenhangt met het karakter van een buurt. Op basis van deze vaststelling wordt verder onderzocht op welke wijze de indexering van functiemenging kan worden ingezet als instrument voor stedelijk onderzoek en planning.

joost.vandenhoek@inbo.com

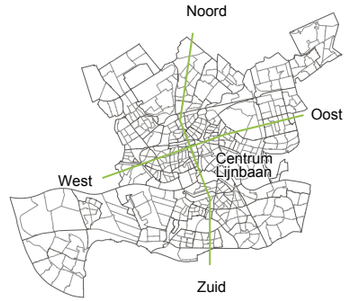

FIGUUR 5.8

Functionele doorsneden Rotterdam

Bron: Joost van den Hoek, INBO.

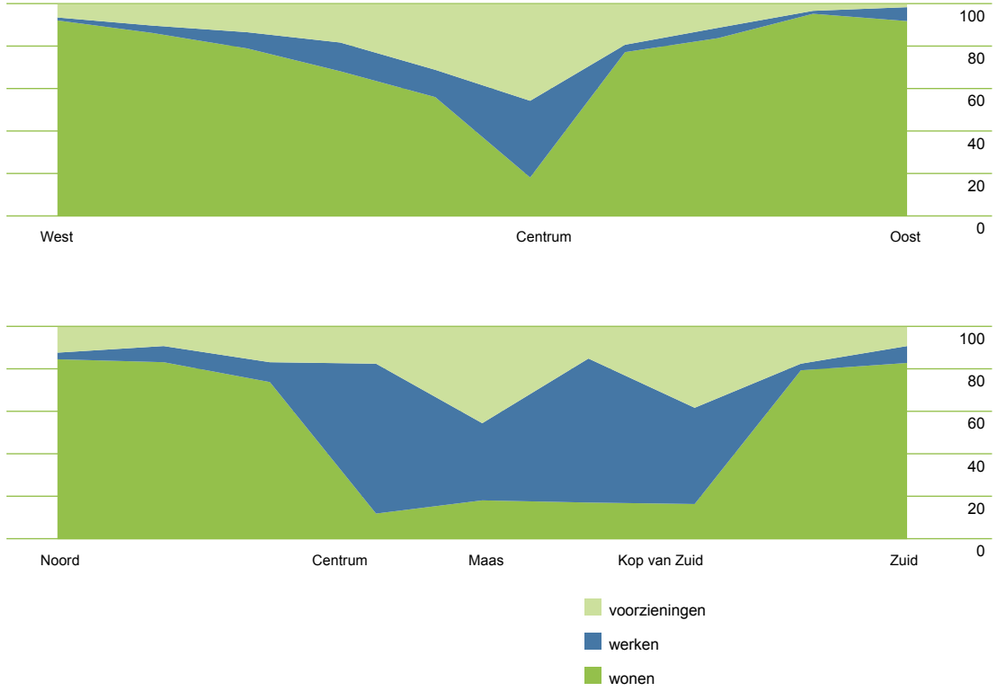

Conclusie

- Voor de komende drie jaar beschikt Rotterdam Noord naar verwachting over voldoende bedrijventerreinaanbod. Voor Rotterdam Zuid kan voor sommige sectoren een tekort ontstaan.
- In Rotterdam is circa 37% van de bedrijventerreinen verouderd. Hiermee ligt het percentage op een lager niveau dan in de regio (45%).
- De Rotterdamse kantorenmarkt doet het relatief goed. Hoewel er sprake is van een daling in de opname, is de daling minder sterk dan in de andere grote steden.
- Rotterdam beschikt na Amsterdam over de grootste winkelvoorraad in Nederland. De leegstand in deze winkelvoorraad is relatief groot.
- De bereikbaarheid naar de stad toe is vergeleken met Amsterdam, Den Haag en Utrecht relatief goed. De bereikbaarheid vanuit de stad naar banen buiten Rotterdam is relatief slecht.

Hoofdstuk 6

Consumentenstad

Een aanzienlijk deel van het lokale MKB richt zich op de Rotterdamse consumentenmarkt: winkels, horeca, uitzendbureaus, kappers, kunst- en cultuur et cetera. De aantrekkelijkheid van Rotterdam als woon- en bezoekersstad is in grote mate afhankelijk van de bedrijvigheid in de consumentensector. Dit hoofdstuk gaat daarom uitgebreid in op ontwikkelingen in Rotterdam op het gebied van inkomen, bezoekers en consumentengedrag.

Huishoudensamenstelling en -inkomen

Het gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden is in Rotterdam toegenomen tot € 26.600 in 2006. Deze groei heeft zich naar alle waarschijnlijkheid doorgezet tot en met 2008. Den Haag heeft een zelfde groeipercentage doorgemaakt tot € 28.900 in 2006, terwijl in Amsterdam en Utrecht het gemiddelde besteedbaar inkomen nog sterker is gegroeid. Het gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden ligt in Rotterdam, evenals in de andere steden, lager dan gemiddeld in Nederland.

FIGUUR 6.1

Gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden, 2005 – 2006

Bron: CBS, bewerking ECORYS.

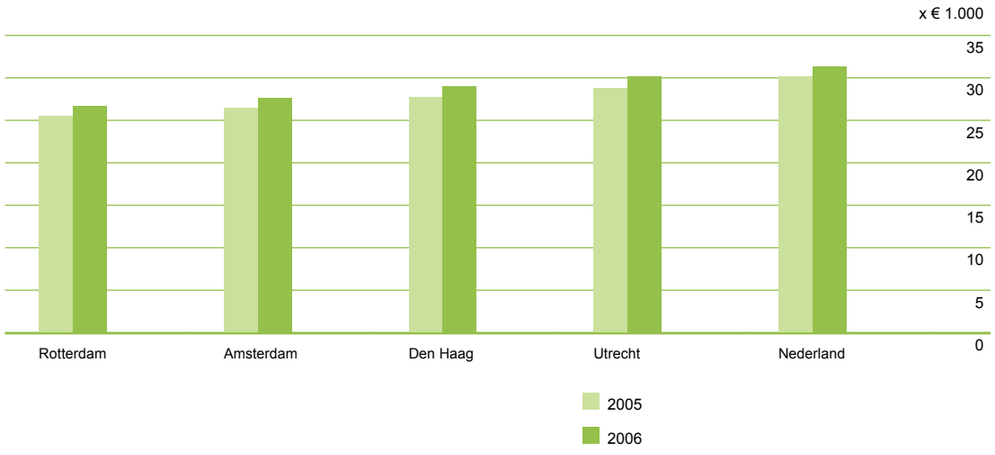

In de huishoudensamenstelling in Rotterdam zijn geen opvallende verschuivingen zichtbaar. Ten opzichte van 1 januari 2000 had Rotterdam op 1 januari 2009 een vergelijkbare huishoudensamenstelling.

FIGUUR 6.2

Huishoudensamenstelling in Rotterdam, 2000 – 2009

Bron: CBS, bewerking ECORYS.

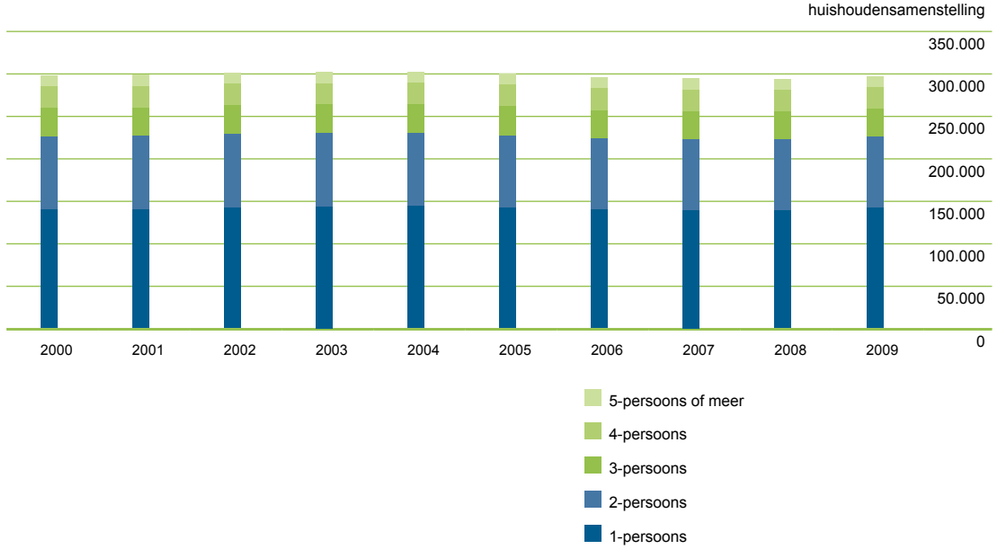

Consumentensector
Voor de afzet van de Rotterdamse consumentensector is de ontwikkeling van het besteedbaar inkomen van de lokale bevolking maar één factor. Waaraan en op welke locatie die bevolking haar geld besteedt, is factor twee. Ook de afzetmarkt van Rotterdamse consumentenbedrijven houdt niet op bij de gemeentegrenzen. Uit Figuur 6.3 blijk dat de Rotterdamse consumentenbedrijven voor 78% afhankelijk zijn van de lokale bevolking. Circa 22% van de bestedingen bij de consumentenbedrijven is afkomstig van mensen die buiten de gemeente wonen. Het gaat hierbij om inwoners van nabij gelegen gemeenten als Capelle aan den IJssel (2,4%), Schiedam (1,1%) en Lansingerland (1,0%), maar ook om mensen die op een langere afstand van de stad wonen. Hieruit blijkt de bovenregionale functie die de stad vervult.

Aan de andere kant blijkt dat de bevolking ook voor een belangrijk deel haar uitgaven buiten de stad doet. Ruim 30% van de bestedingen van de lokale bevolking worden buiten Rotterdam gedaan. Dit geldt vooral voor de branches in/om huis en vrije tijd, waarin de bevolking respectievelijk 48% en 41% van haar bestedingen buiten de stad doet. Hoewel het Rotterdamse aanbod gerelateerd aan het aantal inwoners dus zeer groot is (zie Hoofdstuk 5), blijkt er in bepaalde branches een relatief groot 'koopkrachtlek' te zijn. Dit geldt overigens niet voor de in Rotterdam sterk vertegenwoordigde modebranche. Circa 77% van de bestedingen die Rotterdammers in deze branche doen, vinden in de stad zelf plaats.

FIGUUR 6.3

Kooporiëntatie van inwoners en marktoriëntatie van consumentenbedrijven in Rotterdam per branche, 2008

Bron: Rabobank 2009, Koopstromenmodel.

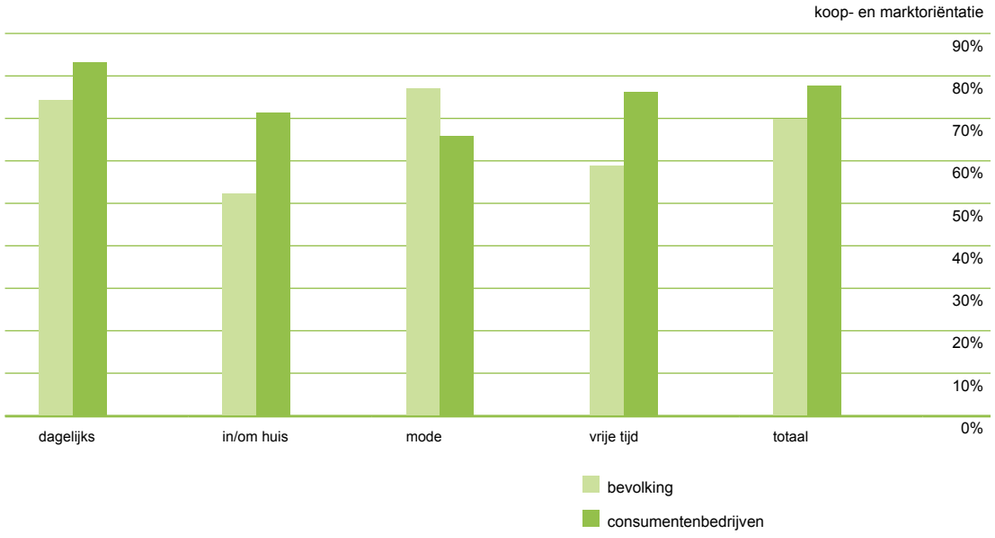

Woonaantrekkelijkheid
Rotterdam scoort op de woonaantrekkelijkheidsindex relatief laag ten opzichte van de andere drie grote steden (Tabel 6.1). De bereikbaarheid van banen wordt evenals de aanwezigheid van de Erasmus Universiteit als positief ervaren. De index op het gebied van veiligheid en het percentage koopwoningen is relatief ongunstig ten opzichte van Den Haag en Utrecht. Amsterdam en Rotterdam zijn op deze indicatoren de twee slechtst scorende gemeenten. Amsterdam komt ondanks dit gegeven in het onderzoek van de Atlas voor Gemeenten als de meest aantrekkelijke woonstad naar voren.[23]

23 De woonaantrekkelijkheid wordt gemeten aan de hand van een index waarin acht factoren zijn opgenomen, die in de index elk een eigen gewicht hebben gekregen. De woonaantrekkelijkheidsindex bestaat, in volgorde van gewicht, uit de bereikbaarheid van banen, het culturele aanbod, veiligheid, het aandeel koopwoningen in de woningvoorraad, de bereikbaarheid van natuurgebieden, de kwaliteit van het culinaire aanbod, de aanwezigheid van een universiteit en het historische karakter van een stad. De selectie van de factoren die deel uitmaken van de woonaantrekkelijkheidsindex en de bijbehorende wegingsfactoren zijn de uitkomst van een objectieve econometrische analyse waarin het woongedrag van economisch kansrijke Nederlandse huishoudens is onderzocht. Bron: Atlas voor Gemeenten 2009.

TABEL 6.1

Positie van de G4 op onderdelen van de woonaantrekkelijkheidsindex van de G50, 2009

Bron: Atlas voor gemeenten.

	Rotterdam	Amsterdam	Den Haag	Utrecht
bereikbaarheid van banen (per auto en OV)	3	4	1	8
cultureel aanbod	17	1	7	3
veiligheid	49	50	37	41
percentage koopwoningen	49	50	40	38
nabijheid natuurgebieden	23	11	32	2
culinair aanbod	12	4	6	22
aanwezigheid universiteit	3	1	12	1
percentage vooroorlogse woningen	7	2	4	5
woonaantrekkelijkheidsindex	**10**	**1**	**4**	**2**

Werkgelegenheid in de consumentensector
In de Rotterdamse economie is een tendens zichtbaar van een toenemend aantal vestigingen en een afnemend aantal werkzame personen (Figuur 6.4). De ontwikkelingen in de consumentensector wijken hier echter van af. In de detailhandel en horeca is juist een afname van het aantal vestigingen zichtbaar. Daarnaast laten sommige onderdelen van de consumentensector een toename van het aantal werkzame personen zien. Rotterdam huisvest 5.860 vestigingen in de consumentensector met circa 38.870 werkzame personen. Hiermee omvat de sector respectievelijk 24% van de vestigingen en 12% van het aantal werkzame personen binnen de Rotterdamse economie.

Binnen de consumentensector is de handel en reparatie van consumentenartikelen in termen van werkzame personen het grootst. Deze subsector liet vorig jaar een groei van het aantal werkzame personen en een daling van het aantal vestigingen zien.

FIGUUR 6.4

Ontwikkeling van de Rotterdamse consumentensector, 2008 – 2009

Bron: Bedrijvenregister Zuid-Holland, bewerking ECORYS.

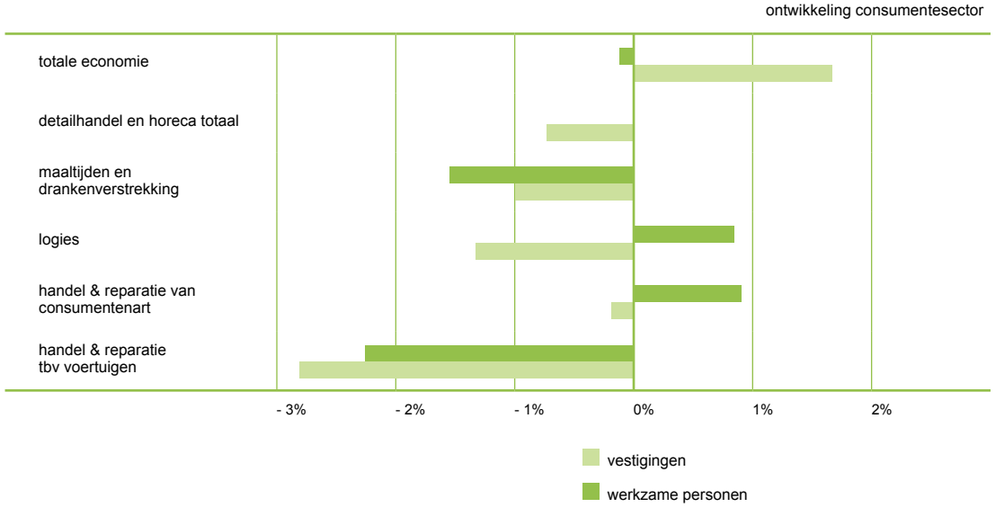

Ontwikkeling toerisme en recreatie
In de ontwikkeling van het aantal hotelgasten is er tot 2007 in Rotterdam een duidelijke toename zichtbaar. In 2008 is deze trend echter een halt toegeroepen. De daling van het aantal hotelgasten is ook zichtbaar in Den Haag, Amsterdam en Nederland als geheel.

FIGUUR 6.5

Ontwikkeling aantal hotelgasten in de G4 en Nederland, 2000 – 2008

Bron: CBS, bewerking ECORYS.

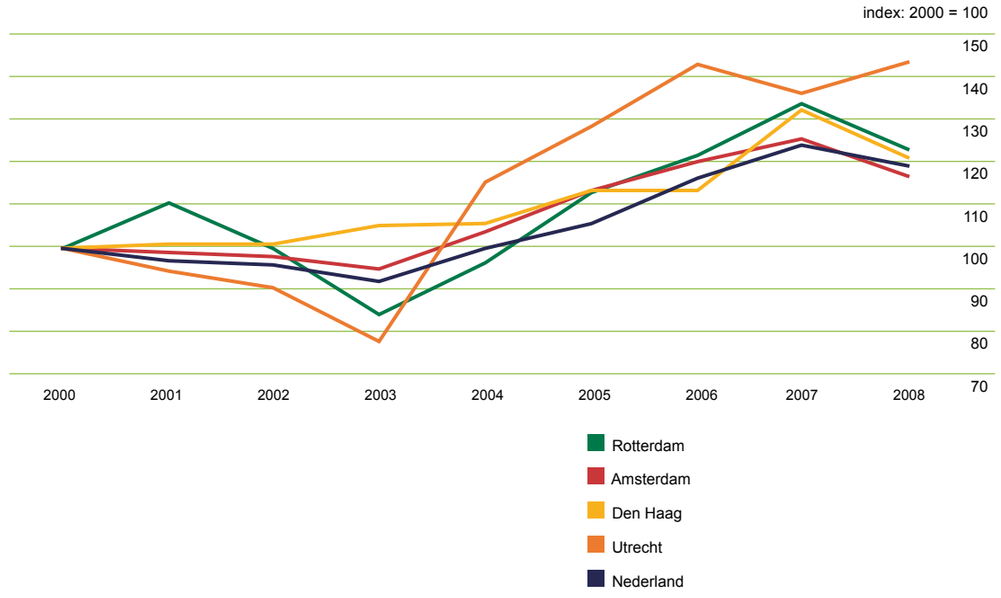

Veiligheidsindex
In het kader van de leefkwaliteit toont de Economische Verkenning jaarlijks cijfers over de veiligheidssituatie in de stad. Volgens de veiligheidsindex is de veiligheid vorig jaar iets verslechterd. Voor de hele stad geldt nu een cijfer van 7,2, terwijl dit in 2008 nog een 7,3 betrof. Hiermee is een eind gekomen aan de sinds 2002 sterk stijgende waardering van de veiligheid in de stad. In 2002 werd de veiligheid nog met een 5,5 gewaardeerd.

De deelgemeenten Delfshaven, Kralingen-Crooswijk en Hoogvliet lieten ten opzichte van 2007 een daling van de score zien. In Prins Alexander is de score daarentegen gestegen, terwijl in de overige deelgemeenten de indexscore ongeveer stabiel bleef. Op wijkniveau zijn er een aantal opvallende ontwikkelingen. Het aantal probleemwijken daalde van vier naar drie (nu nog het Nieuwe Westen, Hillesluis en Tarwewijk). Het Oude Westen is daarnaast een categorie gedaald; van probleem naar onveilig. Daarnaast is er een aantal wijken gestegen, zoals Zuidplein, Oosterflank en Zevenkamp.[24]

24 Zie voor meer informatie: Gemeente Rotterdam (2009), Veiligheidsindex 2009.

Conclusie

- In Rotterdam ligt het gemiddeld besteedbaar inkomen evenals in andere steden op een verhoudingsgewijs laag niveau. Daarentegen neemt dit besteedbaar inkomen in versneld tempo toe.
- In 2008 bleef het aantal arbeidsplaatsen in de consumentensector ongeveer gelijk. In de handel en reparatie van consumentenartikelen was in 2008 sprake van een stijgend aantal arbeidsplaatsen (+ 215).
- Qua woonaantrekkelijkheid blijft de score van Rotterdam nog altijd achter bij die van Amsterdam, Den Haag en Utrecht.
- De waardering van de veiligheid kwam in 2008 uit op een 7,2; een lichte daling ten opzichte van de score in 2007 (7,3).

FIGUUR 6.6

Veiligheidsindex: Waardering van de veiligheidssituatie in Rotterdam, 2005 – 2008

Bron: Gemeente Rotterdam.

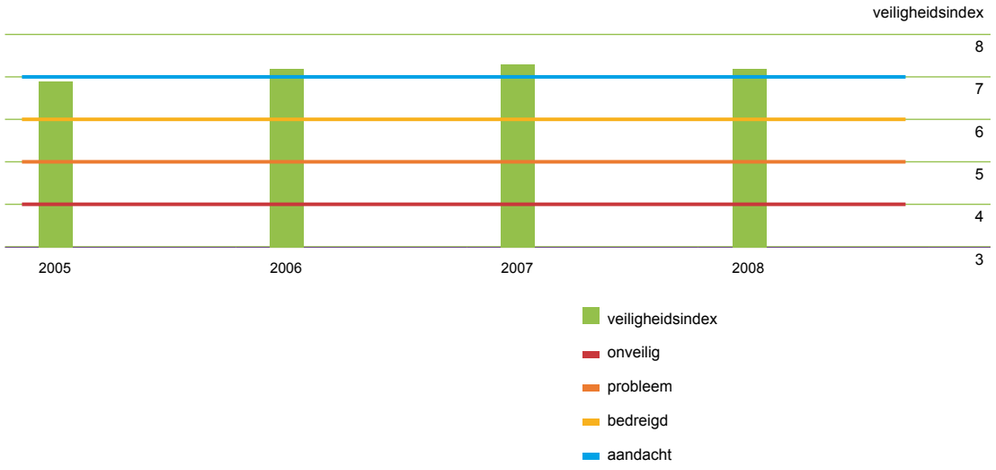

Hoofdstuk 7

Haveneconomie

Het Haven Industrieel Complex blijft voor de Rotterdamse economie van groot belang. Het is met name deze sector die Rotterdam onderscheidt van andere steden. Vandaar dat de Rotterdamse haven voor het vierde jaar op rij een eigen hoofdstuk krijgt in de Economische Verkenning. Dit hoofdstuk behandelt de belangrijkste ontwikkelingen in het Haven Industrieel Complex in 2008.

Internationale concurrentiepositie

In termen van containeroverslag was Rotterdam in 2008 de negende haven van de wereld. De havens in Azië zijn niet alleen groter dan de Rotterdamse haven, maar groeien ook sneller (Figuur 7.1). Vooral Shanghai heeft een sterke groei doorgemaakt.

Wel blijft Rotterdam met bijna 11 miljoen Twenty Feet Equivalent Units (TEU's) veruit de grootste haven van Europa. In 2008 is de groei in de containeroverslag gedaald tot 0,1%, terwijl de containeroverslag in de Antwerpse haven in deze periode met 6% groeide. Hamburg liet in 2008 een daling van 2% zien.

FIGUUR 7.1

Ontwikkeling containeroverslag in grote zeehavens in de wereld, 2003 – 2008

Bron: Havenbedrijf Rotterdam, bewerking ECORYS.

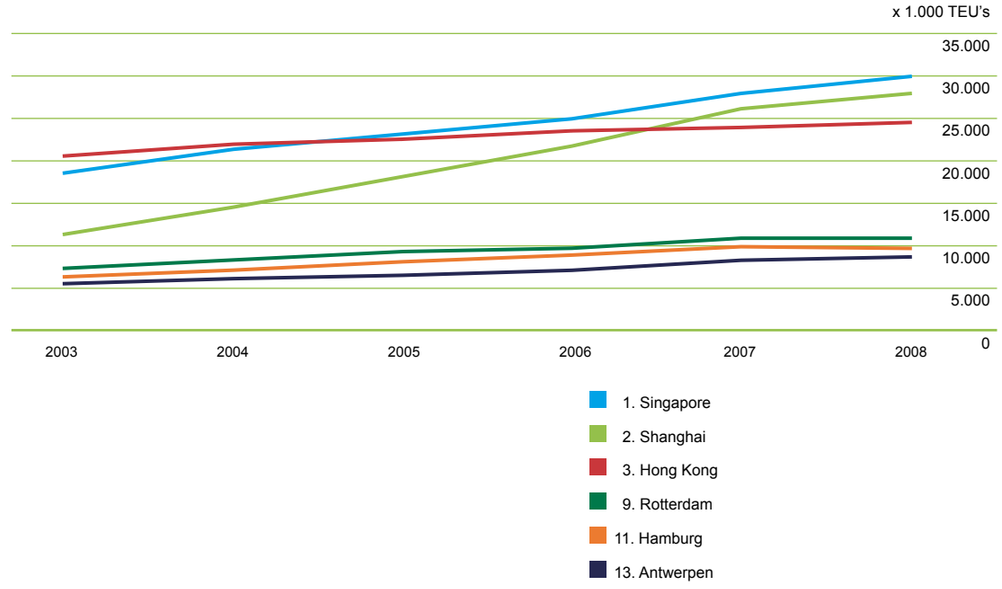

Aan- en afvoer van goederen

Figuur 7.2 toont de belangrijkste handelspartners van Rotterdam. De aanvoer vanuit Europa en Amerika blijkt vele malen groter te zijn dan de afvoer naar deze gebieden. Voor Afrika geldt dit in nog sterkere mate: Nederland importeert vrijwel alleen grondstoffen uit Afrika. De aanvoer vanuit Azië is relatief gering, omdat Rotterdam in dit opzicht sterke concurrentie ondervindt van Hamburg en Antwerpen.

FIGUUR 7.2

Herkomst en bestemming van lading per continent, 2007

Bron: Havenbedrijf Rotterdam, bewerking ECORYS.

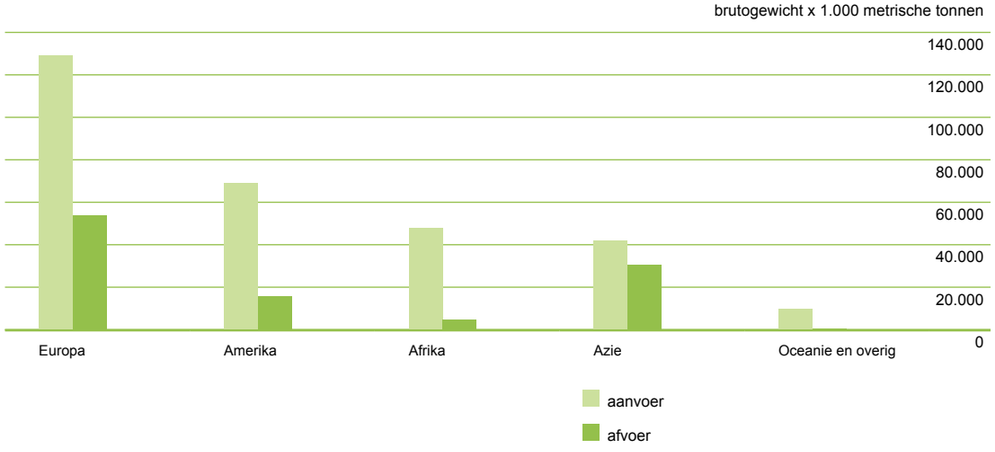

De totale overslag van goederen is in 2008 met 3% gegroeid. Deze groei geldt voor alle segmenten, met uitzondering van de stukgoederen. Deze lieten een daling van 7% zien. De overslag van droge massagoederen is met 5% het sterkst gegroeid. Wel moet worden opgemerkt dat de halfjaar-resultaten voor de haven sterk van elkaar verschillen: in het eerste halfjaar werd een groei van 8% gerealiseerd, terwijl in het tweede halfjaar een daling van circa 1,5% kon worden opgetekend.

FIGUUR 7.3

Ontwikkeling overslag naar productgroep

Bron: Havenbedrijf Rotterdam, 2009.

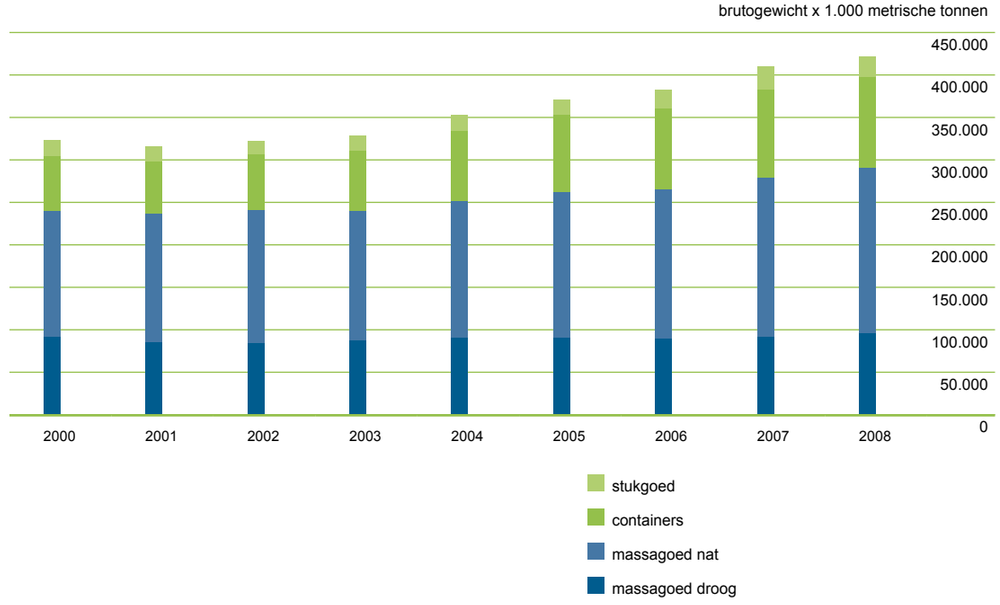

De natte massagoederen vormen met 194 miljoen ton overslag nog altijd het grootste segment. Ruwe olie is hierbij met bijna 100 miljoen ton het belangrijkste product. Voor zowel droge als natte bulkgoederen steekt Rotterdam met kop en schouders boven de overige Europese havens uit. Voor containers en overige stukgoederen is dit verschil minder groot.

Hoewel Rotterdam nog steeds veruit de grootste haven in Europa is, is in de periode 2003 – 2008 de groei van de overslag bij de concurrerende havens in Antwerpen en Hamburg relatief gezien groter geweest. Gemeten in tonnen was de groei van de overslag in Rotterdam echter nog altijd het grootst. Opmerkelijk is de groei van de Amsterdamse haven, die qua overslag nu bijna net zo groot is als de haven van Marseille.

TABEL 7.1

Overslag in Europese havens (in mln tonnen), 2003 – 2008

Bron: Havenbedrijf Rotterdam, 2009.

	2008	2007	2006	2005	2004	2003	% ontw. 2007 – 2008	% ontw. 2003 – 2008
1. Rotterdam	421,1	409,1	381,8	370,3	352,6	328,1	3%	28%
2. Antwerpen	189,5	182,9	167,4	160,1	152,3	143,0	4%	33%
3. Hamburg	140,4	140,4	134,9	125,7	114,4	106,3	0%	32%
4. Marseille	96,0	96,3	100,0	96,6	94,1	95,5	0%	1%
5. Amsterdam	94,7	87,6	84,4	74,8	73,1	65,5	8%	45%
6. Novorossiysk	81,6	80,9	82,4	70,8	65,5	63,4	1%	29%
7. Le Havre	80,1	78,9	73,9	74,9	76,2	71,5	2%	12%
8. Primorsk	75,6	74,2	65,9	58,6	53,4	48,9	2%	55%
9. Algeciras	74,8	71,8	63,5	65,7	61,2	56,9	4%	31%
10. Bremen	74,6	69,2	65,1	54,3	52,4	48,9	8%	53%
TOTAAL TOP 10	**1.328,4**	**1.291,3**	**1.219,3**	**1.151,8**	**1.095,2**	**1.028,0**	**3%**	**32%**

Zeehaventerreinen

Het Rotterdamse havengebied beslaat in totaal 10.500 hectare (inclusief water). Hiervan is ongeveer de helft uitgeefbaar. In 2009 is er in het totaal 5.257 ha uitgegeven. Verspreid over het bestaande Rotterdamse havengebied is ongeveer 200 hectare netto bedrijventerrein met (milieu) beperkingen mogelijk uitgeefbaar. Hier zitten geen grote kavels tussen.[25]

De aanleg van de Tweede Maasvlakte zal in totaal 1.000 ha netto uitgeefbaar terrein opleveren, waarvan in de eerste fase 700 hectare havengebied reeds is gereserveerd door bedrijven (de contracten hiervoor zijn al getekend). De genoemde 700 hectare zullen in 2013 worden opgeleverd. Het tempo van de aanleg wordt in feite bepaald door de snelheid waarmee het Havenbedrijf klanten weet te contracteren. Door de vlakte in delen aan te leggen, wordt voorkomen dat terreinen worden opgespoten waar nog geen klanten voor zijn.

25 Havenbedrijf Rotterdam, 2009.

Voortgang Maasvlakte 2
In juni 2009 reden de eerste bulldozers rond op een eiland in de Noordzee dat moet uitgroeien tot Maasvlakte 2. De afgelopen maanden is zoveel zand opgespoten dat verschillende eilanden zijn ontstaan die ook bij vloed voldoende boven water blijven. Maasvlakte 2 komt op 5 m boven NAP te liggen. Dat is hoger dan de baggerschepen het zand kunnen opspuiten (rainbowen) en dus wordt vanaf nu het zand ook via pijpleidingen van de sleephopperzuigers naar het eiland gepompt (walpersen). Bulldozers zorgen vervolgens voor de juiste verdeling van het zand. Met het bereiken van deze nieuwe mijlpaal ligt het project goed op schema. In 2010 wordt op deze plaats gestart met de bouw van de kade voor de eerste containerterminal. In 2013 moet het eerste schip er afmeren.

Ontwikkeling havengerelateerde toegevoegde waarde en werkgelegenheid
De direct aan de haven gerelateerde werkgelegenheid in Rotterdam is in 2008 iets gedaald. Hoewel het aantal banen in het laden, lossen en overslag toenam, is het aantal banen in het gehele cluster in 2008 met circa 450 afgenomen. Daarentegen is de werkgelegenheid in dit type bedrijvigheid in de omliggende gemeenten met bijna 800 banen gegroeid.

Waar de werkgelegenheidsontwikkeling in het Haven Industrieel Complex de laatste jaren wat stagneert, neemt de door het complex gecreëerde toegevoegde waarde nog altijd sterk toe.
De toegevoegde waarde van de directe zeehavengerelateerde bedrijven bedroeg in 2007 circa € 12,8 miljard, waarmee het Haven Industrieel Complex een enorme bijdrage aan de (regionale) economie levert. Ten opzichte van 2006 is de toegevoegde waarde in 2007 met circa € 1,3 miljard toegenomen.

Elke zeehaven heeft twee hoofdfuncties. In de eerste plaats is de haven een knooppunt van vervoerketens. Daarnaast geldt de haven als belangrijke vestigingsplaats voor industrieclusters. Bij de haven als knooppunt ligt de nadruk in de toegevoegde waarde op vervoermodaliteiten (zeevaart, binnenvaart, wegvervoer, spoorvervoer en pijpleidingen), logistieke dienstverlening en overslag/opslag. Van deze drie groepen is vooral de toegevoegde waarde in de logistieke dienstverlening in de periode 2003 – 2007 sterk toegenomen (+ 65%).

Binnen de haven als vestigingsplaats is met name de industriële bedrijvigheid van belang (Figuur 7.4). In dit deel van het Haven Industrieel Complex werd in 2007 ruim € 4,5 miljard aan toegevoegde waarde gecreëerd. In de groothandel en dienstverlening die direct gerelateerd is aan de zeehaven werd in 2007 circa € 700 miljoen gecreëerd.

FIGUUR 7.4

Directe zeehavengerelateerde toegevoegde waarde per sector in Rotterdam, 2002 – 2007

Bron: RebelGroup Advisory & Buck Consultants International, bewerking ECORYS.

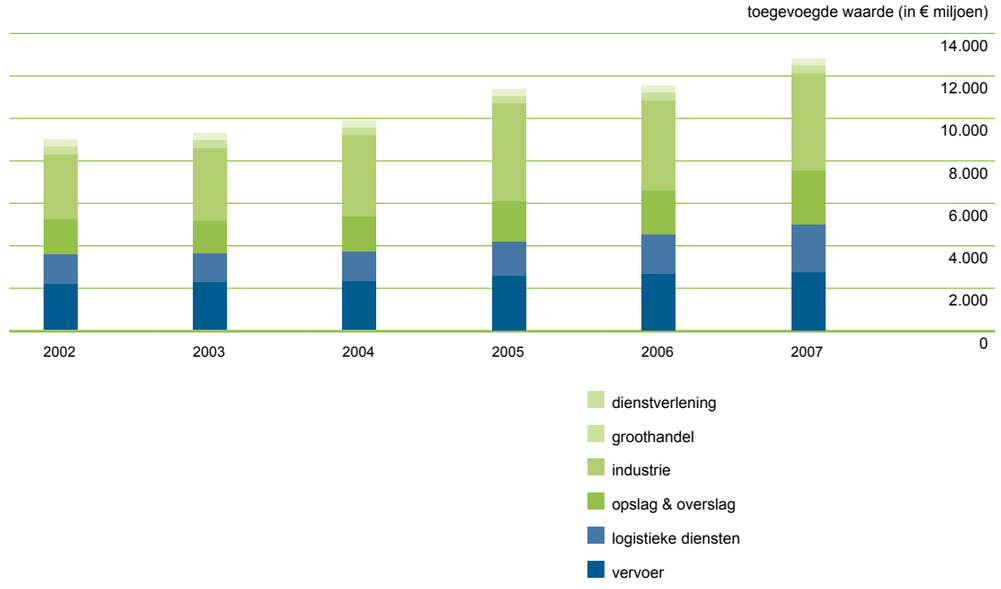

Conclusie

- Mondiaal gezien is de Rotterdamse haven de 9e haven voor wat betreft containeroverslag.
- Qua goederenoverslag steekt Rotterdam ver boven de overige Europese havens uit.
- De goederenoverslag is in 2008 met 3% gegroeid. Alleen de overslag van stukgoederen (excl. containers) is gedaald. Natte massagoederen (vooral ruwe olie) vormen nog altijd het belangrijkste segment in de Rotterdamse haven.
- Belangrijkste handelspartners van Rotterdam zijn Europa en Amerika.
- Hoewel de werkgelegenheidsontwikkeling in het Haven Industrieel Complex de laatste jaren wat stagneert, neemt de toegevoegde waarde die wordt gecreëerd nog altijd sterk toe. Dit duidt op een sterke ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit.
- In het Haven Industrieel Complex werd in 2007 circa € 12,8 miljard toegevoegde waarde gecreëerd. De sector is daarmee van groot belang voor de ontwikkeling van de (regionale) economie.

Hoofdstuk 8

Energie en milieu

Voor het derde jaar op rij behandelt de Economische Verkenning Rotterdam de thema's energie en milieu in een apart hoofdstuk. Twee thema's die bovendien in de komende decennia als een rode draad door de ontwikkeling van Rotterdam zullen lopen. In dit hoofdstuk gaan we in de eerste plaats in op de staat van het milieu en de effecten hierop van grote bedrijven in Rijnmond. Vervolgens wordt ingegaan op CO_2-emissies, fijnstof en het aantal meldingen van stank-, lawaai en stof.

Staat van het milieu

In het kader van het samenwerkingsverband Milieumonitoring Stadsregio Rotterdam (MSR) krijgt het milieu in de regio Rijnmond elk voorjaar een rapportcijfer. In Figuur 8.1 zijn alle rapportcijfers vanaf midden jaren negentig van de vorige eeuw met elkaar verbonden. Tot het jaar 2000 steeg die lijn, mede door technologische ontwikkelingen die het mogelijk maakten een aantal 'gemakkelijke' verbeteringen door te voeren. Na 2000 bleven de complexe en de op Rotterdamse schaal moeilijk te beïnvloeden problemen over, waardoor verdere verbetering stagneerde. Tot die complexe problemen behoren waterkwaliteit, luchtkwaliteit, geluid, energieverbruik en klimaatverandering. Voor 2009 kwam het rapportcijfer, evenals voor 2008, uit op een 7,9.

Milieudruk grote bedrijven

Figuur 8.2 geeft de index voor de milieudruk van grote bedrijven weer. Deze milieudruk is gemeten aan de hand van de lozingen van zware metalen, nutriënten, organische stoffen en olie enerzijds en de uitstoot van verzurende stoffen, zware metalen, koolwaterstoffen, kankerverwekkende stoffen, stof en CO_2 anderzijds. De ondervonden hinder door stank, stof en lawaai afkomstig van bedrijven is tevens meegenomen als maat voor de druk op de woonomgeving.

De stijging van de milieudruk van grote bedrijven is in 2005 tot stilstand gekomen en neemt sindsdien elk jaar iets af. De uitstoot naar de lucht is in 2008 voor vrijwel alle componenten afgenomen. De lozingen naar water zijn geschat op basis van de cijfers over 2007. Bijna alle doelen voor de lozingen naar water zijn bereikt. De afstand tot de totale doelstelling voor 2010 wordt nog bepaald door de lozingen van stikstof naar water, de luchtemissies en de ondervonden hinder (geluid, stank en stof).

FIGUUR 8.1

Staat van het Milieu in Rijnmond, 1994 – 2009

Bron: MSR.

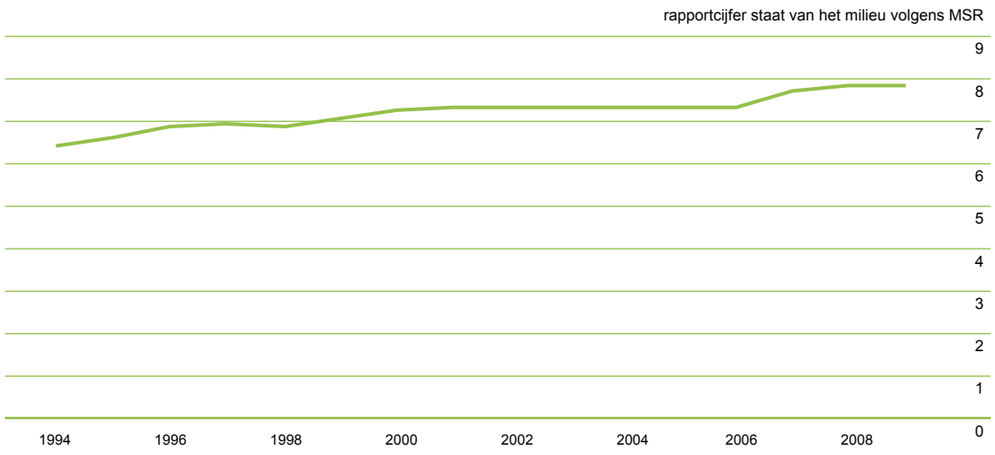

FIGUUR 8.2

Milieudruk grote bedrijven, 1999 – 2008

Bron: MSR.

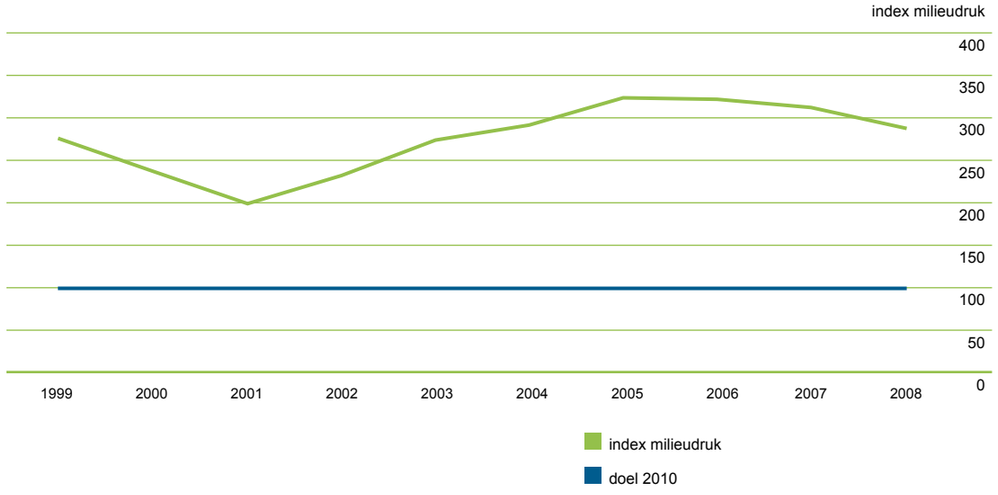

CO_2-uitstoot Rotterdam

Om de CO_2-uitstoot in Rotterdam te verminderen is het Rotterdam Climate Initiative (RCI) gestart. Dit is een ambitieus klimaatprogramma waarin vier partijen, onder ambassadeurschap van Ruud Lubbers, een unieke samenwerking zijn aangegaan: de gemeente Rotterdam, Havenbedrijf Rotterdam NV, DCMR Milieudienst Rijnmond en Deltalinqs. De doelstelling van het RCI is de meest ambitieuze van Nederland: vijftig procent minder CO_2 in 2025 t.o.v. 1990, ter voorbereiding op de ingezette klimaatverandering en de versterking van de Rotterdamse economie (Figuur 8.3).

Het Rotterdam Climate Initiative biedt een platform waar overheid, organisaties, bedrijven en inwoners samenwerken aan halvering van CO_2-uitstoot en versterking van de economie in de Rotterdamse regio.

FIGUUR 8.3

Totale jaarlijkse CO_2-uitstoot vanaf 2005 in Rotterdam

Bron: DCMR, 2009.

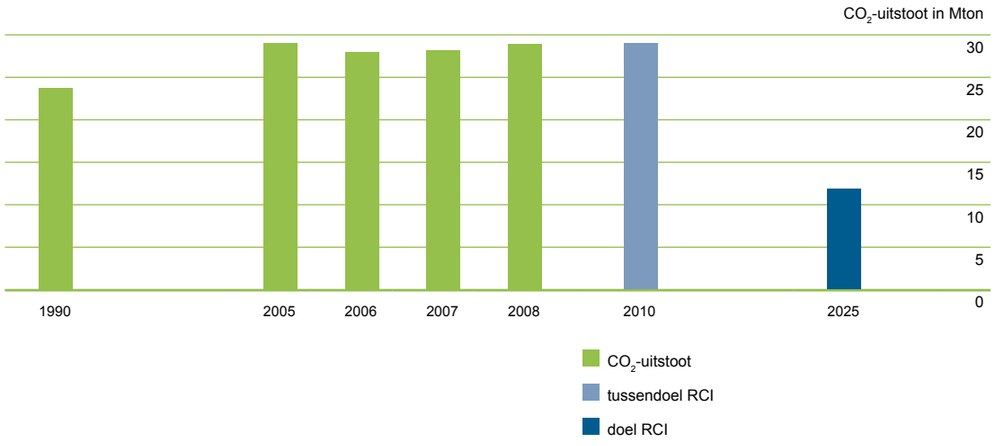

De eerste uitdaging van het Rotterdam Climate Initiative is om de stijgende trend van CO_2-uitstoot te stoppen. De tussendoelstelling is om in 2010 de uitstoot onder die van 2005 te doen uitkomen.

Voor het beperken van de CO_2-uitstoot in de gehele regio heeft ook Stadsregio Rotterdam een doelstelling geformuleerd: een 40% lagere CO_2-uitstoot in 2025 dan in 1990. Deze ambitie is minder ambitieus dan de doelstelling van het Rotterdam Climate Initiative (een reductie van 50%), maar gedurfder dan de ambities van de provincie Zuid-Holland (- 20% in 2020). Om de ambitie van de stadsregio te realiseren, is met alle regiogemeenten een klimaatagenda opgesteld. Voor een aantal projecten uit die klimaatagenda is tevens SLOK-subsidie aangevraagd (SLOK = Stimulering Lokale Klimaatinitiatieven).

Voor de stadsregio is in 2007 voor het jaar 1990 een nulmeting uitgevoerd, waaruit bleek dat de CO_2-uitstoot ruim 26 megaton (Mton) bedroeg. Deze was in 2005 toegenomen tot bijna 32 Mton en zal bij autonome ontwikkeling in 2025 49 Mton zijn. Voor het jaar 2008 is een uitstoot van bijna 31,5 Mton berekend. Daarmee bleef de CO_2-uitstoot in 2008 onder het niveau van 2005, maar nam het nog wel iets toe ten opzichte van 2007. Een belangrijke oorzaak hiervan is de weer volledige productie van de elektriciteitscentrale op de Maasvlakte, na een onderhoudsbeurt in 2007.

Fijnstof in de lucht
Ook voor fijnstof is een doelstelling geformuleerd. Hierbij geldt een grenswaarde van 40 µg/m³ als jaargemiddelde, waarbij het 24-uursgemiddelde maximaal 35 dagen per jaar meer dan 50 µg/m³ mag bedragen. Uit Figuur 8.4 blijkt dat de doelstellingen met betrekking tot fijnstof in de lucht de afgelopen jaren ruimschoots zijn gehaald. In 2008 is er zelfs sprake geweest van een forse daling ten opzichte van 2007.

Binnen Rotterdam meet DCMR inmiddels in meerdere deelgemeenten de concentratie fijnstof in de lucht. Waar in veel deelgemeenten de tijdreeksen nog te kort zijn om weer te geven, zijn voor de deelgemeente Overschie gegevens beschikbaar vanaf 2002. Ook hier is sprake geweest van een forse daling. In 2008 is de grenswaarde voor de jaargemiddelde concentratie op geen van de meetpunten overschreden. Hetzelfde geldt voor de grenswaarde van de 24-uursgemiddelde concentratie.

FIGUUR 8.4

Fijnstof in de lucht van regio Rotterdam, 1999 – 2008

Bron: MSR.

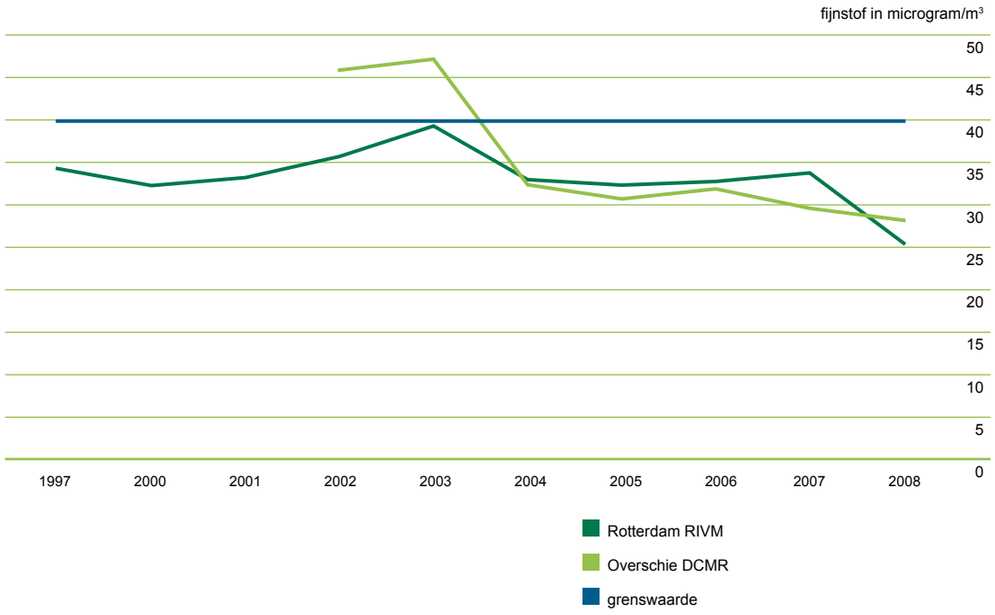

Meldingen over stank, lawaai en stof
Het aantal meldingen van stofoverlast is in 2008 dan ook niet gestegen. Het totaal aantal meldingen in 2008 laat echter wel een lichte stijging zien ten opzichte van 2007 (Figuur 8.5). Deze stijging wordt grotendeels veroorzaakt door de stijging in meldingen over horecalawaai. Ook vliegtuiggeluid blijft in enkele wijken een belangrijke bron van geluidshinder. Voor de stad Rotterdam heeft ongeveer 4 op de 5 klachten betrekking op geluidsoverlast.

FIGUUR 8.5

Aantal meldingen over stank, lawaai en stof regio Rotterdam, 1999 – 2008

Bron: MSR.

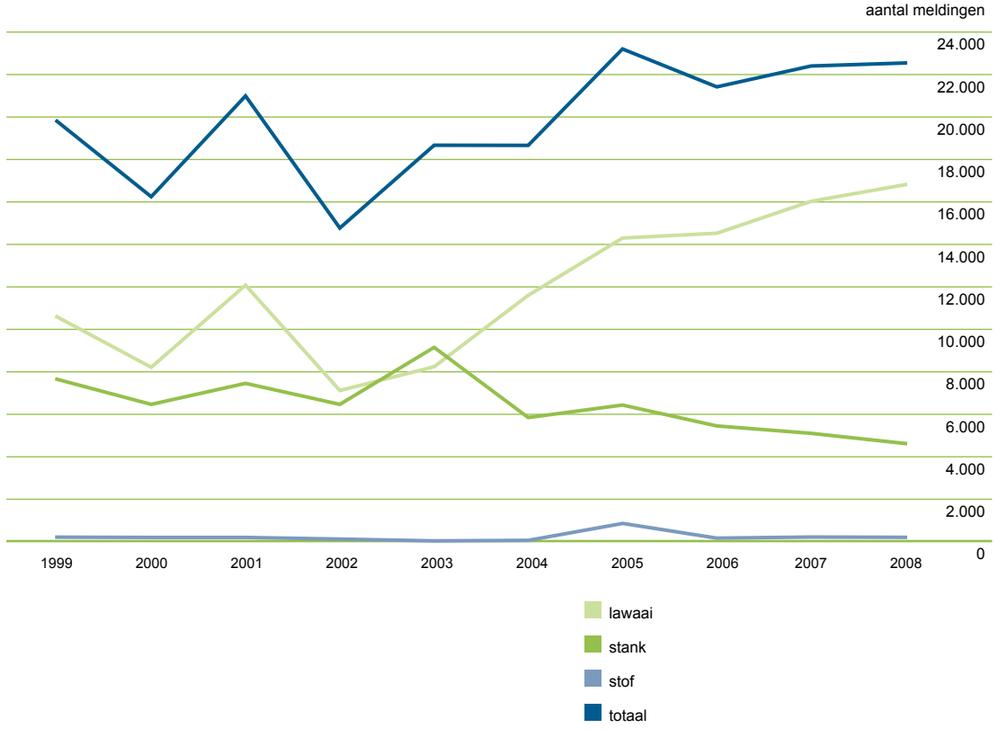

Huishoudelijk afval
In 2008 is per inwoner van de regio Rotterdam circa 567 kilogram huishoudelijk afval ingezameld. Dit is circa 7 kg minder dan in 2007. De inspanningen op afvalgebied zijn erop gericht de hoeveelheid afval minder snel te laten stijgen dan de inkomens in Nederland (relatieve ontkoppeling). Met behulp van de in Figuur 8.6 opgenomen indices voor de groei van het gemiddeld besteedbaar inkomen voor huishoudens en de aangeboden hoeveelheid huishoudelijk afval, kan worden geanalyseerd in hoeverre in de regio Rotterdam sprake is van relatieve ontkoppeling.

De inkomenscijfers tot en met 2006 zijn afkomstig van het CBS. Voor 2007 en 2008 is de index geraamd op basis van het gemiddelde groeipercentage van de afgelopen jaren. De afvalcijfers zijn gebaseerd op opgaven van de gemeenten in het Rijnmondgebied. De afvalindex is in 2008 nagenoeg op hetzelfde niveau gebleven als in 2007. De (geraamde) index ten aanzien van het besteedbaar inkomen voor huishoudens ligt dicht bij de index voor afval. Op basis van de huidige aannames treedt de gewenste ontkoppeling dus nog niet op.

FIGUUR 8.6
Ontwikkeling inkomens en huishoudelijk afval

Bron: MSR.

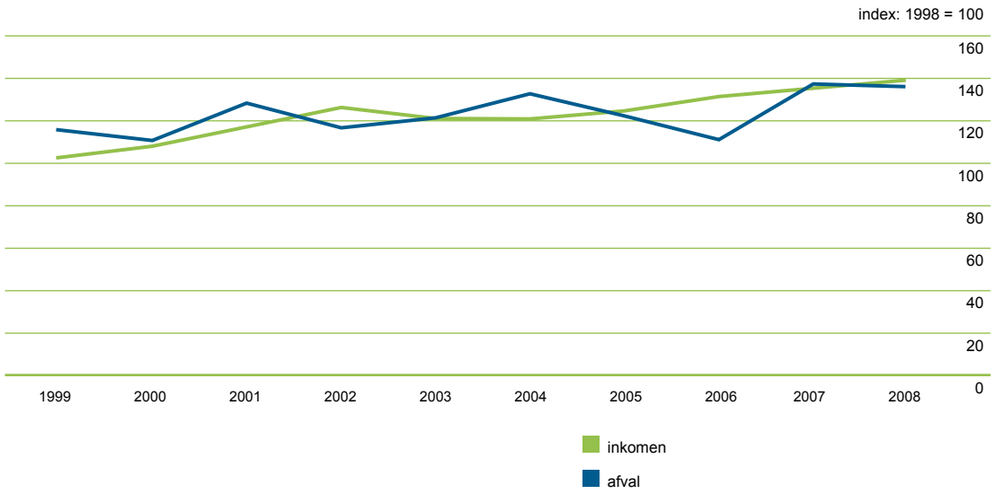

Conclusie

- Ondanks een afnemende milieudruk van grote bedrijven, een afnemende concentratie van fijnstof in de lucht en een min of meer constante CO_2-uitstoot is het totaal aantal milieuklachten in 2008 toegenomen.
- Het toegenomen aantal milieuklachten heeft vooral te maken met een toenemend aantal meldingen over geluid.
- Het rapportcijfer voor de staat van het milieu is in 2008 een 7,9 gebleven.
- De gewenste ontkoppeling van de ontwikkeling van huishoudelijk afval en de ontwikkeling van het gemiddeld besteedbaar huishoudinkomen treedt nog niet op.

Deel 2

Impact van de recessie op de Rotterdamse economie

Oorzaken, gevolgen en verloop van de recessie
Het interbancaire verkeer is nog niet op orde. De aandelenbeurzen zijn mondiaal instabiel. De gevolgen voor de werkgelegenheid en inkomens zullen zeker in 2010 en 2011 nog zichtbaar zijn. Lichtpuntjes zijn de lagere prijzen en de (tijdelijke) ontspanning van de arbeidsmarkt.

Er bestaat op dit moment grote onzekerheid over de duur en de uiteindelijke diepte van de recessie. De voorspellingen variëren van 'de bodem is bijna bereikt' tot 'de bodem wordt pas in 2016 bereikt' (Kondratieff-theorie). De discussie spitst zich vooral toe op de vorm van het uiteindelijke herstel. Hierbij wordt verwezen naar de letters U, V en W, waarbij elke letter refereert aan een scenario ten aanzien van de ontwikkeling van de economie. Optimisten voorspellen een snel herstel dat grafisch de vorm heeft van de letter V (ingezette daling door recessie, dieptepunt, snel herstel). Blijft de groei langer uit, dan zal de ontwikkeling meer de vorm aannemen van een U. Pessimisten geloven dat het huidige (voorzichtige) herstel slechts van korte duur zal zijn en wordt gevolgd door een nieuwe recessie. Zij verwachten een ontwikkeling in de vorm van een W.

In Figuur 1.1 is de recessie schematisch weergegeven. Hierbij worden oorzaak en gevolg gevolgd vanuit de kredietcrisis.

FIGUUR 1.1
Model van het ontstaan en de ontwikkeling van de recessie

Bron: ECORYS.

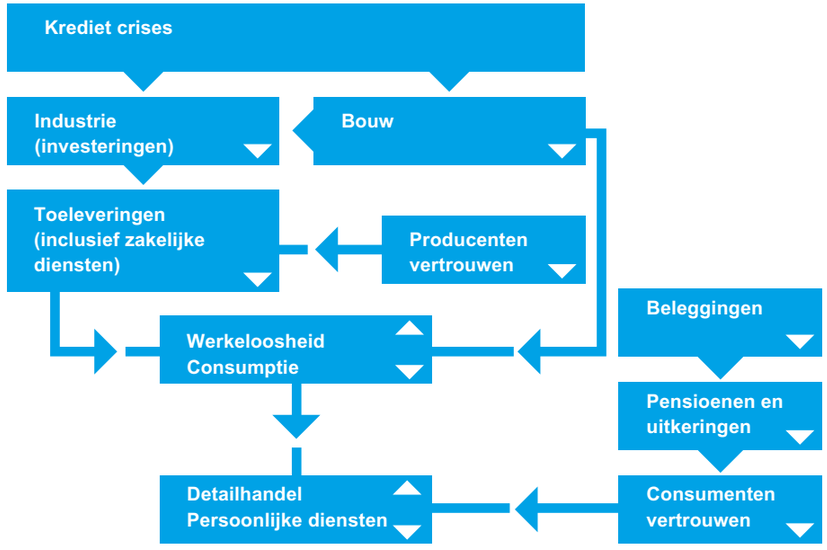

Toelichting:
- De kredietcrisis is de oorzaak van de bredere economische crisis. De waarde van onroerend goed en aandelenkoersen is deels verdampt, waardoor ook de basis voor financieringen door middel van vreemd vermogen (bancair of door emissie van aandelen) deels is verdwenen;
- De kern van het probleem: interbancaire relaties zijn bevroren; het vertrouwen is verdwenen;
- Dit heeft directe gevolgen gehad voor de kredietverlening aan bedrijven: bouw en industriële investeringen;
- Dit heeft vervolgens doorgewerkt in de keten (zakelijke diensten, detailhandel, persoonlijke diensten), mede als gevolg van oplopende werkloosheid en vraaguitval;
- Dit wordt verder versterkt door afnemende vermogensposities en afnemend consumenten- en producentenvertrouwen (dit gebrek aan vertrouwen versterkt op haar beurt weer een daling van de investeringen en vraag bij de sectoren);
- Dit uit zich uiteindelijk in oplopende werkloosheid;
- Maar…er is ook een keerzijde: prijzen dalen en de arbeidsmarkt is minder gespannen.

Op dit moment is een aantal economische ontwikkelingen duidelijk zichtbaar. Zo loopt de werkloosheid sinds eind vorig jaar gestaag op en ligt de overslag in de Rotterdamse haven ongeveer 10 tot 15% onder het niveau van een jaar geleden. Het aantal faillissementen neemt al sinds de tweede helft van 2008 toe en de aan- en verkoop van woningen bereikte afgelopen jaar een dieptepunt. Aan de andere kant is de koopkracht in 2009 wat hoger dan in 2008, waardoor de detailhandel en persoonlijke dienstverlening enigszins buiten schot blijven.

Gezien de enorme economische dynamiek in de afgelopen maanden legt de Economische Verkenning Rotterdam van dit jaar de nadruk op de impact van de recessie op de ontwikkeling van de Rotterdamse economie. In de hierna volgende paragrafen wordt deze impact aan de hand van een (groot) aantal indicatoren beschreven. De indicatoren zijn geclusterd in de thema's economie, vastgoed en ruimte, haveneconomie, arbeidsmarkt, consumentenstad en energie en milieu.

Door het gebruik van korte termijn indicatoren kan inzicht worden gegeven in de impact van de recessie op de Rotterdamse economie. Het geeft een goed beeld van actuele ontwikkelingen, daar waar informatie beschikbaar is. Dit laatste is tevens een beperking. Het is immers niet mogelijk een integraal beeld van de actuele ontwikkelingen in een sector of de economie als geheel weer te geven. Daarnaast gaat het bij sommige indicatoren om voorlopige cijfers die in een later stadium nog kunnen worden herzien.

Voor de analyse in dit hoofdstuk vormen de meest recente (beschikbare) statistieken de basis. Tevens is voor elk thema een expertbijeenkomst georganiseerd, waarin de impact van de recessie op de ontwikkeling van Rotterdam met Rotterdamse stakeholders is besproken.[1]

Met het publiceren van indicatoren voor de zeer korte termijn wil deze Verkenning onderzoeken of de economische ontwikkeling van de regio ook op basis van recente gegevens te volgen is. Als we deze lijn kunnen voortzetten zou de Verkenning in de toekomst ook de recenste ontwikkelingen in beeld kunnen brengen.

1 Zie de bijlagen voor een overzicht van de deelnemers aan de expertbijeenkomsten.

Economie

In Hoofdstuk 2 van deel 1 van deze Economische Verkenning is de ontwikkeling van de Rotterdamse economie tot en met 1 januari 2009 beschreven. Daarnaast is in dat hoofdstuk een prognose gegeven van de ontwikkeling van de Rotterdamse economie tot 2013 (Figuur 2.1). Hierin werd duidelijk dat er in 2009 naar verwachting sprake zal zijn van een relatief sterke afname van het bruto regionaal product. Daarnaast wordt verwacht dat het herstel van Rotterdam vanaf 2012 weer (versneld) zal intreden.

Uit de conjunctuurenquête van de Kamer van Koophandel blijkt dat minder Rotterdamse ondernemers voorafgaand aan het derde kwartaal een verslechtering van het economisch klimaat verwachten dan ze voor het tweede kwartaal deden (Figuur 1.2). Ondernemers in de bouw zijn het meest pessimistisch in hun verwachting voor het derde kwartaal, terwijl iets meer dan 20% van de ondernemers in de transportsector een verdere verslechtering van het economische klimaat in het derde kwartaal verwacht.

FIGUUR 1.2

Het beeld van ondernemers in 2009 over het economische klimaat in Rotterdam

Bron: DTZ, Factsheets kantoren- en bedrijfsruimtemarkt medio 2009.

Percentage ondernemers dat een verslechtering van het economische klimaat verwacht in het volgende kwartaal.

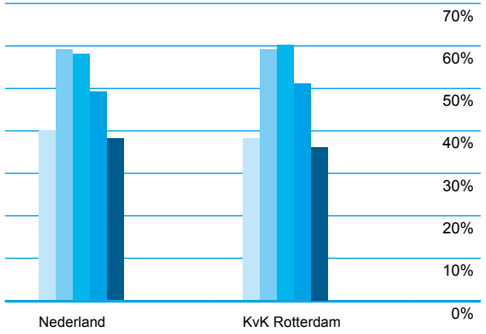

Percentage ondernemers dat een verslechtering van het economische klimaat verwacht in kwartaal 3 naar sector.

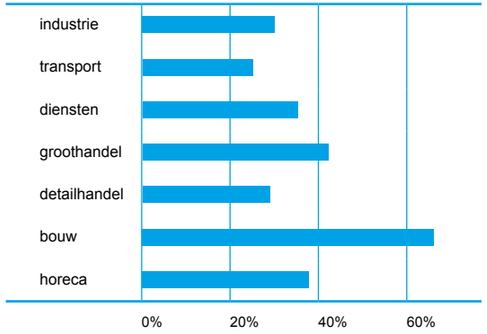

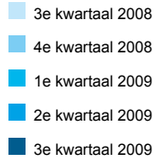

Meer ondernemers ondervinden last van productiebelemmeringen

In 2009 nam het aantal ondernemers dat belemmeringen in de productie verwacht toe. Ondernemers ervaren de grootste belemmeringen door onvoldoende vraag naar producten en diensten (Figuur 1.3). Dit gold in het bijzonder voor ondernemers in de horeca, transport en dienstensector. In de detailhandel en de groothandel speelden ook financiële beperkingen een aanzienlijke rol als productiebelemmering.

FIGUUR 1.3

Percentage ondernemers dat voor het 3e kwartaal belemmeringen in de productie verwacht naar sector en oorzaak

Bron: Kamer van Koophandel Rotterdam, COEN 3 2009.

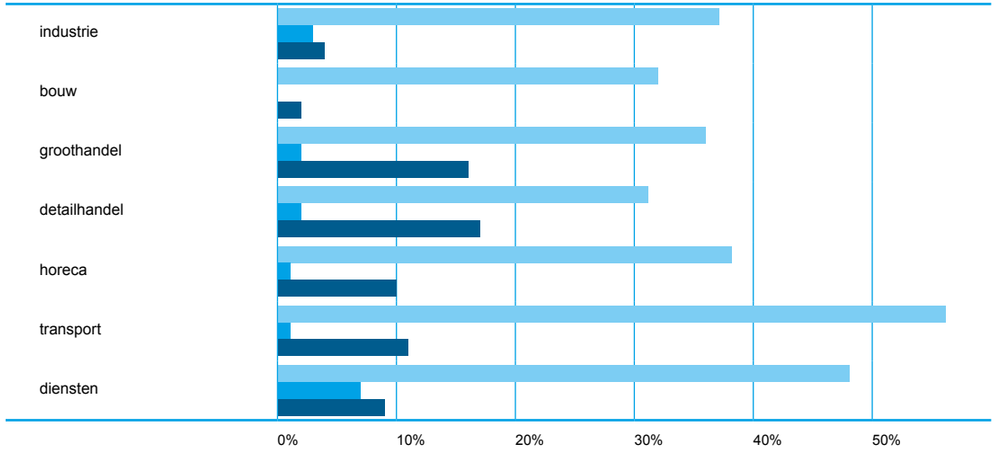

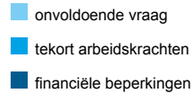

Verwachtingen rond omzetontwikkeling wisselen sterk per sector
De verwachte ontwikkeling van de omzet wisselt sterk per sector en per kwartaal. Voor het derde kwartaal van 2009 zijn vooral bedrijven in de industrie en horeca gematigd positief in hun verwachtingen. In de transportsector daarentegen verwachtte ruim 45% een verdere afname in de omzet.

Ook in de detailhandel waren ondernemers pessimistisch gestemd voor het derde kwartaal. Dit wordt mede veroorzaakt door de vertraagde doorwerking van de recessie op de bestedingen van consumenten. Hierdoor is de recessie vertraagd van invloed op de omzet van de detailhandel (afnemend consumentenvertrouwen, zie Figuur 1.1).

De bouwsector tenslotte laat een wispelturig beeld zien. Waren voorafgaande aan het tweede kwartaal nog veel bedrijven positief; voor het derde kwartaal is dit volledig omgedraaid. Dit kan samenhangen met de verwachtingen over prijsontwikkelingen en een terugval van de vraag.

FIGUUR 1.4

Verwachtingen ten aanzien van de omzet per sector (3e kwartaal 2009)

Bron: Kamer van Koophandel Rotterdam, COEN 3 2009.

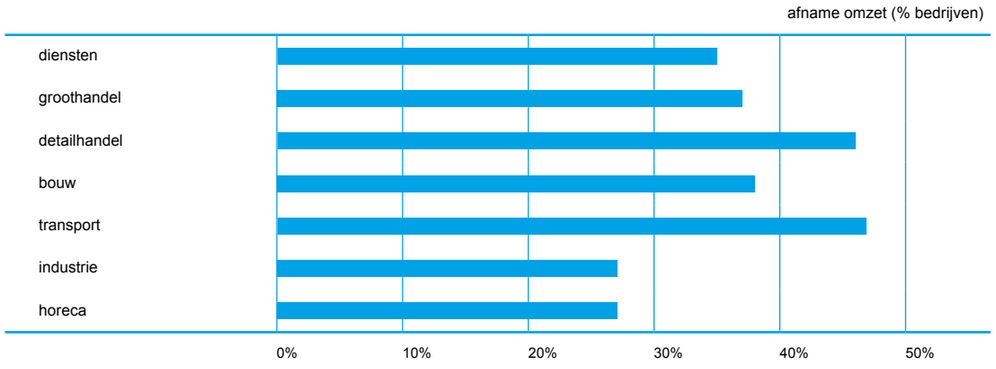

Investeringsbereidheid neemt verder af
Binnen Rotterdam is de investeringsbereidheid van ondernemers het afgelopen jaar afgenomen. Slechts 8% van de ondernemers heeft aangegeven in het derde kwartaal te willen investeren. Voor een deel kan dit te maken hebben met de toegang tot krediet. Van de Rotterdamse bedrijven gaf 21% voor het derde kwartaal aan moeilijker aan krediet te kunnen komen.[2]

In Figuur 1.5 zijn het aantal starters en faillissementen weergegeven. Opvallend is dat het aantal starters niet is toegenomen. Starters zijn inschrijvingen van ondernemers die in de afgelopen drie jaar niet zijn voorgekomen in het register van de Kamer van Koophandel. De trendlijn die is weergegeven van het aantal starters loopt zelfs wat terug.

Het aantal faillissementen is het afgelopen jaar wel toegenomen. Ten opzichte van het aantal starters is het totale aantal faillissementen klein. Zowel bij starters als bij faillissementen gaat het vaak om een eenmansbedrijven zodat de effecten op de werkgelegenheid moeilijk in te schatten zijn.

2 Bron: Kamer van Koophandel Rotterdam, COEN 3 2009.

FIGUUR 1.5

Aantal starters en het aantal faillissementen in regio Rotterdam van juli 2008 tot en met augustus 2009

Bron: Kamer van Koophandel, bewerking ECORYS.

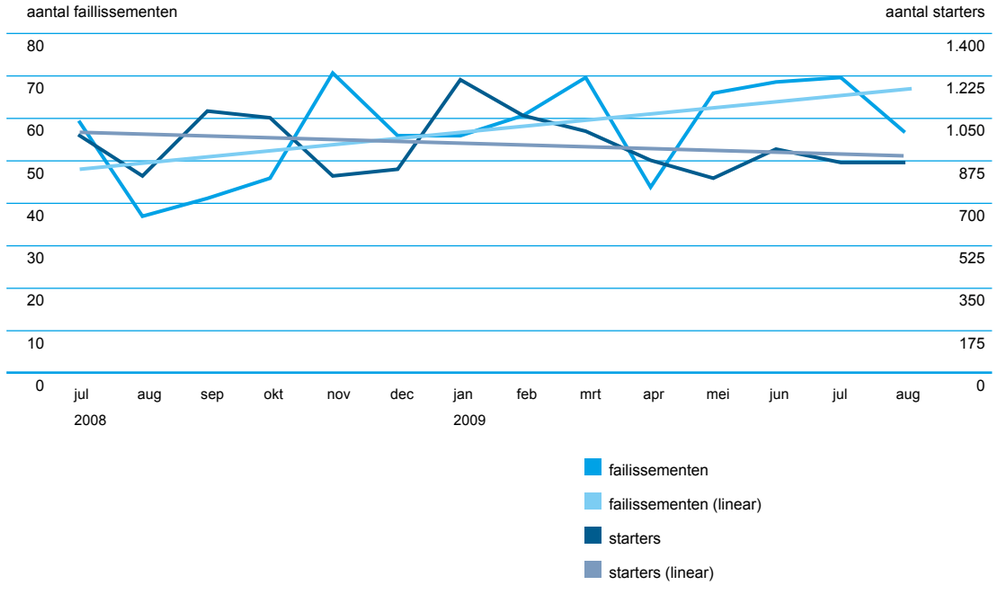

Vastgoed en ruimte

Meer dynamiek in bestaande bouw dan in nieuwbouw

In het derde kwartaal van 2009 is de nieuwbouw van woningen en kantoren gedaald. Dit heeft tot gevolg dat er meer gebruik wordt gemaakt van bestaande bouw. In de bestaande bouw dalen de prijzen echter fors, wat zijn effect heeft op de ontwikkeling van de gehele bouwsector.

In de woningmarkt is in het derde kwartaal van 2009 in het segment koopwoningen tot € 300.000 herstel zichtbaar. Hierbij geldt dat er in de bestaande bouw meer beweging zit dan in de nieuwbouw (vaak duurder). Voor starters heeft de recessie met betrekking tot de woningmarkt een gunstige uitwerking. Zij zitten immers nog niet vast aan een koopwoning die zij moeten verkopen. Zij kunnen hierdoor optimaal profiteren van de prijsdaling, zij het dat het verkrijgen van een hypothecaire lening moeilijker is geworden.[3]

De woningmarktmonitor in Rotterdam laat in het tweede kwartaal in de bestaande bouw een stijging van de huizenprijs zien (Figuur 1.6). De gemiddelde verkoopprijs van € 174.000 was lager dan in dezelfde periode in 2008, maar hoger dan in het eerste kwartaal van 2009.

3 Ooms Makelaars, 2009.

Vraaguitval in de bouwsector

Voor de bouwsector kan aan de hand van het aantal verleende bouwvergunningen worden aangetoond dat er sprake is van vraaguitval. Uit Figuur 9.7 blijkt dat met name in de verleende bouwvergunningen tot € 500.000 in het afgelopen jaar een sterke terugval van de vraag heeft plaatsgevonden. Het totale aantal verleende bouwvergunningen tot en met september 2009 (maand 9) beslaat slechts 62% van het aantal verleende vergunningen in dezelfde periode in 2008.

FIGUUR 1.6

Gemiddelde verkoopprijs van bestaande woningen in Rotterdam

Bron: Woningmarkt Monitor, 2e kwartaal 2009.

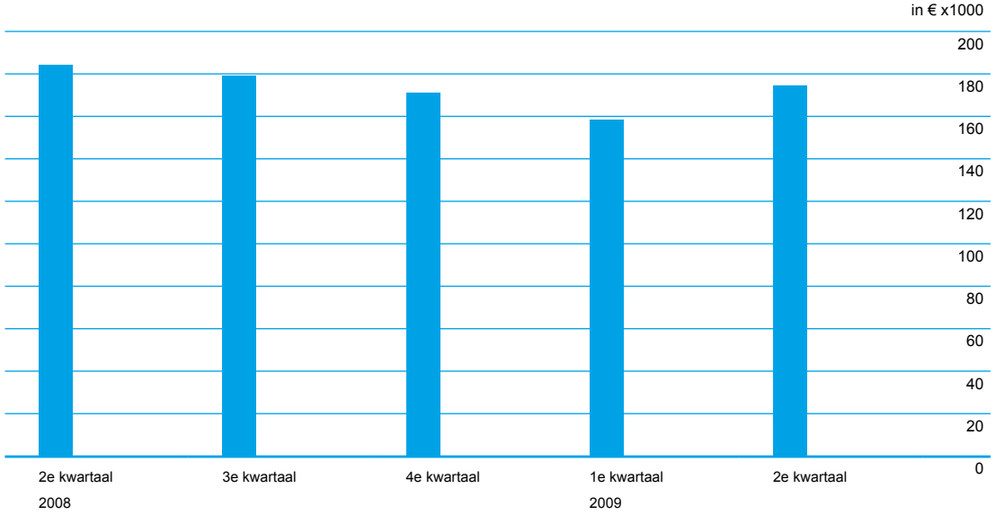

FIGUUR 1.7

Verleende bouwvergunningen in Rotterdam voor 2008 en 2009

Bron: Dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting Rotterdam.

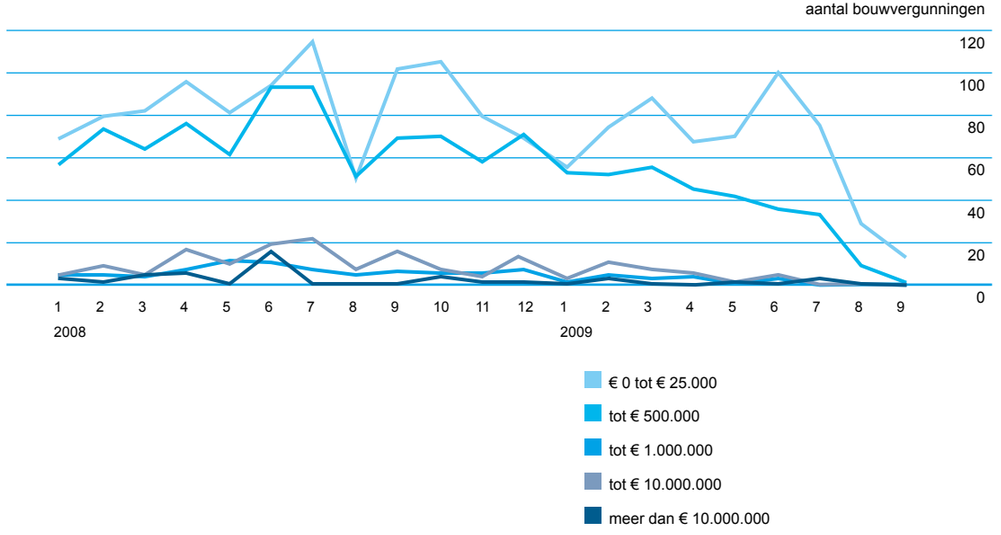

Haveneconomie

Ook de Rotterdamse haven ondervindt gevolgen van de recessie

In de eerste helft van 2009 is in de Rotterdamse haven circa 185 mln. ton goederen overgslagen. 13,3% minder dan in de eerste helft van 2008. In de tweede helft van 2009 wordt een stabilisering van de overslag verwacht, waarmee de bodem van het dal lijkt te zijn bereikt.

In Tabel 1.1 wordt het eerste halfjaar van 2009 vergeleken met dat van 2008. Hierin wordt de impact van de recessie op de haven zichtbaar. Vooral bij de aan- en afvoer van droge bulkgoederen en containers (hier gaat het om een hoog absoluut aantal tonnen) was in het eerste halfjaar sprake van een duidelijke afname ten opzichte van het eerste halfjaar in 2008. De aan- en afvoer van natte bulkgoederen is met een afname van slechts 0.2% redelijk stabiel gebleven.

Aantrekken van personeel in de haven vertraagd

Van werknemers met een tijdelijk contract is het dienstverband veelal niet verlengd. De bedrijven proberen werknemers met een vast contract vast te houden, al moet daarbij in sommige gevallen worden ingeteerd op reserves (eigen vermogen).

Met het vooruitzicht dat het werk in de haven binnen korte tijd weer aantrekt, worden de vaste werknemers veelal vastgehouden. Vaak gaat het om gespecialiseerd personeel waarvan in de toekomst een tekort wordt verwacht. Intermediaire organisaties voorspellen dat de haveneconomie zodanig snel zal aantrekken dat het nu zelfs verstandig is alweer flexwerkers in dienst te nemen. Anders dreigt voor een aantal bedrijven een (acuut) personeelstekort.

TABEL 2.1

Aan- en afvoer van goederen in tonnen in de havens van regio Rotterdam

Bron: Havenbedrijf Rotterdam.

aan- en afvoer in tonnen	januari–juni 2008	januari–juni 2009	verschil
subtotaal droge bulkgoederen	46.722	29.025	- 37,9%
subtotaal natte bulkgoederen	99.438	99.230	- 0,2%
totaal bulkgoederen	**146.160**	**128.255**	**- 12,3%**
containers/flats	54.844	46.664	- 14,9%
stukgoederen	12.964	10.635	- 18,0%
totaal algemene goederen	**67.808**	**57.299**	**- 15,5%**
TOTAAL REGIO ROTTERDAM	**213.968**	**185.554**	**- 13,3%**

Uit Tabel 1.2 blijkt dat deze ontwikkeling zich ook voordoet in de andere Europese havens. De Rotterdamse haven presteert relatief goed in vergelijking met de havens in Hamburg, Bremen en Antwerpen, waardoor het marktaandeel het afgelopen jaar iets is toegenomen. In het eerste kwartaal van 2008 ging het hierbij om 35,7%; terwijl het in het eerste kwartaal van 2009 uitkwam op 37,1%.

TABEL 1.2

Marktaandeel in tonnen goederenoverslag van de havens in het eerste kwartaal van het jaar

Bron: Havenbedrijf Rotterdam.

	2008		2009		groei	gemiddelde	abs. groei
	abs.	rel. *	abs.	rel. *	08–09	groei 05–09	05–09
Hamburg	34,9	11,8%	27,3	10,8%	- 21,8%	- 2,1%	- 2,4
Bremen	18,0	6,1%	13,6	5,4%	- 24,4%	1,1%	0,6
Wilhelmshaven **	9,7	3,3%	8,7	3,4%	- 10,3%	- 6,9%	- 2,9
Amsterdam	22,5	7,6%	21,6	8,5%	- 4,0%	4,1%	3,2
Rotterdam	105,4	35,7%	94,0	37,1%	- 10,8%	0,6%	2,1
Zeeland Seaports	8,2	2,8%	6,9	2,7%	- 15,9%	- 3,0%	- 0,9
Antwerpen	46,2	15,6%	37,3	14,7%	- 19,3%	- 1,3%	- 2,0
Gent	6,5	2,2%	4,9	1,9%	- 24,6%	- 1,5%	- 0,3
Zeebrugge	10,3	3,5%	9,5	3,7%	- 7,8%	3,7%	1,3
Duinkerken	13,6	4,6%	10,6	4,2%	- 22,1%	- 4,4%	- 2,1
Le Havre	20,3	6,9%	19,1	7,5%	- 5,9%	0,0%	0,0
TOTALE GOEDERENOVERSLAG	**295,6**	**100,0%**	**253,5**	**100,0%**	**- 14,2%**	**- 0,3%**	**- 3,4**

* marktaandeel in de tien grootste havens van Europa

** geschatte cijfers

Arbeidsmarkt

Dalende werkgelegenheidsgroei en stijgende werkloosheid

De arbeidsmarkt staat na een periode van bloei waarin de werkgelegenheid toenam en de werkloosheid daalde, door de recessie onder druk. In de periode 2005–2008 is de werkloosheid in de G4 sterk gedaald. Met de intrede van de recessie is aan deze dalende trend een einde gekomen. Het aantal werklozen is in de regio opgelopen van 43.130 in december 2008 tot ruim 50.000 in augustus 2009. In de maand september is dit aantal gedaald naar 49.285.[4]

Naar verwachting zal deze stijgende trend in de nabije toekomst doorzetten. Prognoses van UWV Werkbedrijf voorspellen dat Rotterdam e.o. in december 2010 meer dan 67.000 werklozen telt.[5] Pas vanaf 2011 is naar verwachting weer sprake van een lichte werkgelegenheidsgroei en zal het aantal werklozen waarschijnlijk dalen.[6]

Het aantal Niet Werkende Werkzoekenden (NWW) is in Rotterdam in 2009 met 5% gestegen. In verhouding tot de drie andere grote steden laat Rotterdam hiermee gunstige cijfers zien. In Amsterdam, Den Haag en Utrecht ging het hierbij om een groei van respectievelijk 9%, 10% en 12%.[7]

4 UWV Werkbedrijf, Maandinformatie Arbeidsmarkt Zuidwest Nederland 1 oktober 2009, uitgave Rijnmond.

5 UWV Werkbedrijf, Regionale Arbeidsmarktprognose 2009–2010 Rijnmond (Rotterdam e.o. en de Drechtsteden).

6 ECORYS i.s.m. Cambridge Econometrics, *European Regional Prospects* 2009.

7 Aanvulling op de cijfers in de Werkgelegenheidsmonitor Rotterdam Voorjaar 2009 door het UWV Werkbedrijf.

Aantal WW-uitkeringen is gestegen

Door de stijgende werkloosheid is het aantal mensen met een lopende WW-uitkering toegenomen van 11.306 in september 2008 tot 20.141 in september 2009. De grootste absolute stijging heeft plaatsgevonden in de leeftijdscategorie 27–45 jaar. In die categorie is het aantal personen met een lopende WW-uitkering meer dan verdubbeld.

Het aantal personen onder de 27 jaar met een WW-uitkering is het afgelopen jaar ook flink toegenomen. Door de Wet Investeren in Jongeren (WIJ) wordt een groot deel echter weer aan het werk geholpen en/of gestimuleerd (weer) een opleiding te volgen. In september 2009 is dan ook een recordaantal aanmeldingen op de hogescholen en universiteiten binnengekomen. De branche-organisaties en de kenniscentra pleiten voor nauwe(re) samenwerking tussen onderwijs en werkgevers (profit en non profit) om samen de recessie het hoofd te bieden.

FIGUUR 1.8

Niet Werkende Werkzoekenden Rotterdam en Rijnmond 2008–2009

Bron: UWV Werkbedrijf.

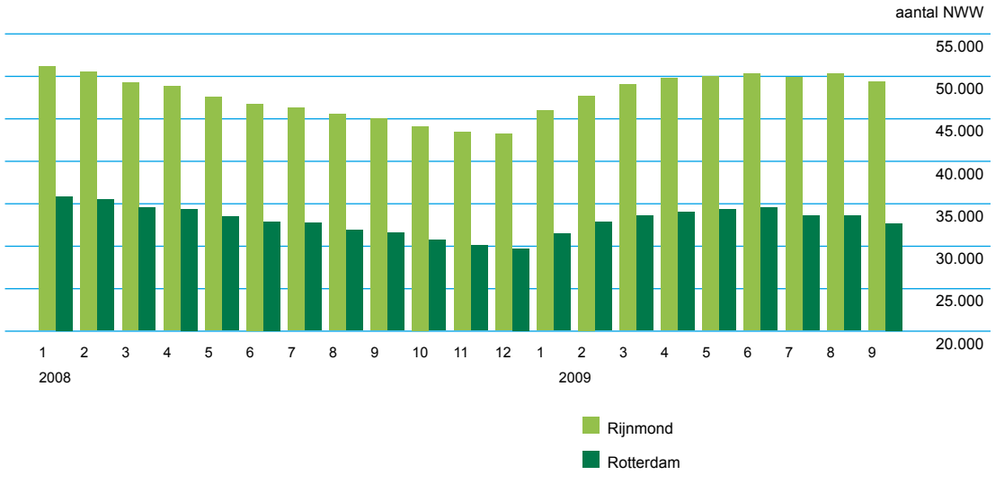

FIGUUR 1.9

Personen met een lopende WW-uitkering augustus 2008/2009 Rotterdam e.o.

Bron: UWV Werkbedrijf, Maandinformatie Arbeidsmarkt Zuidwest Nederland 1 oktober 2009.

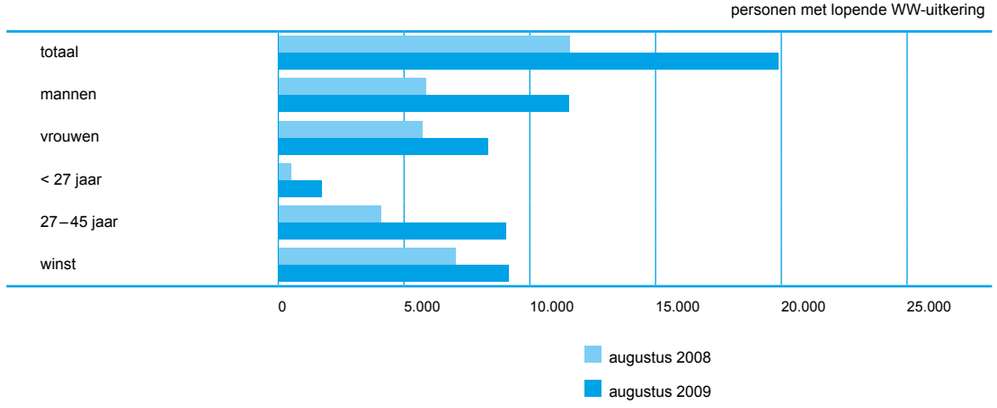

Met betrekking tot het aantal verleende ontslagvergunningen is sinds begin 2009 een stijgende lijn zichtbaar. De laatste twee weken is er echter weer sprake van een afname.

FIGUUR 1.10

Verleende ontslagvergunningen 2009 (week 1 t/m 42)

Bron: UWV Werkbedrijf, bewerking ECORYS.

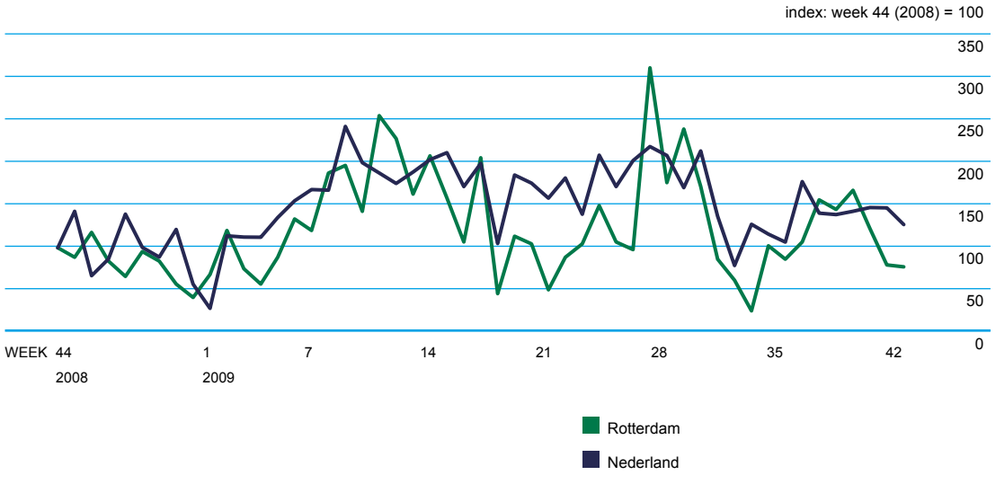

Aantal vacatures daalt bij het UWV
Als gevolg van de vraaguitval is de totale vacaturemarkt in 2008 gedaald met 10%. Naar verwachting zal het aantal vacatures in Rotterdam in 2009 met 35% dalen tot 69.900. Als gevolg van een toenemende vervangingsvraag wordt voor 2010 een stijging van het aantal vacatures verwacht (+10%), waardoor de vacaturemarkt een omvang van 77.000 bereikt.[8]

Prognose ontwikkeling arbeidsplaatsen 2010–2014 verschilt per sector
Het aantal banen in Rotterdam zal in de periode 2010–2014 volgens de prognose van bureau Louter met 0,2% toenemen. Hiermee blijft de ontwikkeling van het aantal banen in Rotterdam iets achter bij de G3 en Nederland. Vooral de prognoses voor de ontwikkelingen van het aantal arbeidsplaatsen in de kennisdiensten, maar ook de detailhandel en het openbaar bestuur steken ongunstig af tegen de G3 en Nederland. Hier staat tegenover dat voor Rotterdam een hogere groei van het aantal banen in de zorgsector wordt verwacht, tevens zal de afname van het aantal banen in de bouw naar verwachting minder groot zijn.

8 UWV Werkbedrijf, Regionale Arbeidsmarktprognose 2009-2010 Rijnmond (Rotterdam e.o. en de Drechtsteden).

TABEL 1.3

Ontwikkeling arbeidsplaatsen 2010–2014 naar sector voor Rotterdam, Groot Rijnmond G3 en Nederland

Bron: Bureau Louter.

categorie	Rotterdam	G3	Overig Gr.-Rijnmond	Nederland
industrie	- 1.7%	- 2.3%	- 1.3%	- 1.3%
bouwnijverheid	- 0.5%	- 0.8%	- 1.8%	- 1.2%
groothandel	- 0.3%	- 0.3%	0.3%	0.8%
transport	- 1.0%	- 1.3%	- 0.2%	- 0.3%
kennisdiensten	- 1.2%	- 0.2%	- 0.1%	- 0.1%
detailhandel	- 0.9%	- 0.4%	- 0.7%	- 0.4%
belevingsdiensten	0.7%	1.0%	1.1%	1.1%
openbaar bestuur	- 0.8%	- 0.2%	0.2%	- 0.3%
onderwijs	0.1%	0.2%	- 0.5%	- 0.1%
zorgsector	2.8%	2.0%	2.6%	2.6%
ambulante activiteiten	0.4%	0.6%	- 0.1%	0.6%
overig	- 0.6%	0.1%	0.0%	0.0%
uitzendkrachten	1.7%	1.7%	1.8%	2.0%
TOTAAL	**0.2%**	**0.3%**	**0.2%**	**0.5%**

Consumentenstad

Winkellocaties, de trend van centralisatie zet door

De recessie heeft de trend van centralisatie van winkellocaties versterkt. De vraag naar zogeheten A-locaties blijft onverminderd groot, terwijl meer perifeer gelegen locaties het over het algemeen moeilijker hebben. Deze locaties kenmerken zich door toenemende (structurele) leegstand. Om de positie van Rotterdam als winkelstad te behouden en te versterken, wordt het ontwikkelen van grote winkelcentra noodzakelijk geacht, aldus vastgoed en detailhandel experts.[9]

Afnemend bezoek aan de binnenstad…

De impact van de economische recessie is in de consumentenbranche vaak later merkbaar dan in andere sectoren. Daar waar in de industrie en bouwnijverheid in 2008 al de eerste gevolgen van de economische crisis merkbaar waren, zag de detailhandel pas dit jaar een daling van het aantal bezoekers.
Dat is de zien in Figuur 1.11 die is gebaseerd op de tellingen van een aantal representatieve grootwinkelbedrijven en winkelcentra in de Rotterdamse Binnenstad. Na de topmaand December 2008 blijft het bezoekersaantal in 2009 in bijna alle maanden onder dat van 2008.

9 Input vanuit de expertbijeenkomsten.

Met de hier gepresenteerde (voorlopige) Bezoekersindex is een begin gemaakt om samen met de ondernemers het bezoek aan de Binnenstad van Rotterdam beter in kaart te brengen. Al naar gelang meer winkels en winkelcentra gegevens daarvoor leveren kan ook beter beoordeeld worden wat de effecten zijn van de inspanningen om de Rotterdamse Binnenstad aantrekkelijker te maken. Hoge parkeertarieven worden vaak door ondernemers genoemd als een mogelijke reden dat consumenten de Rotterdamse binnenstad mijden. Figuur1.12 brengt de parkeeropbrengsten – gecorrigeerd op prijsverhogingen – in beeld. Daarin is wel een zekere terugval in de gemiddelde maandopbrengsten t.o.v. 2008 waar te nemen. Nu valt nog niet met zekerheid te zeggen of de recessie danwel de verhoging van de tarieven daarvan de oorzaak is geweest.

Elders in de Verkenning (deel 1, hoofdstuk 6) zijn gegevens opgenomen over de bestedingen van Rotterdam. Gegevens over bestedingen in de binnenstad ontbreken nog. Een aantal ondernemers uit de detailhandel constateert dat de koopbereidheid behoorlijk is afgenomen.

FIGUUR 1.11

Bezoekersindex Binnenstad gebaseerd op gegevens van grootwinkelbedrijven en winkelcentra

Bron: Onderzoek afdeling Strategie Ontwikkelingsbedrijf en Ondernemersfederatie City Rotterdam.

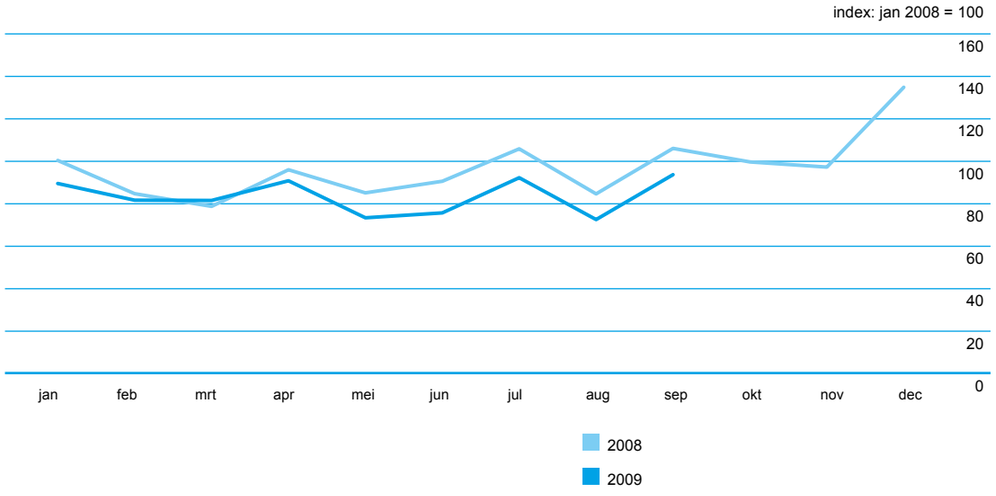

FIGUUR 1.12

Parkeeropbrengsten 2006 – 2009 met prijscorrectie

Bron: Dienst Stadstoezicht, Gemeente Rotterdam.

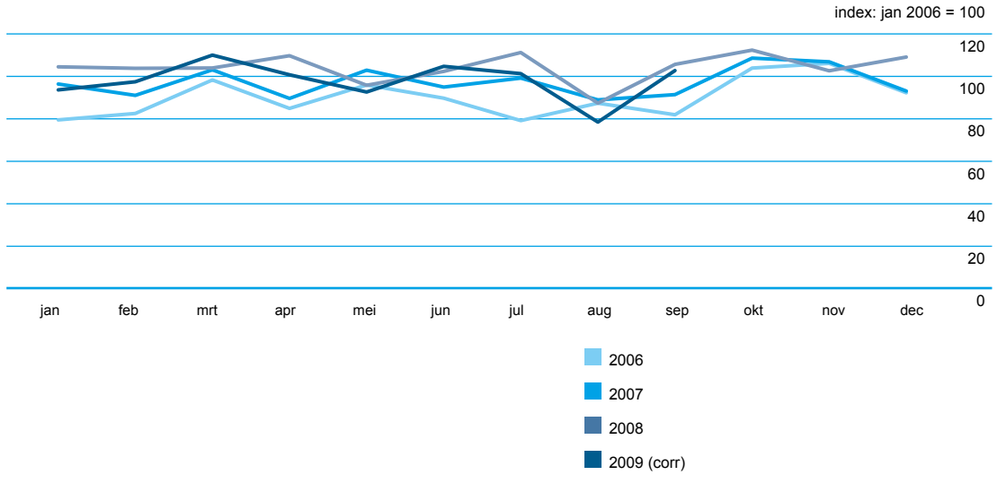

Arbeidsmarkt Detailhandel
Voor de detailhandel wordt voor 2009 en begin 2010 een groei van het aantal WW-ers verwacht. Bovendien zullen veel schoolverlaters, die nog niet in de WW zitten, de komende tijd waarschijnlijk geen baan in de detailhandel kunnen vinden. Zoals de detailhandel één van de laatste sectoren is die de impact van de economische crisis merkt, is het ook één van de laatste sectoren waarin de werkgelegenheid weer zal aantrekken.

Maar van een groei van de werkgelegenheid in de detailhandel in Rotterdam op de lange termijn kan alleen sprake zijn als de vraag toeneemt door groei van de bestedingen. Meer bezoekers aan de Rotterdamse binnenstad of toename van het besteedbaar inkomen van de Rotterdamse bevolking zijn daarvoor nodig, want ook in de detailhandel neemt de productiviteit toe zodat steeds minder personeel steeds meer klanten kan bedienen. Voor het behoud en de uitbreiding van de voor laagopgeleide beroepsbevolking zo belangrijke werkgelegenheid in de detailhandel is verbetering van de aantrekkelijkheid van de binnenstad én het binden van meer hogere inkomens aan de stad noodzakelijk.

Rotterdamse toeristenpleisters nog goed bezocht…
In de toeristenbranche is de impact van de economische crisis nog niet goed zichtbaar. Belangrijke toeristenpleisters zoals grote musea en de Kunsthal lieten, met uitzondering van de Euromast, halverwege 2009 nog geen teruglopend aantal bezoekers zien. Wel zijn de gemiddelde bestedingen van toeristen iets teruggelopen.

Aangezien de Rotterdamse toeristenbranche in het algemeen sterk afhankelijk is van binnenlandse bezoekers, zijn de effecten van de economische crisis beperkt.[10] De recessie heeft er immers tot nu toe voor gezorgd dat meer mensen in eigen land op vakantie gaan. In Amsterdam, dat veel meer buitenlandse toeristen trekt dan Rotterdam, is de impact van de economische crisis op de ontwikkeling van de toeristenbranche dan ook groter.

10 Algemeen Dagblad, 27 juli 2009. “Rotterdam gewild bij toerist”

… Rotterdamse hotels daarentegen merken de recessie goed
In Rotterdam is in 2009 duidelijk een afname van het aantal overnachtingen zichtbaar. Uit Figuur 1.13 blijkt dat de bezettingsgraad, in bijn alle maanden, ruim 10% lager was dan in dezelfde periode in 2008. Opvallend is dat ook de opbrengsten per kamer fors lager zijn dan op basis van de bezettingsgraad zou mogen worden verwacht. Dit betekent dat niet alleen de bezettingsgraad is gedaald, maar dat ook de prijs per kamer is gedaald. Waar in 2008 de gemiddelde opbrengsten per kamer grofweg tussen de € 45 en € 110 lagen, ging het in 2009 hierbij om € 40 tot € 80.

FIGUUR 1.13

Procentuele verandering van de bezettingsgraad en de opbrengsten per kamer in 2009 t.o.v. 2008 in dezelfde periode

Bron: STR Global, 2009.

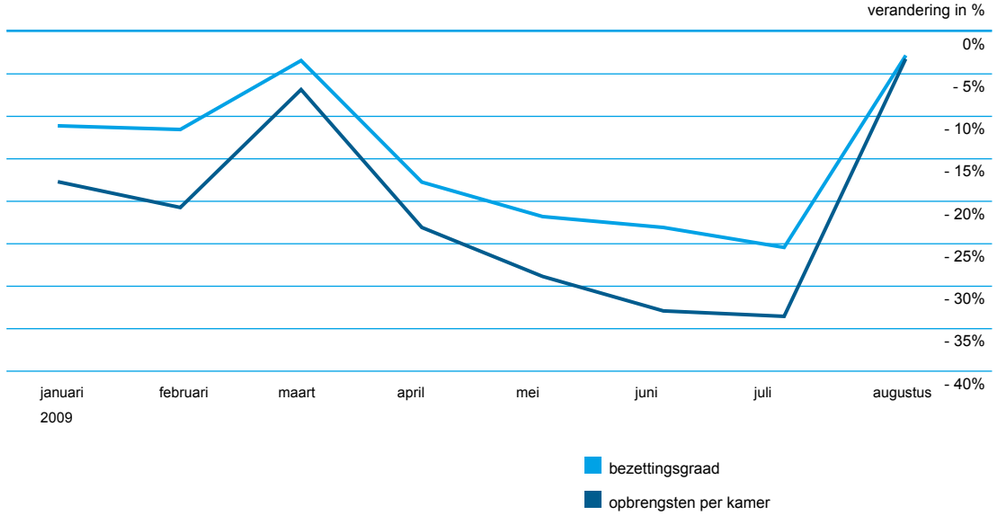

Energie en milieu

Eén van de moeilijkst meetbare aspecten van een recessie is de impact ervan op het milieu. Op basis van een aantal kwantitatieve indicatoren, maar bovenal op grond van kwalitatieve informatie van experts is een inschatting gemaakt van de impact van de recessie op het algemene energieverbruik en het milieu.[11]

Het energieverbruik neemt af

Het verbruik van elektriciteit is in Nederland sinds eind 2008 fors gedaald. Hiervoor is een aantal verklaringen te geven. Zo is het aantal machines dat door bedrijven wordt ingezet voor productie-doeleinden verminderd. Voor huishoudens zou kostenbesparing een reden kunnen zijn voor het verlagen van het energieverbruik. Dit heeft ook een (beperkt) positief effect op de luchtkwaliteit.

Uit voorgaande jaren is gebleken dat in de vier grote steden gemiddeld minder energie wordt verbruikt dan in Nederland. Zo bedroeg in de G4 het gemiddelde gasverbruik per huishouden ongeveer tweederde van het landelijke gemiddelde (2004).[12] Het gemiddelde elektriciteitsgebruik per huishouden bedroeg ongeveer 80% van het landelijke gemiddelde. We kunnen aannemen dat deze verhouding nog steeds van toepassing is en dat het gemiddelde elektriciteitsverbruik in Rotterdam eenzelfde daling heeft doorgemaakt als weergegeven in Figuur 1.14.

11 Input expertise kwam voornamelijk vanuit DCMR.

12 COS Courant, juli 2009.

Minder weggebruikers, dus ook minder uitstoot

De recessie heeft zeker invloed op het gebruik van (vracht)auto's. Door een afname van de vraag naar goederen rijden er minder transportauto's, die in het algemeen ook minder zwaar beladen zijn. Vorig jaar werd dit effect versterkt door de stijgende olieprijzen, die rond juli 2008 een hoogtepunt bereikten.

De afname in het gebruik van (vracht)auto's uit zich in de ontwikkeling van de fileomvang op de snelwegen rond Rotterdam (de 'Ruit van Rotterdam'). Uit Figuur 1.15 blijkt dat de toename van de fileomvang in 2008 sinds jaren afnam. In het vierde kwartaal van 2008 nam de fileomvang hier zelfs, net als in de rest van Nederland, af.

FIGUUR 1.14

Elektriciteitsverbruik: % verandering t.o.v. dezelfde maand een jaar eerder in Nederland

Bron: CBS, 2009.

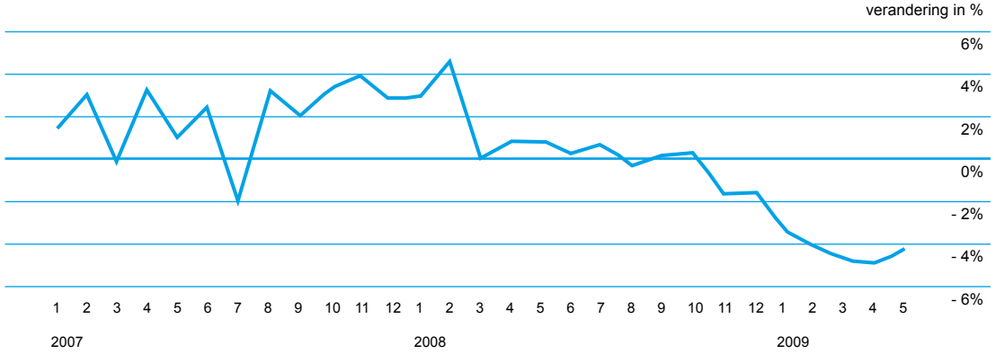

FIGUUR 1.15

Filezwaarte in voertuigverliesuren per jaar op de Ruit van Rotterdam

Bron: Verkeermonitor Provincie Zuid-Holland, 2009.

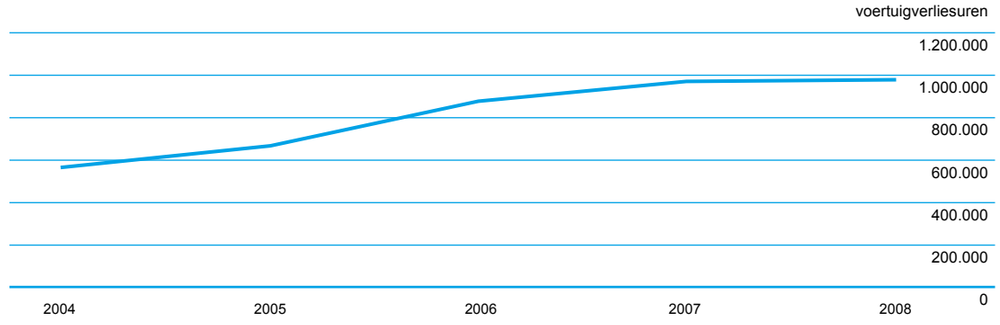

Uit de Verkeersmonitor van de provincie Zuid-Holland en Rijkswaterstaat blijkt dat het aantal gereden kilometers (‘vervoersprestatie’) per werkdag in mei 2009 met 1,7% is gedaald ten opzichte van een jaar eerder. Zowel de filelengte als de fileduur is hierdoor met maar liefst 19,4% afgenomen. Dit kan deels worden verklaard door een betere spreiding van de schoolvakanties, maar zeer zeker ook door de impact van de recessie op de ontwikkeling van de Rotterdamse economie. Als gevolg van verbeterde verkeersdoorstroming en minder auto’s is de uitstoot van CO_2 en luchtvervuilende stoffen in de Rotterdamse regio het afgelopen jaar afgenomen. Hierdoor is de luchtkwaliteit verbeterd.

FIGUUR 1.16

Gemiddeld aantal voertuigverliesuren en de vervoersprestatie x1.000 km per werkdag

Bron: Verkeermonitor Provincie Zuid-Holland, 2009.

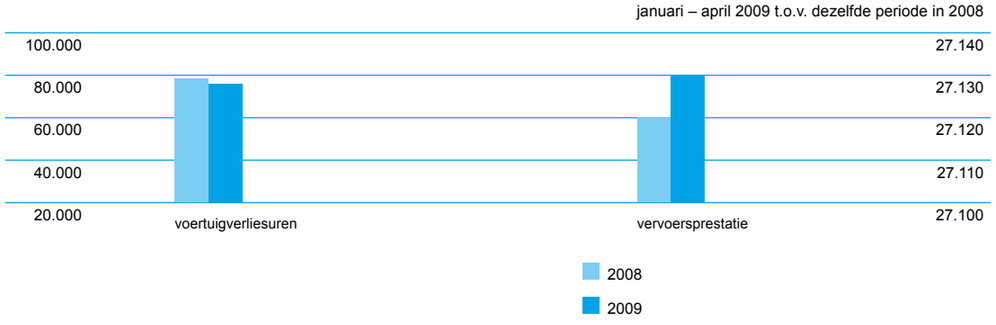

Schokbestendigheid van de Rotterdamse economie

De gevoeligheid van afzonderlijke economische sectoren voor recessies varieert sterk. Sommige sectoren reageren vele malen sterker dan de economie als geheel (bijvoorbeeld de chemie), terwijl andere sectoren nauwelijks of slechts met zeer grote vertraging reageren (bijvoorbeeld de niet-commerciële dienstverlening). Het Bruto Regionaal Product (BRP) van een regio die relatief sterk gespecialiseerd is in conjunctuurgevoelige sectoren zal bij een negatieve conjunctuurschok relatief hard geraakt worden.

Regio Rijnmond

Het Rotterdamse havengebied is qua economische structuur een buitenbeentje in Nederland. Logistiek en petrochemie zijn sterk geconcentreerd in de regio. Het betreft hier sectoren die traditioneel sterk te lijden hebben onder een neergaande conjunctuur. Met name voor Rotterdam met zijn belangrijke functie als toegangspoort tot Europa zijn de gevolgen van een sterke terugloop van internationale handel voor overslag en vervoer sterk voelbaar. Doordat de toegevoegde waarde in de Petrochemie in belangrijke mate wordt bepaald door de wereldmarktprijs van olie – die zeer sterk mee schommelt met de internationale conjunctuur – zijn ook in deze sector de gevolgen van een conjuncturele neergang sterk merkbaar. In vergelijking met andere grote steden is de overige dienstverlening in Rotterdam van relatief beperkte betekenis.
In Figuur 1.17 is voor de regio Rijnmond de schokgevoeligheid van de sectoren gerelateerd aan hun locatiequotiënt. Sectoren die sterker reageren dan de totale economie op een conjunctuurschok krijgen een waarde groter dan één, sectoren die zwakker reageren een waarde lager dan één. Het locatiequotiënt is een maat voor de over- of ondervertegenwoordiging van een bepaalde sector. Een locatiequotiënt groter dan 1 geeft aan dat de sector sterker is vertegenwoordigd in Rijnmond dan in de totale Nederlandse economie.

FIGUUR 1.17

Schokgevoeligheid van het BBP in de regio Rijnmond

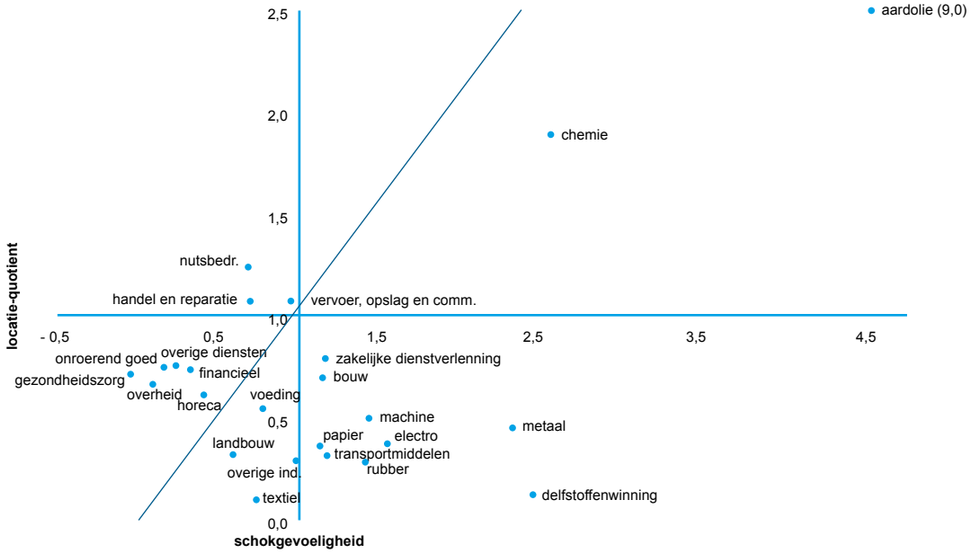

Figuur 1.17 laat zien dat de twee sectoren met de hoogste schokgevoeligheid, de aardolie- en chemie-industrie, ook het hoogste locatiequotiënt hebben in Rijnmond. De interpretatie van de stijgende lijn is dat de gemiddelde schokgevoeligheid van Rijnmond hoger is dan die van Nederland. Op basis van deze gegevens kan daarom verwacht worden dat de groei van het BRP in Rijnmond sterker zal afnemen dan in Nederland.
Omgekeerd zullen deze sectoren ook positiever reageren op een economisch herstel van de Nederlandse economie.
De bovenstaande exercitie kan ook worden uitgevoerd voor werkgelegenheid. Vooral vanuit het beleidsoogpunt is dit relevant, omdat de sociale en maatschappelijke gevolgen van toenemende werkloosheid vaak pijnlijker zijn dan een terugval in BRP. In Figuur 1.18 zijn de locatiequotiënten te zien op basis van werkgelegenheid. De schokgevoeligheid van de sectoren is niet veranderd, waarbij wordt aangenomen dat de werkgelegenheid, weliswaar vertraagd, proportioneel reageert op veranderingen in de toegevoegde waarde.

Wat opvalt is dat de helling van de lijn die schokgevoeligheid aangeeft van de werkgelegenheid in Rijnmond weinig afwijkt van die van Nederland en daarom een stuk vlakker is. Dit komt met name doordat het aandeel van de chemie in de werkgelegenheid veel kleiner is dan het aandeel in het BRP, waardoor ook het werkgelegenheidseffect van deze sector kleiner is. De Rotterdamse economie is in termen van werkgelegenheid minder conjunctuurgevoelig dan in termen van toegevoegde waarde.

FIGUUR 1.18

Schokgevoeligheid van de werkgelegenheid in de regio Rijnmond

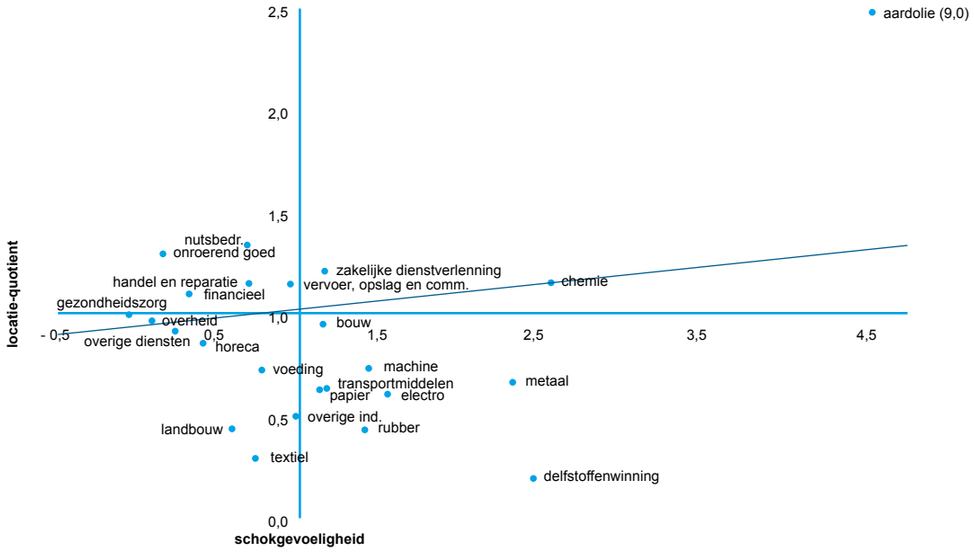

Rijnmond in vergelijking met de rest van Nederland

Kortom wanneer we naar toegevoegde waarde kijken, is Rotterdam-Rijnmond een van de meest conjunctuurgevoelige regio's van Nederland. Een neergaande conjunctuur eist een zware tol in de Petrochemie en in de handels- en transportsector. Het is echter maar de vraag of de Rotterdamse bevolking hier veel van zal merken. Hoewel in de getroffen sectoren veel geld wordt verdiend, is het aandeel in de werkgelegenheid beperkt. Chemie en transport zullen bij een herstel ook sterker reageren maar daar staat weer tegenover dat de werkgelegenheidsontwikkeling weer minder snel reageert op het verbeteren van de economie.
Experts weten bovendien te melden dat de petrochemie in de afgelopen decennia allerlei maatregelen heeft genomen om met de conjuncturele gevoeligheid' om te gaan (geografische diversificatie, terugtrekken op kernactiviteiten etc). Daardoor is de chemie in ieder geval hoewel conjunctuurgevoelig wel schokbestendiger geworden.
Vooral de niet-financiële dienstverlening is een grote werkgever, die in verhouding tot andere sectoren slechts beperkt conjunctuurgevoelig is. Het effect van conjunctuurschommelingen op de werkgelegenheid ligt daardoor ongeveer op het landelijke gemiddelde.

De gegevens zijn gebaseerd op S.P.T. Groot, J.L. Möhlmann en H.L.F. de Groot, 2009, De regionale schokbestendigheid van de Nederlandse economie, ESB nr. 94, 15 mei 2009. Voor 24 sectoren is de schokgevoeligheid bepaald op basis van gegevens over de toegevoegde waarde in de periode 1969 – 2007. Voor meer informatie over de hier gehanteerde methodologie om de regionale schokgevoeligheid in kaart te brengen wordt verwezen naar het artikel. Hier is de methodologie toegepast op de regio Rijnmond.

Het verhogen van het opleidingsniveau?
Harvard professor Edward Glaeser[13] stelt dat Boston dankzij de vaardigheden en kennis van zijn beroepsbevolking zich elke keer aan nieuwe economische omstandigheden kon aanpassen. Een vergelijkbare stelling is te vinden in de Atlas voor Gemeenten (2009): een stad of regio met een hoog opgeleide bevolking heeft na een economische crisis een grotere kans op snel herstel.

In de Figuren 2.1 en 2.4 van deel 1 is goed te zien dat steden met een hoger opgeleide beroepsbevolking (Utrecht en Amsterdam, maar ook steden in het buitenland met een kennisintensieve economie) minder zwaar getroffen worden en ook sneller aan het economisch herstel beginnen. Dat is natuurlijk geen plezierig perspectief voor Rotterdam. Net als in heel Nederland is het opleidingsniveau van de Rotterdamse bevolking de afgelopen jaren gestegen, maar toch blijft het niveau achter bij de andere grote steden van Nederland. Die zouden daarmee eerder en sneller herstellen van de recessie.

Verheugend is wel dat het aantal inschrijvingen bij universiteiten, hogescholen en roc's – iets minder dan verwacht – maar toch fiks is gegroeid[14], dat betekent dat in ieder geval de toekomstige beroepsbevolking weer iets hoger is opgeleid als het economisch herstel zich aandient.

Waarin moet Rotterdam investeren zodat het opleidingsniveau van de bevolking stijgt en liefst sneller dan dat van de andere steden?
Moet je vooral inzetten op het scholen van de laagst opgeleiden of moet juist alle aandacht gaan naar de hogeropgeleiden. Daarover hebben we met drie heren[15] gesproken die gezien hun (onderzoeks)ervaring daarop een antwoord zouden kunnen geven. Uit die gesprekken hebben we de volgende dingen opgetekend en geprobeerd er een sluitende redenering van te maken.

1. Er is geen truc om het opleidingsniveau versneld te verhogen

Want was er wel zo'n truc dan zouden andere steden die ook gevonden hebben en bleef de achterstand bestaan.
Om de achterstand in te halen is een behoorlijke inspanning nodig. Maar er is één troost:

2. Hét opleidingsniveau van de bevolking bestaat niet.

Het opleidingsniveau is een gemiddelde. Een gemiddelde van mensen met een korte opleiding en mensen met een lange opleiding, een gemiddelde van buurten waar bijna iedereen behoorlijk is opgeleid en buurten waar veel mensen wonen zonder een voltooide opleiding, etc. Maar het gaat niet om het gemiddelde. Het gaat er om mensen een basis te geven om zich verder te kunnen ontwikkelen én het gaat om een aantal mensen in de stad dat over bijzondere kennis en of talenten beschikt die de economie van de stad vooruit kunnen helpen.
Kortom het gaat om een verschillende aanpak voor verschillende groepen. Om verschillende groepen elk naar hun eigen niveau en mogelijkheden een of twee treden hoger op de opleidingsladder te laten klimmen.

Om tegemoet te komen aan de verschillen tussen mensen in aanleg en manier van leren zouden we:

3. Talentontwikkeling tot de basis van het onderwijs moeten maken
4. Differentiatie in het onderwijs moeten toejuichen

13 E.L. Glaeser, 2005: Reinventing, Boston: 1630-2003, Journal of Economic, Geography, 5, 2, 119-153.
14 ROC Albeda meldt 2009 jaar een stijging van ruim 1000 deelnemers, de Erasmus Universiteit rekent met 895 meer 1e jaars dan 2008.
15 Paul de Beer van AIAS van de Universiteit van Amsterdam, Frans de Vijlder van Hogeschool Arnhem Nijmegen en Jaap Koning van de Erasmus Universiteit.

Het gaat om wat mensen wel kunnen en sommige talenten laten zich moeilijk vangen in een opleiding of opleidingsniveau.
Iemands talenten zouden het uitgangspunt voor het onderwijs moeten zijn en dus geen talentontwikkeling als extratje bovenop het lespakket maar als kern van het onderwijs.
Een stad die talentontwikkeling serieus neemt moet er voor zorgen dat er een gevarieerde keus is aan onderwijsinstellingen en opleidingen die recht doet aan de verschillen tussen de manieren waarop mensen leren.

5. Startkwalificatie als het minimaal benodigde opleidingsniveau is een onderwijsterm met een betrekkelijke waarde voor arbeidsmarkt en economie

Om te kunnen werken moet je over een zekere basis beschikken.
De startkwalificatie is een gebruikelijke manier om die basis te definiëren. Maar er zijn genoeg mensen die zonder die startkwalificatie gewoon aan het werk zijn en zichzelf bijvoorbeeld via hun werk verder ontwikkeld hebben. De startkwalificatie zelf ligt op een beroepsniveau (laaggeschoold) waarop juist veel banen verdwijnen, terwijl er op het lagere ongeschoolde niveau ook in de toekomst banen blijven bestaan. Sociale vaardigheden helpen je ook maar daar is geen startkwalificatie voor.

6. Ongeschoolden en laagopgeleiden moeten vooral een baan

Omdat de arbeidsmarkt zich sneller aanpast dan men denkt leidt het opleiden van de laagst geschoolde werklozen tot verdringinging. Mensen met een schoonmaakopleiding verdringen de mensen zonder zo'n opleiding en als je die weer schoolt verdringen die op hun buurt… enz enz.
Je verlegt op die manier het probleem steeds weer naar nieuwe ongeschoolden en dat maakt dat werkgevers er nooit aan zullen beginnen om ongeschoolden aan te nemen.
Beter is het om in te zetten op werk voor deze groepen want ook op die manier kun je leren.Daarbij moet het wel gaan om banen met perspectief waar ongeschoolden aan het werk kunnen blijven.

7. Het aantal hoogopgeleiden bepaalt de economische kracht van de stad maar dan moeten er wel meer banen komen voor hoogopgeleiden

Een stad met veel hoogopgeleiden heeft natuurlijk al snel een gemiddeld hoog opleidingsniveau.
Maar het is niet het gemiddelde maar de aantallen hoogopgeleiden die bepalen hoe sterk de economie van een stad staat.
De hoogopgeleiden vertegenwoordigen het kenniskapitaal van de stad dat zo belangrijk is voor ondernemerschap, innovatie en de relaties tussen bedrijven. De wetenschap is er nog steeds niet uit of het nu om het percentage hoogopgeleiden in de bevolking gaat (Utrecht 57% tov Rotterdam 34%) of het aantal (Amsterdam 205.000 t.o.v. Rotterdam 92.000, maar dat aantal is wel groter dan in Utrecht 87.000)

Het (hogere) inkomen van de hogeropgeleiden levert de bestedingen op die noodzakelijk zijn voor de banen voor ongeschoolden en laagopgeleiden in de stad.. Dat is de reden dat ook in steden met veel kenniswerkers ook detailhandel, horeca en dienstverlening bloeien.
Overheden zouden daarom vooral moeten inzetten op banen voor hoogopgeleiden zodat het potentieel van de meest getalenteerde groep het best benut wordt. Maar omdat de overheid niet zo makkelijk banen voor hoogopgeleiden zelf kan creëren zal ze vooral moeten investeren in een goed verblijfsklimaat voor bewoners en bedrijven.

8. Opleidingen op het niveau 3 en 4 van het MBO zijn belangrijk voor de kwaliteit van de stedelijke dienstverlening en leveren daarmee een essentiële bijdrage aan het verblijfsklimaat van de stad.

Als het om het verblijfsklimaat in de stad gaat zouden mensen met een opleiding op niveau MBO 3 en 4 wel eens een kritische rol voor de stad vervullen. Ze zijn als groep sterker aan de stad gebonden dan hogeropgeleiden, zijn werkzaam in de uitgebreide stedelijke dienstverlening, geven leiding aan lager opgeleiden en hebben de beste mogelijkheden door te leren op het werk of door te stromen naar een hogere opleiding. Kansen creëren voor mensen om van MBO niveau 2 naar niveau 3 en 4 te komen en voor mensen op niveau 3 en 4 om door te stromen naar een hogere opleiding zouden wel eens de belangrijkste bijdrage zijn aan de vermeerdering van het menselijk kapitaal van de stad.

De bovenstaande redenering is gebaseerd op wat in de gesprekken met de drie deskundigen aan de orde is gekomen. De conclusies zijn geheel voor rekening van de samenstellers van de Verkenning. Het definitieve bewijs dat het precies zo met opleiding, talenten en sociale stijging in elkaar zit is nog niet te leveren, maar bestaand onderzoek maakt het zeer aannemelijk dat de wisselwerking tussen onderwijs, economie en arbeidsmarkt zo in elkaar steekt.
Laten we hopen dat onderzoek de komende jaren er aan zal bijdragen dat we ook in de economie niet langer over opleidingsniveau spreken maar een beter inzicht hebben in hoe verschillende vormen van onderwijs aan verschillende groepen van de bevolking bijdragen aan de vermeerdering van het menselijk kapitaal in de regio en aan de versterking van de stedelijke economie.

Conclusie

- Als gevolg van de recessie is in 2009 en 2010 naar verwachting sprake van een relatief sterke afname van het bruto regionaal product. Het herstel zal in Rotterdam naar verwachting vanaf 2012 (versneld) intreden.
- In de eerste helft van 2009 ondervonden vooral het havenindustrieel complex en de bouwnijverheid duidelijke gevolgen van de economische crisis. Als gevolg hiervan is het aantal werklozen in de regio gestaag toegenomen.
- Langzaam worden ook de gevolgen voor de Rotterdamse consumentensector zichtbaar. De bezoekersindex van de binnenstad laat een daling van de bezoekers met ca. 5 tot 10% zien. Ook het korttijdsparkeren in de binnenstad is met ca. 4% afgenomen. De hotelbranche heeft te kampen met een lagere bezettingsgraad en dalende inkomsten ten opzichte van 2008.
- Als gevolg van de economische crisis neemt de belangstelling voor A-locaties toe. Ook trends als de concentratie van bedrijfsvestigingen en veranderingen in de horeca en detailhandel worden door de crisis versterkt.
- Veranderingen in de economische structuur van de stad zijn door de crisis in versnelling geraakt. De zorgsector neemt een steeds belangrijker deel van de werkgelegenheid in de stad voor haar rekening.
- Met betrekking tot de ontwikkeling van het havenindustrieel complex lijkt de bodem van het dal te zijn bereikt. Als gevolg van de recessie is het marktaandeel van Rotterdam in de totale goederenoverslag in Europese havens toegenomen tot 37,1%.
- Als gevolg van de recessie is het elektriciteitsgebruik en de uitstoot van afvalstoffen afgenomen.

Deel 3

Zes wetenschappers over recessie en herstel

Werken aan Rotterdam als 'docentenstad'

In gesprek met prof. dr. Adriaan Hofman

Rotterdam kwetsbaar in economische crisis

Prof. dr. Adriaan Hofman is onderwijswetenschapper en laat een gedegen visie op de oorzaken en gevolgen van de economische crisis dan ook liever over aan economen. Hij denkt wel dat Rotterdam zwaarder door de crisis wordt getroffen dan Nederland als geheel. Rotterdam is een erg open economie die, mede via de haven, sterk met de wereldeconomie is verbonden. Lager opgeleiden, een groep die in Rotterdam is oververtegenwoordigd, zijn kwetsbaarder in tijden van economische crisis dan hoger opgeleiden. Dit geldt nog specifieker voor de onderlaag, die afhankelijk is van 'unskilled labour'. Dit soort werkgelegenheid staat tijdens de economische crisis in het bijzonder onder druk. De groep die van dergelijke werkgelegenheid afhankelijk is, is in Rotterdam naar verhouding twee maal zo groot is als in Den Haag.

Mensen werkzaam in het onderwijs, de zorgsector en delen van de non-profit sector lopen minder kans op werkloosheid tijdens deze crisis. Deze sectoren zijn minder conjunctuurgevoelig en vergen juist extra investeringen, vanwege de scholingsproblematiek en de vergrijzing. Specifiek Rotterdams hieraan is dat er relatief meer banen in het onderwijs moeten worden gecreëerd en wat minder in de zorgsector, vanwege de jongere bevolkingsopbouw van de stad. Binnen de zorgsector zijn juist extra investeringen nodig in de psychische zorg, vanwege de relatief omvangrijke problematiek op dat gebied in de Maasstad en de kennisachterstand die er op dit terrein is.

Aandacht richten op onderwijsopleidingen

Als onderwijskundige richt Hofman zijn aandacht op een belangrijk structureel economisch probleem in de Maasstad: het opleidingsniveau van de (beroeps)bevolking. Dat doet hij vanuit de insteek de kwaliteit van het Rotterdamse onderwijs te verbeteren. De Rotterdamse bevolking heeft een lagere sociaaleconomische status en ook de psychische gezondheid ligt op een lager peil. Investeren in onderwijs en zorg is daarom van cruciaal belang. Voorbij de huidige economische crisis kijkend, dreigt er op middellange termijn een groot tekort aan docenten te ontstaan. Tegelijkertijd is het aantal academisch opgeleide docenten de afgelopen jaren al fors teruggelopen. In de periode 2009 – 2013 zullen jaarlijks 500 nieuwe docenten, pedagogen en onderwijskundigen nodig zijn om aan de personeelbehoefte in de regio te kunnen voldoen. De boodschap luidt dan ook: investeer in onderwijsopleidingen in Rotterdam.

Op het gebied van onderwijsopleidingen moet de stad van ver komen. Tot dusver mist de Erasmus Universiteit onderwijswetenschappen en pedagogiek binnen het sociaal-wetenschappelijke cluster. Rotterdamse jongeren kunnen daarvoor wel in Leiden, Utrecht of Nijmegen terecht, maar dat blijkt voor veel geïnteresseerde studenten een te hoge drempel te zijn. Zij kiezen daarom voor een andere opleiding, die zij wel binnen Rotterdam kunnen volgen. Zo gaat talent verloren, aangezien jongeren voor hun tweede studiekeuze gaan en een verkeerde studiekeuze vaak resulteert in uitval uit de opleiding. Hofman is dan ook met een duidelijke opdracht begonnen om een onderwijskundige opleiding op te zetten vanuit de faculteit Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit.

Docenten nog geen afspiegeling van Rotterdamse bevolking

Vooral allochtone jongeren gaan niet snel buiten de regio studeren. Om hen tot een onderwijskundige studie te bewegen is de komst van opleidingen daarvoor binnen de Maasstad in het bijzonder van groot belang en dat is niet voor niets. De sociaaleconomische en onderwijsachterstanden concentreren zich sterk in de allochtone bevolkingsgroep. Rotterdam heeft een 'pluriforme' samenleving en dat is niet terug te zien in het personeelsbestand van instellingen in het onderwijs en de zorg. De samenstelling van het 'blanke' onderwijspersoneel is nog lang geen representatieve afspiegeling van de gekleurde bevolking van de stad. Er is eenvoudigweg een schrijnend tekort aan allochtone docenten om de vele allochtone kinderen met een onderwijsachterstand te kunnen ondersteunen. Dit pleit ervoor gericht te investeren in het onderwijs en de psychische gezondheid van jongeren. Investeringen in preventie zijn op de langere termijn namelijk effectiever dan die in repressie.

Meer laaggeschoold werk via hooggeschoolde bedrijvigheid

De vraag die arbeidsmarkt- en onderwijsdeskundigen voortdurend bezig houdt is op welke plekken in het onderwijs maatregelen het beste renderen. Oftewel: in welke lagen van het onderwijs leiden investeringen tot de gunstigste opleidingseffecten en daarmee tot de hoogste economische maatschappelijke baten? Deskundigen verschillen hierover met elkaar van mening. Hofman zelf is er van overtuigd dat investeren in 'de bovenkant', met het doel het aantal hoger opgeleide arbeidskrachten te laten stijgen, ook ten goede komt aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Elke hooggeschoolde baan levert tevens extra laaggeschoolde banen op via 'spin-off' effecten. Daarbij gaat het om werkgelegenheid in bijvoorbeeld de facilitaire dienstverlening, zoals de schoonmaak, beveiliging en catering. Een dergelijke benaderingswijze is juist in Rotterdam van belang, gezien zowel de relatief grote groep hoger opgeleiden als de sterke oververtegenwoordiging van laag opgeleiden in de stad.
Om optimaal te profiteren van investeringen in de regionale kenniseconomie is het van belang een 'cascade-effect' tot stand te brengen, door nieuwe banen op het hogere niveau in te vullen met mensen uit de eigen regio alsook de daarbij vrijkomende plekken, zodat er doorstroming ontstaat. Bij vacatures dient dan ook de voorkeur te worden gegeven aan kandidaten uit de eigen regio.

Gerichte aanpak van onderwijsachterstanden

Eveneens is het van belang onderwijsachterstanden op jonge leeftijd aan te pakken en schooluitval te voorkomen. Dat vergt een gerichte aanpak. Het begint met het vanaf jonge leeftijd volgen van kinderen in hun ontwikkeling. Dit kan in Rotterdam middels het unieke Generation R-project, waarin een geheel jaarcohort van Rotterdamse kinderen vanaf hun geboorte wordt gevolgd. Ook het verkleinen van klassen en beter kunnen omgaan met verschillende ontwikkelingsniveaus binnen het basisonderwijs (differentiatie) zijn belangrijke opgaven.
Bij de schooluitval, die zich vooral in het vmbo concentreert, is onderscheid te maken tussen twee (doel)groepen. Enerzijds is sprake van zogenoemde 'positieve' uitval, door scholieren die in economisch betere tijden school verlaten om vervroegd te gaan werken. Dat zijn echter degenen die in economisch mindere tijden zoals nu het eerst weer op straat staan. Anderzijds is er de 'negatieve' uitval van scholieren die vanwege hun beperkte capaciteiten of privé-problemen school verlaten. Die hebben veel intensievere begeleiding nodig en daarvoor moeten opleidingen (nog) meer praktijkgericht worden ingevuld.

Een vurig pleidooi voor concurrentie-bevordering en scholing van jongeren

In gesprek met prof. dr. Bas Jacobs

Snel economisch herstel lang niet zeker

Hoe snel Rotterdam uit de economische crisis tevoorschijn zal komen? Daarvoor moet Bas Jacobs, hoogleraar Openbare Financiën en Economisch Beleid, in een glazen bol kunnen kijken. In de discussie onder economen doen vele varianten van herstel de ronde: V-vormig, U-vormig, W-vormig en zelfs L-vormig. De eerste variant gaat uit van een snel en krachtig herstel na de recessie van het afgelopen jaar. De U-vorm verwijst naar een wat langere bodem en een geleidelijker herstel. De L-vorm is een pessimistisch scenario en veronderstelt een langdurige recessie. De W-vorm gaat ervan uit dat er een vrij direct en krachtig, maar tijdelijk herstel intreedt, dat vervolgens weer omslaat in een neergang.

Jacobs toont zich sceptisch over een snel herstel van de economie. Enige tijd nulgroei is mogelijk, maar ook kunnen we alsnog weer een 'tik' krijgen. Een W- of een U-vorm lijkt het meest waarschijnlijk, of een combinatie: een √-vorm. Weliswaar zijn er momenteel tekenen van herstel, maar overheden hebben zich diep in de schulden gestoken om via extra uitgaven en de redding van de banken een depressie te voorkomen. Dat kunnen ze niet blijven volhouden en de rekening voor dat beleid krijgen burgers en bedrijven nog gepresenteerd in de vorm van verlaagde overheidsuitgaven of hogere belastingen de komende jaren. Ook zal het monetair beleid ooit weer verkrapt moeten worden. Dat zal economisch herstel vertragen. Bovendien is de bancaire crisis nog lang niet voorbij, aangezien de balanspositie van banken nog steeds uiterst zwak is. Hierdoor blijft kredietverlening aan het bedrijfsleven nog lange tijd problematisch. De pijn van de crisis is nog niet genomen, maar verzacht met overheidsmaatregelen, zoals het oplopende begrotingstekort, de redding van de banken en de deeltijd-WW.

Rotterdam moet niet de illusie hebben dat ze zichzelf een weg uit de crisis kan banen. Daarop heb je als kleine speler in de wereldeconomie geen invloed. Temeer omdat Rotterdam een open economie is en dus sterk afhankelijk is van de wereldhandel. Het is evident dat Rotterdam daarom de crisis harder zal voelen dan Nederland gemiddeld. De economische crisis legt wel de zwakke plekken in de economische structuur van Rotterdam bloot. Die structuur is echter niet maakbaar, maar ontwikkelt zich via internationale marktprocessen van specialisatie en arbeidsdeling.

Economisch beleid moet zich richten op 'backing the challengers'

Het beste innovatiebeleid is het bevorderen van marktwerking door het wegnemen van toetredings-barrières en verbreken van kartels. Concurrentie is de belangrijkste randvoorwaarde voor innovatie. Gebrek aan concurrentie maakt bedrijven lui en verkleint de urgentie om te innoveren. Denk maar aan de fusiegolf in de Amsterdamse bankensector en ook aan de monopoliepositie van de Rotterdamse haven. Jacobs is sceptisch over het mainportbeleid en andere vormen van sector- en industriepolitiek. Dat gaat gepaard met allocatie van middelen op een manier die de concurrentieverhoudingen verstoren en tot inefficiënties leiden. De havenpolitiek gaat ten koste van de rest van de Nederlandse economie.
Als beleid zich al ergens op moet richten moet het 'backing the challengers' zijn. Het gaat erom belemmeringen voor ondernemerschap, barrières voor toetreding weg te nemen. Een belangrijk terrein waarvoor dat geldt is de toegang tot financiering. Onder invloed van de schaalvergroting in de Nederlandse bankensector is de kredietkraan voor startende en kleinere, innovatieve bedrijven dichter gedraaid. Hier ligt een rol voor de overheid in het bij elkaar brengen van financiers en starters. Ook kan zogenoemd 'private equity' een alternatieve kredietbron vormen voor kleine, innovatieve bedrijven, naast het bestaande bancaire krediet. Ook de toegang tot R&D en innovatiesubsidies is een aandachtspunt. Veel innovatiesubsidies zijn niet efficiënt, omdat middelen op de verkeerde plaats terecht komen. Overheidssubsidies worden vaak gegeven op projecten die zonder overheidssteun ook zouden worden gedaan, zoals op veel R&D-activiteiten van grote multinationals. Subsidies en fiscale regelingen moeten juist extra R&D in de private sector uitlokken, niet minder omdat de publieke sector daar toch al voor zorgt. Toekenning van R&D-subsidies aan publiek-private constructies, waarbij de overheid private activiteiten met extra geld matcht, kan een oplossing zijn. Subsidies lokken dan wel additionele R&D uit en de effectiviteit is geborgd door marktdiscipline.

Monitoren van kwetsbare kinderen 'vanaf het consultatiebureau'

Voor Rotterdam is goed onderwijsbeleid van groot belang en beleid gericht op kwetsbare groepen in het bijzonder. De stad heeft immers een hoog aandeel laaggeschoolden en heeft te maken met relatief grote kwetsbare groepen. Onderzoek heeft aangetoond dat het zaak is achterstanden in de ontwikkeling van kinderen zo vroeg mogelijk te constateren en direct te investeren in het wegnemen van die achterstanden. Begin bij wijze van spreke al vanaf het consultatiebureau met het monitoren van kwetsbare kinderen. Vroeg- en voorschoolse interventies zijn belangrijk om zogenoemde 'skill gaps' bij kwetsbare groepen te voorkomen en daarbij kan de gemeente een rol spelen. Dat raakt aan de agenda van burgemeester Aboutaleb, want behalve voor de economie is het namelijk ook van belang voor de sociale cohesie en rechtvaardigheid in de stad.

Investeren in de ontwikkeling van jonge kinderen levert veel hogere baten op dan investeren in het repareren van achterstanden op latere leeftijd, zowel economisch als maatschappelijk; economisch in termen van een hogere arbeidsparticipatie en hogere inkomens en in maatschappelijk opzicht door besparing van maatschappelijke kosten, vanwege de verhoogde kans op criminaliteit, uitsluiting, zwart werk, enzovoorts. Het is daarom van cruciaal belang dat beleid zich richt op vergroting van de scholingsdeelname van met name kwetsbare groepen kinderen aan havo en vwo-niveau, zodat die kunnen doorstromen naar het hoger onderwijs. Om dat te bereiken moeten kinderen in het basisonderwijs beter op doorstroming naar het voortgezet onderwijs worden voorbereid.

Eveneens urgent is het verminderen van de grootschalige uitval in het vmbo, door het onderwijs daar meer in te richten op de beroepspraktijk waar het werken met de handen de ruimte krijgt. Neem JINC in Amsterdam als voorbeeld. Daar is een soort bemiddelingsbureau voor jongeren van 9–16 jaar opgezet om ze kennis te laten maken met het bedrijfsleven, zich te oriënteren op hun latere baan en zich te presenteren bij mogelijke werkgevers. Het gaat er daarbij ook om informatie uit te wisselen tussen ondernemers en scholieren. Die aanpak is succesvol: minder schooluitval en meer kans op werk. En dat zonder (financiële) steun van de overheid!

De overheid moet vaker ingrijpen bij slechte scholen en deze eerder sluiten. Het gaat immers primair om de belangen van de kinderen en niet die van schoolbesturen. Ouders en lokale overheid moeten daarom samen tegenwicht bieden aan scholen die 'monopolistje aan het spelen zijn'.

Rotterdam voorbereiden op een langdurige economische opgang

In gesprek met prof. dr. Bert de Groot

Positief over het economisch perspectief

Bert de Groot, sinds kort hoogleraar Governance en Strategisch Investeringsbeleid, is gematigd optimistisch over het economisch herstel in Nederland en Rotterdam. We zullen de Europese trend van beginnend herstel volgen. Instituten als het CPB zijn te pessimistisch in hun prognoses. De klap van de crisis verschilt per sector. Sectoren die het afgelopen jaar harder zijn geraakt, zullen ook weer sneller opleven. Dat geldt bijvoorbeeld voor de Rotterdamse transport- en handelssector.
Als regionale economie kun je weinig aan een economische crisis doen. Crises zijn van alle tijden en je wordt altijd getroffen. Wel kun je als regio werken aan je economische positionering, waardoor je op de langere termijn minder kwetsbaar wordt voor economische tegenwind en je de draad sneller weer kunt oppakken.

Hier spreekt de deskundige op het gebied van zogenoemde Kondratieff-golven. De Groot houdt zich regelmatig bezig met het bestuderen van deze lange termijn golven in de economie. Elke golf beslaat een periode van 50 tot 60 jaar en beschrijft een patroon van eerst toenemende en daarna afnemende sectorale groei. Een beweging die wordt gevoed door een technologische revolutie en in elke Kondratieff-periode door een ander economisch blok in de wereld wordt gedragen. We zitten nu in de overgangsfase naar een nieuwe Kondratieff-golf; de laatste was vlak na de Tweede Wereldoorlog begonnen. Daarmee staat de wereldeconomie aan de vooravond van een nieuwe golf en kan een lange periode van opwaartse economische ontwikkeling tegemoet worden gezien. Die ontwikkeling wordt gedreven door de door-ontwikkeling en toepassing van informatie- en de biotechnologie. De regionale trekkers zijn de BRIC-landen (Brazilië, Rusland, India en China) en Azië in algemene zin.

Een ‘SWOT’ van Rotterdam als startpunt voor economische positionering

Het is zaak dat de regio Rotterdam zich op deze mondiale ontwikkeling voorbereidt door gedurende de komende decennia consequent te werken aan economische structuurversterking. Daarvoor is het eerst van belang dat Rotterdam een ‘SWOT’ (sterktezwakte analyse) van zichzelf maakt. Dit betekent de vraag beantwoorden waar de stad goed en minder goed in is en op welke kansen en bedreigingen moet worden ingespeeld. Op basis daarvan moet Rotterdam strategische keuzen maken door zich bewust te positioneren, net zoals een bedrijf dat via strategisch beleid doet. Rotterdam moet zich richten op sectoren die bij de stad passen en een gunstig economisch perspectief bieden. Investeringen in de economie moeten de ontwikkeling van deze speerpuntsectoren ondersteunen. Kijk bijvoorbeeld naar de wijze waarop Leiden zich heeft ontwikkeld op het gebied van life sciences, door in te zetten op Bio Science park Leeuwenhoek.

Het gaat dus vooral om het maken van keuzes en daar het economische beleid gedurende lange tijd op richten. Coherentie van beleid is belangrijk om tot een bewuste verdeling van middelen te komen. De economische speerpunten moeten in discussie tussen lokale overheid en bedrijfsleven en andere stake-holders (zoals de zorg- en onderwijssector) worden vastgesteld. Bij het maken van keuzes loop je onherroepelijk aan tegen de ‘verdrukkingsreeks’ van opgebouwd kapitaal en bestaande belangen. Je kunt wel in nieuwe zaken en belangen investeren, tegelijkertijd kunnen bestaande belangen niet zomaar aan de kant worden geschoven. Vervolgens is een heldere communicatie over de gekozen ambities en de toekomstplannen van belang om investeerders en ondernemers naar Rotterdam te trekken.

Focus op infrastructuur, onderwijs en veiligheid

De investeringen die aan de gekozen speerpunten ondersteunend zijn, richten zich op de thema’s infrastructuur, onderwijs en veiligheid. De Groot onderstreept het belang van investeren in infrastructuur, ook al is het geen ‘sexy’ onderwerp. Als Rotterdam niet goed ontsloten is, gaat dat ten koste van de hele regio. Voorkomen moet worden dat Rotterdam als economische kern van de regio ‘verstikt’, doordat mobiliteitsgroei niet kan worden opgevangen. Bijzondere aandacht vraagt de ontsluiting naar het achterland via water, weg en de Betuwelijn.

Zeker met de komst van de tweede Maasvlakte. Onderwijs is voor Rotterdam een relatief groot aandachtspunt. Terwijl Rotterdam een groot aantal lager geschoolden en niet-werkenden telt, staan we tegelijkertijd voor een grote vergrijzingsgolf. Het verhogen van de pensioengerechtigde leeftijd met twee jaar lost het probleem niet op dat in het komende decennium een miljoen mensen de Nederlandse arbeidsmarkt gaan verlaten. Gesaldeerd met circa een half miljoen werklozen zouden we dan over tien jaar een half miljoen mensen tekort komen. Er moet dan ook alles aan gedaan worden zoveel mogelijk van de (laagopgeleide) werklozen, landelijk al gauw zo’n 150 duizend frictiewerklozen, zo snel mogelijk te scholen om ze alsnog beschikbaar te krijgen voor de arbeidsmarkt.
Vooral migranten eisen extra aandacht. Tot dusver zijn integratie en inburgering gericht op het beheersen van de Nederlandse taal. Daarmee blijken mensen echter nog niet aan een baan te komen. Economische integratie gaat veel verder dan taalbeheersing. Bij- en omscholing moeten meer uitzicht bieden op het krijgen én het behouden van een baan. Anders zullen veel mensen er überhaupt niet snel aan beginnen. Het gaat daarbij om omscholing die inspeelt op de Rotterdamse arbeidsbehoefte per bedrijfstak gedurende de komende tien tot twintig jaar. En die behoefte vloeit weer voort uit het gekozen speerpuntenbeleid.

Het blijvend inzetten op veiligheid is eveneens van belang voor de stedelijke ontwikkeling van Rotterdam.

Inzet in scholingsopgave

De gemeente Rotterdam en uitzendbureaus hebben een taak, door hun medewerkers actief te laten coachen en bemiddelen om ongeschoolde mensen ook daadwerkelijk aan het werk te krijgen. Als ze eenmaal goed geschoold zijn, neemt het bedrijfsleven die mensen wel op. Met onderwijsinstellingen moeten afspraken worden gemaakt over opleidingen die zij aanbieden om te zorgen voor relevante (om)scholing van mensen richting werk in de speerpuntsectoren. In het hogere arbeidssegment is aandacht nodig voor het werven van hoogopgeleiden uit het buitenland met zogenoemde ‘blue cards’ speciaal voor de regio Rotterdam. De uitdaging van grote innovators als Shell, Unilever, de EUR en de TU Delft is om hun onderzoek en kennis naar de praktijk, naar concrete producten en andere innovaties te vertalen. De kleinere, meer innovatieve ondernemers spelen ook hier een grotere rol in.

Innovatie onder bedrijven is eigenlijk niet te sturen, zeker niet in het MKB. Geredeneerd vanuit een speerpuntenbeleid levert de nieuwe Kondratieff-opgang echter voldoende aanknopingspunten voor innovatief ondernemerschap. Denk aan kansen voor informatietechnologie in consumententoepassingen, de export-mogelijk-heden van milieubedrijvigheid en zelfs van bouw- en vastgoedproducten. Ook die laatste sector begint innovatiever te worden. Kortom: een gericht industrie-, diensten-, innovatie- en onderwijsbeleid voor Rotterdam en omstreken werkt!

Investeren in onderzoek als basis voor Rotterdamse voorspoed

In gesprek met epidemioloog
prof. dr. Albert Hofman

Het EMC: De tweede werkgever van Rotterdam

Bert Hofman wijst op het prikbord in zijn werkkamer met trots op een artist impression van de nieuwbouw van Erasmus Medisch Centrum: onder andere een nieuwe kantoortoren voor onderzoek en onderwijs en uitbreiding van Dijkzigt. Nu al zijn er 14 duizend mensen werkzaam, waarmee het Erasmus MC, na de gemeente Rotterdam, de grootste werkgever is van de stad. En landelijk gezien is het Erasmus MC met circa € 1 miljard omzet per jaar het grootste medische centrum, nog voor Amsterdam, Utrecht en Groningen.
Het is dan ook niet voor niets dat het medische cluster een speerpunt in het economische beleid van deze stad is. Het Erasmus MC zorgt voor veel hooggeschoolde werkgelegenheid en bindt mensen economisch aan de stad. Het is zaak om net afgestudeerde zorgwerkers en medici voor de stad te behouden. Daarvoor is beleid gericht op wonen, voorzieningen en leefbaarheid hard nodig.

Het EMC komt versterkt uit de crisis tevoorschijn

Hofman heeft er vertrouwen in dat het Erasmus MC deze economische crisis goed zal doorkomen. Tot dusver is de collectieve sector in Nederland uit de wind gehouden. De komende jaren zullen bezuinigingen de sector treffen, maar uitgesmeerd over een aantal jaren. Niettemin zullen extra, nieuwe fondsen moeten worden aangeboord voor financiering van onderzoeksactiviteiten.
Het Erasmus MC is verder goed voorbereid op de crisis en komt er mogelijk versterkt uit tevoorschijn. Dat is in het verleden ook gebeurd. Met zijn kwaliteit van de zorg, zijn gezonde basis op zowel financieel als op wetenschappelijk onderzoeksgebied,is de situatie van het Erasmus MC “robuust”.

Het is een goede zaak dat de ontwikkeling van kennis altijd hoog in het vaandel heeft gestaan in Rotterdam. Dat begon al met de Economische Hogeschool vroeger en dat is nog steeds zo. Dat mag door een economische crisis ook niet veranderen. Wil Rotterdam een kenniseconomie worden, dan mag wetenschappelijk onderzoek, als de kern van die economie, niet ontbreken.

De blik op structurele vraagstukken houden

Als epidemioloog durft Hofman toch zijn visie te geven op de huidige economische crisis. Rotterdam wordt relatief sterk door die crisis getroffen, want de haven maakt de regionale economie gevoeliger voor conjunctuurschommelingen. Belangrijker zijn echter de overall tendensen, naast de dramatische, maar incidentele financiële crisis van nu. Die tendensen blijven door de crisis onveranderd. Sinds enkele decennia heeft Nederland te maken met een geleidelijk aan vergrijzende bevolking. Een tweede belangrijke tendens is de langdurige instroom van nieuwe Nederlanders, waardoor de bevolkingsopbouw verandert. Dit zorgt voor maatschappelijke uitdagingen alsook voor nieuwe perspectieven. Rotterdam zal haar economisch beleid gewoon op die ontwikkelingen (moeten) blijven richten, ondanks de huidige crisis.

Hofman legt niet voor niets de nadruk op structurele ontwikkelingen. Zelf houdt hij zich bezig met onderzoek naar zogenoemde ‘chronische’ epidemieën en niet met acute infectieziekten, zoals de Mexicaanse griep. Voorbeelden van zijn werkterrein zijn de ontwikkeling van hart- en vaatziekten en Alzheimer onder de bevolking. Ziekten die zich op langere termijn verspreiden, onder andere door demografische veranderingen, trends in het (leef)gedrag van mensen en door invloed van beleid en de ontwikkeling van geneeskundige kennis en behandelmethoden.

Bestrijden van een crisis

Tussen het bestrijden van een economische crisis en een epidemie zijn parallellen te trekken.
De aanpak van een epidemie bestaat uit twee sporen: directe behandeling en preventie. Directe behandeling betreft het oplossen of verzachten van problemen op het moment dat ze ontstaan. Preventie betekent het voorkomen van een crisis, door vaccinatie bijvoorbeeld. Om tot effectieve maatregelen te komen is langdurig wetenschappelijk onderzoek nodig. Over griepvirussen en het bestrijden ervan is inmiddels veel bekend, wat een succesvolle aanpak mogelijk maakt. De kennis over chronische epidemieën blijft daarbij nog achter. Maar wat er vooral meer moet gebeuren is de aanwezige kennis vertalen naar regelgeving, voorlichting en het stimuleren van gezond gedrag.

Een lange termijnaanpak is vereist, net als voor structurele economische ontwikkelingen. Preventie van roken staat sinds de jaren ’50 op de agenda. Inmiddels rookt nog ‘slechts’ 30% van de Nederlanders, maar dat heeft dus ruim een halve eeuw aan inzet gekost. Opvallend is dat vooral het verhogen van de prijs van sigaretten effectief is geweest in het bestrijden van de rookepidemie. Ook daar ligt een parallel met het beïnvloeden van economisch gedrag van consumenten en bedrijven.

Economie versus geneeskunde

Er bestaat wel een fundamenteel verschil tussen de geneeskunde en economie. Tot op de dag van vandaag is de geneeskunde deels op altruïstische leest geschoeid: iedereen heeft recht op een gezond leven en ieder leven is even kostbaar. Daar klinken solidariteit en collectivisme in door en het is per definitie niet moreel neutraal. Vergelijk dat met de economische wetenschap, waar het mantra van de vrije markt sterk domineert. Toch speelt in beide domeinen voortdurend de discussie over de keuzevrijheid van mensen. Zowel waar het gaat om consumptie en ondernemersgedrag als eet- en leefgewoonten van mensen die hun gezondheid beïnvloeden.

Economen en medici kunnen nog veel van elkaar leren. Kennisdeling tussen de beide disciplines is in de praktijk echter schaars. Er zijn door de jaren heen wel wat onderzoeksmethoden en statistische modellen uitgewisseld, maar bij bijvoorbeeld de discussie over de economische crisis zitten geen medici aan tafel. Samenwerkingsprojecten worden vooral door de overheid gestimuleerd en door gezaghebbende personen geïnitieerd. Zelf participeert Hofman momenteel in een samenwerkingsproject met de Erasmus School of Economics, waar men biologische determinanten van ondernemerschap onderzoekt.

Langer doorwerken

De huidige crisis heeft mede gezorgd voor het verhogen van de pensioengerechtigde leeftijd naar 67 jaar. Hofman merkt op dat we ons weinig bewust zijn van de enorme vergrijzingsproblematiek in landen als China en India. Die landen zijn nauwelijks op de vergrijzing voorbereid. En hoe moeten we het langer doorwerken in ons eigen land waarderen? Onder andere de geneeskunde zorgt ervoor dat de komende 15 jaar de levensverwachting in Nederland jaarlijks verder zal toenemen met 2 tot 3 maanden per jaar. Hofman: “Ons vraaggesprek van anderhalf uur heeft in feit dus maar een uur en een kwartier geduurd”. Misschien een relativerende gedachte voor veel werkenden?

Een creatievere industrie door de crisis

In gesprek met dr. Erik Hitters

Over de economische crisis in Rotterdam

Als cultuursocioloog houdt Erik Hitters zich vooral bezig met de culturele industrie en de ontwikkeling daarvan in steden. Toch wil hij zijn mening wel geven over de economische crisis. Rotterdam wordt relatief hard geraakt door de crisis aangezien de economie nog altijd deels aan transport en haven is gerelateerd. Zeker in het begin van de crisis hadden deze sectoren het zwaar. Het lijkt recent weer wat aan te trekken. Het valt echter niet te zeggen of Rotterdam in dat herstel voorop zal lopen. Positief is dat in de stad veel ondernemingslust zit, anderzijds is de stad kwetsbaar door de wat traditionele (sector) structuur.

De invloed van de lokale overheid op het herstel is zeer beperkt. Je kunt niet zo snel op de crisis anticiperen met maatregelen die de economie (structureel) versterken. De overheid heeft het door de crisis hooguit iets makkelijker om in te spelen op ontwikkelingen die al langer gaande waren. Denk aan het uitbannen van de gloeilamp, een product dat toch al aan het eind van zijn levenscyclus is en waar nauwelijks nog marges op worden gemaakt. Wel zou het Rotterdamse beleid om de media en de creatieve industrie te stimuleren op dit moment versterkt kunnen worden.

Crisis brengt creatieve bedrijven in problemen

Ook binnen de creatieve industrie leidt de crisis op zich niet tot radicale veranderingen. Het versnelt enkel de trends die al speelden. Denk bijvoorbeeld aan de digitalisering in de communicatie- en mediasector.
Natuurlijk zorgt de crisis wel voor acute problemen bij veel bedrijven in de sector. Vooral kleine zelfstandigen hebben het lastig en ze komen bovendien moeilijk aan een overbruggingskrediet. Nu lijkt de situatie voor hen sinds kort iets te verbeteren, doordat bedrijven beginnen in te zien dat ze freelancers toch wel nodig hebben. Probleem is dat kleine zelfstandigen bij gebrek aan opdrachten snel geneigd zijn tarieven te verlagen. De benodigde arbeidsinzet in een creatief productieproces is lastig in te schatten en daarmee een reële kostprijs eveneens. Veel ondernemers realiseren krappe marges, werken zelfs onder de kostprijs. Uiteindelijk win je het in de business-to-business sector niet op (lage) prijs.
Innovatie en onderscheidend vermogen zijn de sleutel. Bol.com is daarvan een mooi voorbeeld. Tegen de huidige stroom in doet dit bedrijf het goed door optimaal gebruik te maken van technologische mogelijkheden en zich voortdurend te bezinnen op zijn positionering ten opzichte van concurrenten in de markt. Rotterdamse creatieve bedrijven die het goed doen zijn te vinden in duurzaam mode en design. Zo is het Rotterdamse Winkelatelier 'Studio Hergebruik' de laatste jaren zeer succesvol. Ze maken meubels van oude materialen en openen binnenkort ook vestigingen in Hamburg en Antwerpen. Ook de Rotterdamse 'duurzame' modebranche doet het goed.

Grote brancheverschillen

In het bijzonder de architectenbranche, journalistiek en de reclamebranche worden door de crisis hard geraakt. In de journalistiek en reclamesector werken veel freelancers en die zijn in groten getale op straat gezet. Nu stond de markt voor reclame en geprinte media al geruime tijd onder druk. De massareclame is al langer op zijn retour en het verhaal bij kranten en tijdschriften, over slinkende oplagen en dalende reclame-inkomsten, is bekend.
De architectenbranche is normaliter al conjunctuurgevoelig, maar wordt ditmaal extra hard getroffen door de bouwcrisis. In economisch goede tijden kunnen opdrachtgevers het zich veroorloven iets bijzonders te laten bouwen. Als het minder gaat worden bouwplannen direct versoberd en de architectonische vrijheid ingeperkt. Ter compensatie zorgt de overheid momenteel wel voor meer opdrachten, maar die zijn complexer en daardoor risicovoller en de concurrentie is groot.

Crisis noopt creatieve bedrijven tot creativiteit

Paradoxaal genoeg dwingt de crisis creatieve bedrijven zelf innovatief en dus creatiever te worden. Want lang niet alle bedrijven, die tot de creatieve sector worden gerekend, zijn ook daadwerkelijk creatief. Dat mensen nu overbodig worden in bedrijven leidt indirect tot meer creativiteit in een branche. Die mensen beginnen vaak voor zichzelf en opereren dan innovatiever, doordat ze loskomen van de behoudende cultuur in het bedrijf waar ze tot dan toe hadden gewerkt. Hitters noemt als voorbeeld van een weinig vernieuwende sector de muziekindustrie. De dominantie van enkele grote bedrijven heeft geleid tot een zogenoemde 'innovation failure'. Gevestigde spelers weten zich niet aan trends in de markt aan te passen. Trends waarop een bedrijf als Apple met iTunes juist handig inspringt.

Twijfels bij speerpuntbeleid voor de creatieve sector

Rotterdam heeft de creatieve industrie tot een van de speerpunten in het economisch beleid gekozen. Hitters vindt dat die keuze op verkeerde uitgangspunten is gebaseerd. Allereerst heerst het beeld dat de creatieve industrie vooral uit kleine, hooginnovatieve bedrijven bestaat. Daarnaast is de creatieve industrie niet als een eenduidige industrie te beschouwen. De diversiteit binnen de creatieve industrie is zo groot dat daar niet één beleid op te voeren valt. Bovendien wordt ervan uitgegaan dat creatieve bedrijven in een stad bij elkaar willen zitten om kennis te kunnen delen, elkaar te inspireren en samen te werken. Dat blijkt in de praktijk erg tegen te vallen. Men maakt minstens zo veel gebruik van virtuele netwerken en (inter) nationale contacten.

Subsidiëring bindt ondernemers niet duurzaam aan de stad

Aandacht voor huisvesting van creatieve bedrijven is van groot belang. Dat helpt startende creatieve ondernemers voor Rotterdam te behouden. Hitters noemt The Creative Factory als een succesvol voorbeeld.
Subsidiëring en prijsreductie door de overheid, zoals het aanbieden van huisvesting tegen lage huren, missen vaak hun doel. Zodra dergelijke, vaak tijdelijke 'voordeeltjes' komen te vervallen, kiezen veel ondernemers eieren voor hun geld. Het gaat erom bedrijven blijvend aan Rotterdam te binden op basis van de agglomeratievoordelen van de stad. Voordelen in termen van een omvangrijk cultuuraanbod, (hogere) onderwijsvoorzieningen, veel bedrijvigheid en een omvangrijke afzetmarkt.
Verder kan de Rotterdamse overheid participeren in het opzetten van een opdrachtenbureau voor creatieve ondernemers. Op die manier vinden bedrijven elkaar makkelijker en kunnen ze beter inspelen op de kansen die in de markt zeker aanwezig, maar lastig te achterhalen, zijn.

Ondernemerschap is doorslaggevend

Hoe je het ook wendt of keert, het komt aan op innovatief ondernemerschap. Al is 'The Entertainment Group' recent failliet gegaan, Marco Borsato was lange tijd succesvol binnen zijn branche. Dit deed hij door de hele muziek'beleving' te verkopen en niet louter cd's en dvd's, zoals de traditionele bedrijven doen. Hopelijk heeft Rotterdam de komende jaren succes met zijn eigen, nieuwe focus op de media-industrie: bedrijvigheid op het gebied van post-productie (beeld- en geluidbewerking) en animatie.

Durf te investeren in sociale innovatie tijdens de crisis

In gesprek met prof. dr. Henk Volberda

Rotterdam in de economische crisis

Henk Volberda is bedrijfskundige en interpreteert economische ontwikkelingen dan ook vanuit het gedrag van individuele ondernemingen. Over de voorspellingen voor wat betreft het economisch herstel verwijst hij naar de uiteenlopende visies onder economen. Er zijn aanhangers van het V-vormige, snelle verloop, van de U-variant met een langer dal en de W-variant waarbij het huidige herstel tijdelijk is. Om maar aan te geven dat we het eigenlijk niet weten. Wat we wel weten is dat bedrijven die investeren in innovatie op de langere termijn minder conjunctuurgevoelig zijn.

Het is duidelijk dat Rotterdam heftiger op de huidige crisis reageert dan landelijk. Door de haven is de Rotterdamse economie relatief 'commodity driven', oftewel meer afhankelijk van de goederenhandel. Bovendien telt de stad veel tijdelijke arbeid. Dergelijke flexibele arbeid wordt als eerste afgestoten, waardoor het aantal werkzoekenden in Rotterdam sneller zal oplopen.

Werken aan 'verankering' van bedrijven

Niet alleen flexibele, laaggeschoolde arbeid gaat verloren. Nederland is koploper waar het gaat om het verplaatsen van kennisintensieve bedrijfsactiviteiten naar Oost-Europa en Azië. Ook voor de werkgelegenheid in Rotterdam is dat een reële bedreiging. Kijk naar activiteiten in het havencluster die onder druk staan, onder andere op het gebied van 'engineering, product design en onderzoek & ontwikkeling'. Een concreet voorbeeld daarvan is een mkb-bedrijf dat brandwerende pakken maakt en de ontwikkeling, ontwerp en fabricage in India laat uitvoeren.
Nu blijkt 85% van de Nederlandse bedrijven niet tevreden te zijn over de genomen stap om bedrijfsactiviteiten uit Nederland te verplaatsen en komt een deel van hen op dat besluit terug. De beoogde kostenreducties worden uiteindelijk niet behaald. Dat heeft vooral te maken met het moeten wennen aan de afwijkende regelgeving en ondernemerscultuur in die landen. Naarmate de ervaring met uitplaatsing groeit zullen minder bedrijven hun activiteiten weer terug naar Nederland halen.
Het voorkomen van uitplaatsing van activiteiten valt of staat bij een goede verankering van bedrijven in de regio. De twee belangrijkste factoren die de mate van verankering bepalen zijn het belastingklimaat en het aanwezige talent, de kwaliteit van de beroepsbevolking. Dat eerste is primair een nationale aangelegenheid. Het tweede is mede vanuit de regio te beïnvloeden. De Rotterdamse arbeidsmarkt kent zowel een hoog aandeel laag- als hooggeschoolden en dat laatste gegeven strookt niet met het beeld dat mensen (investeerders, red.) hebben van Rotterdam. Om te beginnen is het van belang Rotterdam te presenteren als een stad die over een grote groep hoger opgeleiden beschikt.

Inzetten op sociale innovatie

Volberda wijst op het investeren in sociale innovatie (innovatie gericht op management, organisatie en inrichting van de arbeid van bedrijven) om minder kwetsbaar te worden en zware economische tijden beter te kunnen doorstaan. Bedrijven die in sociale innovatie investeren realiseren gemiddeld een 14% hogere winstgroei dan bedrijven die dat niet doen. Afgezien van de haveneconomie, loopt de productiviteitsgroei in Rotterdam achter bij die in ander steden, iets wat de concurrentiepositie van bedrijven ondermijnt. Uit de Erasmus Concurrentie en Innovatie Monitor van 2009 blijkt dat sociale innovatie zorgt voor een additionele productiviteitsgroei van 22% bij bedrijven. Daarom is het van belang dat Rotterdam voorop gaat lopen op het gebied van sociale innovatie.
Door sociale innovatie in de vorm van platter organiseren, managen op lange termijn winstgevendheid en slimmere manieren van werken wordt het rendement van technologische productinnovaties aanzienlijk verbeterd. De omzet die behaald wordt uit nieuwe producten en diensten kan maarliefst met een factor vier worden verhoogd.

Sociale innovatie in plaats van kostenreductie

Probleem is echter dat sociale innovatie door veel te weinig bedrijven wordt toegepast, doordat veel bedrijven onwetend of terughoudend zijn. De terughoudendheid hangt samen met die onbekendheid. Maar ook speelt de ondernemerscultuur een rol. Zeker in tijden van economische crisis beperken bedrijven zich tot maatregelen om kosten te verlagen. Een 'red queen' effect is het gevolg:
'It takes all the running you can do, to keep in the same place. If you want to get somewhere else, you must run at least twice as fast as that'. Bedrijven richten zich vaak op kostenverlaging, omdat de concurrent dat ook doet. Beter is het een anti-cyclisch investeringsbeleid te voeren door nú op innovatie in te zetten. Knelpunt daarbij is de beperkte kredietverstrekking voor innovatie in deze crisistijd, zelfs voor gezonde bedrijven. De solvabiliteit van banken staat immers nog steeds onder druk. De onwetendheid van bedrijven is een ander aandachtspunt. Daar is een rol voor de lokale overheid weggelegd. Kijk bijvoorbeeld naar beleidsprogramma's die in Finland zijn uitgevoerd om de bekendheid met sociale innovatie te vergroten. Activiteiten daarbij zijn informatieverstrekking, het tonen van 'best practices' en sociaal innovatieve bedrijven hun ervaring laten delen met nog onwetende bedrijven.

DSM Delft is een goed voorbeeld van een bedrijf dat positieve ervaringen heeft opgedaan met sociale innovatie. Onder druk van kostenconcurrentie is inmiddels al 85% van de productie van penicilline naar lage lonenlanden verplaatst en drong zich de vraag op of dat met de laatste 15% ook zou gebeuren. Het bedrijf koos ervoor via een sociaal innovatieprogramma de penicillineproductie rendabel te maken. Door mbo-medewerkers te leren werken als zelfsturende teams kon de lijn met productiechefs komen te vervallen. En met succes: de arbeidsproductiviteit is met 16% gestegen.
Bij DSM Rotterdam lijkt nog koudwatervrees te bestaan, aangezien een dergelijk sociaal innovatieproject daar nog niet van de grond is gekomen. Een Rotterdams voorbeeld waar wel een sociaal innovatieproject is gestart is de ROTEB.

Toekomst voor laaggeschoolden

Het DSM-voorbeeld geeft aan dat sociale innovatie ook relevant is voor laaggeschoolden. De grote groep laaggeschoolden en vroegtijdig schoolverlaters moeten niet als een verloren generatie worden gezien, want ook 'multi skilled' vmbo-ers zijn kenniswerkers. Daarvoor moet kennis over werkorganisatie in de basisopleiding van jongeren worden verwerkt. Het gaat erom het 'type werknemer 2.0' op te leiden, waardoor mensen minder afhankelijk worden van één werkgever. Het beschikken over praktische beroepsvaardigheden en het vermogen in teamverband te werken zijn daarbij belangrijke eigenschappen. Zo kunnen laaggeschoolden makkelijker overstappen van productiebedrijven, waar de werkgelegenheid slinkt, naar bijvoorbeeld een baan in de facilitaire dienstverlening. Om dat te bereiken is het wel van belang dat, in weerwil van de economische crisis, bedrijven investeringen in sociale innovatie en personeelsontwikkeling niet uitstellen.

Deel 4
Verkenning van de toekomst van Rotterdam

In vier scenario's

Nieuwe Hef draait twee dagen op energie gegenereerd door peta dansfestijn

Eerste penthouse in megapiramide verkocht

Spiderman opent nieuwe hef

Groensector snelste groeier

Afscheidsconcert Rolling Stones in Speijendex stadion zorgt voor eerste file in 30 jaar

Rotterdam heeft groenste skyline van de wereld

Veel ophef over de nieuwe hef door de have not's

Vliegende brommer stort op datacenter, 1 jumbobyte aan gegevens verloren

Climate Campus krijgt nobelprijs

125 jarige slaagt voor vliegbrommerrijbewijs

Presentatie EVR 2050: voor het eerst in 40 jaar stagnatie van het opleidingsniveau van de Rotterdamse beroepsbevolking

Woonpiramide Utopia opent eerste holodeck

Scenario 1.
Rotterdam: stad van duurzaam talent

Scenario 1. Rotterdam: stad van duurzaam talent

De Rotterdammer van 2050 kijkt om zich heen en ziet veel! Rotterdam is verder uitgegroeid tot een veelzijdige stad waar veel mensen dicht op elkaar leven. De gevolgen van de klimaatverandering zijn in Rotterdam beperkt gebleven doordat de stad zich op een duurzame manier ontwikkeld heeft in de achterliggende decennia. Er heeft in de Maasstad een enorme verandering van de economische structuur plaatsgevonden en de stad is zijn imago van de vorige eeuw als haven en industrie stad kwijtgeraakt en wordt nu gezien als de 'green place to live'!

Wie je bent wordt bepaald door je talent en door wie je kent!

De Rotterdammer van nu heeft de behoefte om zijn talenten te ontwikkelen wat volledig past bij de flexibele, efficiënte, maar ook specialistische kennissamenleving waar we in leven. In de economie is veel veranderd sinds het begin van deze eeuw. Niet langer zijn de doelstellingen van de financiële sector leidend. Innovatie, kennis en duurzame ontwikkeling zijn de thema's waarop bedrijven de concurrentie aangaan. De prijs van goederen wordt, naast de kosten voor productiefactoren, mede bepaald door de 'duurzame footprint' van een product of dienst. De mens in Rotterdam staat centraal: wat kun je, wie ken je en hoe draag je bij aan een duurzame ontwikkeling.

Rotterdam: compact, groen en energiek

Waar vroeger in Rotterdam vooral het werkklimaat een reden was om je in de stad te vestigen, speelt nu het woon- en voorzieningenklimaat de belangrijkste rol. Rotterdam is echt een functionele groene en blauwe stad. In Rotterdam kun je in de vele heerlijke parken op elk moment van de dag mensen ontmoeten voor werk of gewoon voor de gezelligheid. Dit draagt bij aan de cohesie en veiligheid in de stad. Doordat Rotterdam compact is geworden en je meestal niet ver hoeft te reizen voor voorzieningen en werk is de behoefte aan een rijdende personenauto in de stad bijna verdwenen. Wel komen er steeds meer mensen met schone vliegende auto's. Eigenlijk kun je veel lopend bereiken en anders pak je een van de vele hoogfrequente openbaar vervoerverbindingen, de vliegende segway of vliegbrommer. Het bijzondere aan veel vervoermiddelen is dat ze niet alleen energie gebruiken, maar ook genereren en opslaan. Dit geldt ook voor het wegdek, de stoepen en zelfs de bermen, waarin door middel van zonnecollectoren, wind en opvang van trillingen energie wordt opgeslagen.

Werken kan altijd en overal!

Rotterdam kent een zeer diverse arbeidsmarkt met veel banen in de persoonlijke dienstverlening. De werknemer van vandaag werkt niet meer uitsluitend bij één werkgever, maar biedt zijn talenten en kennis aan bij verschillende organisaties. Eigenlijk zijn de meeste inwoners van de stad eigen ondernemer. Doordat het werk niet alleen fysiek in een bedrijfspand plaatsvindt, maar overal in de stad, hebben veel starters op de arbeidsmarkt een persoonlijke online mentor die naar behoefte om advies gevraagd kan worden. Naast een mentor kun je gelukkig ook met veel vragen terecht in je diverse '(net)work communities'. Die ontmoet je op verschillende plekken in de stad, in het openbaar vervoer en op multifunctionele werkplekken. Maar ook de digitale netwerken waar je inzit zijn onmisbaar voor de werknemer van nu. Informatie kan overal vandaag gehaald worden, je moet alleen weten waar of hoe je het kan vinden. Dat mensen vroeger op een vaste werkplek en tijdens vaste bloktijden werkten is niet meer voor te stellen. Werken kan altijd en overal en is gelukkig goed te combineren met je privéleven.

Met een SWOT in de hand je leven lang talenten ontwikkelen

Van ieder kind wordt aan het begin van de leercarrière een SWOT gemaakt. Op basis hiervan wordt een op maat gemaakt programma aangeboden dat gericht is op het ontwikkelen van diverse competenties. Sociale vaardigheden, verantwoordelijkheid, flexibiliteit en zelfredzaamheid zijn belangrijke begrippen in het hedendaagse leren. Dit is ook nodig omdat leren niet zoals in het begin van deze eeuw bijna uitsluitend in een zogenaamd schoolgebouw plaatsvindt. Veel individuele

theoretische kennis wordt digitaal opgedaan. Het ontwikkelen van sociale vaardigheden en het doen van groepsopdrachten gebeurt op een gezellige locatie passend bij de competentie waar op dat moment aandacht aan besteed wordt. Doordat in Rotterdam de functies zo dicht op elkaar zitten doen de kinderen makkelijk veel praktijkkennis op, (veel functies kunnen in hetzelfde gebouw zitten als waar ze op dat moment les krijgen). Van jongs af aan ligt de focus op hoe kan ik leren, hoe kom ik aan informatie, hoe kan ik mij specialiseren en hoe kan ik flexibel omgaan met veranderingen in de maatschappij. Dit gaat je hele leven door omdat bijna iedereen zich wil en ook moet blijven ontwikkelen. Helaas is gebleken dat het niet iedere Rotterdammer lukt zijn talenten dusdanig te ontwikkelen dat hij mee kan blijven doen in de maatschappij. Omdat dit drukt op de verzorgingsstaat moeten mensen nu soms doorwerken tot ze zeventig zijn. Maar veel Rotterdammers kiezen er ook zelf voor langer door te werken omdat ze een blijvende behoefte aan ontwikkeling en zelfontplooiing hebben.

Zelfvoorzienende gebouwen

Rotterdam is al decennia lang voorloper als het op architectuur aankomt. Al in het begin van deze eeuw had de Economische Verkenning Rotterdam 'architectuurstad' als thema. Een bekende woonvorm van nu is de piramide woning. Deze woningen zijn er in diverse maten en kleuren en zijn opgebouwd uit blokken waardoor alle ruimten in de piramide veel licht binnen krijgen.
In Rotterdam zie je anno 2050 niet alleen piramide woningen, er zijn woningen in alle soorten en maten. Het zijn ontwerpen die ook veelvuldig als voorbeeld dienen voor andere steden! Op de daken van de woningen zijn geïntegreerde windmolens aanwezig, er zijn zonnecollectoren en er is veel groen te vinden. De multifunctionele gebouwen in de stad beschikken allemaal over goed watermanagement. Vocht uit huizen, afvalwater en regenwater wordt opgevangen en alles wordt gefilterd voor hergebruik zodat de huizen voor een groot deel in hun eigen water kunnen voorzien. Eigenlijk is ieder gebouw een kleine energie centrale op zich. De gebouwen zijn vaak zo groot dat er op de daken en op verbinding-stukken tussen verschillende gebouwen hele parken zijn ontstaan met parkeervoorziening voor alle vliegende vervoermiddelen, maar ook horeca, sportcomplexen etc.

Wonen in Rotterdam; voor ieder wat wils

In de multifunctionele gebouwen wonen niet alleen gezinnen met een familieband maar ook gezinnen die zich op een andere wijze zich met elkaar verbonden voelen. Voor ieder is er wat wils qua wonen: individuele woningen, maar ook megacomplexen die eigenlijk een stad op zich zijn met alle voorzieningen die daarbij horen. De mensen met een laag inkomen hebben weinig ruimte tot hun beschikking en wonen vaak bij elkaar in een 'gezin'/commune. De huizen voor de bovenmodale inkomens zijn van alle gemakken voorzien: zelf denkende apparaten, energieopwekkende vloeren & wanden en sportapparatuur. Het Just In Time principe is in de laatste jaren verder geperfectioneerd en toegepast op individuele behoeften (van vooral de gefortuneerde Rotterdammers). Goederen worden met zeer energie zuinige autotreintjes op het moment van behoefte (dus JIT) in de persoonlijke serviceboxen bij de woningen afgeleverd. Dus nooit meer een lege koelkast!

Sustainable Port City

De haven is energiek! Niet alleen straalt de haven energie uit en krijg je er energie van, het is ook een belangrijk stuk van Rotterdam. De haven is een gebied waar veel mensen woningen op de grond of op het water wonen. Hierdoor is er in dit gebied grote behoefte ontstaan aan horeca- en andere voorzieningen, wat heeft gezorgd voor veel werkgelegenheid voor lager opgeleiden. De haven is van groot belang voor de energievoorziening van de regio. Er wordt op vele manieren energie gewonnen, opgeslagen en er wordt veel energie hergebruikt van andere bedrijven. Productie van goederen vindt plaats daar waar dit het meest duurzaam is en niet zoals aan het begin van de eeuw daar waar de productiekosten laag waren. De Rotterdamse haven is zo'n plek waar ontwikkelingen maar ook productie en bewerking van hoogwaardige schone goederen heel duurzaam plaats kan vinden. Belangrijke exportproducten van de haven zijn: kennis over onder andere duurzaam beheer van een haven, innovaties op het gebied van energie, duurzaam bouwen op het water en schone energie-opwekkende voertuigen. De haven is veelzijdiger geworden met alle nieuwe functies.

Wilhelminapier is het financiele hart van Rotterdam

Gekraakt Montevideo ontruimt

50ste filevrije dag en toch staan we weer vast

Markt ziet brood in groenwoonwerkcomplex. Energieprijzen zijn zo gestegen.

Rotterdamse haven opnieuw nr 1 in de wereld

Eindelijk gelukt in Rotterdam 'van Krantenmeisje tot milionair. Santina dos Santos

30% beroepsbevolking heeft een tweede baan

Eco-kas verwelkomt 100.000ste abonnementhouder

Rotterdam creëert ouderwetse sloppenwijk voor de onderklasse

Studenten scheepvaartcollege exploiteren watertaxi

Brand verwoest containerflat voor werknemers

Scenario 2.
Rotterdam: wereldstad voor een wereldmarkt

Scenario 2. Rotterdam: wereldstad voor een wereldmarkt

Rotterdam: smeltkroes van activiteiten

In de jaren die achter ons liggen zijn veel mensen naar Rotterdam getrokken om daar te wonen, werken en recreëren. Al vele jaren is Rotterdam een stad waar veel mensen met een verschillende achtergrond wonen, al is de stad de laatste jaren in (bevolkings)omvang enorm gegroeid. Investeerders en andere gefortuneerde mensen hebben een machtige positie en zijn erg bepalend voor de ontwikkeling van Rotterdam. Doordat de globalisering zich heeft doorgezet en het belang van het Oosten in de wereldeconomie niet meer weg te denken is, is ook de concurrentie op wereldschaal toegenomen. Winstmaximalisatie en kostenreductie zijn kernbegrippen in de wereldhandel gebleven. Ook op stedelijke en regionale schaal zijn dit leidende principes. De maatschappij bestaat uit individuen die elkaar nodig hebben om zich te ontplooien, maar de concurrentie is groot. Marktwerking heeft tot gevolg dat mensen met geld meer keuzevrijheid hebben daarom zijn er veel meer private instellingen in de stad dan een aantal jaar geleden.

Verplaats je verticaal in Rotterdam

De mensen in Rotterdam leven dicht op elkaar en energie en grond zijn zeer schaarse goederen. Door deze concentratie, hoge kosten van vervoer en ruimtegebrek is er een omslag gekomen in binnenstedelijk vervoer. De verplaatsingen zijn niet langer alleen horizontaal. Vooral verticale en elektrische verplaatsingen spelen een grote rol in de stad. Er is een gesloten luchtinfrastructuur-systeem voor de rijken die zich snel willen verplaatsen met knooppunten van verticale en horizontale verbindingen. Vervoer is niet langer alleen om je van A naar B te verplaatsen, het is ook een 24 uur per dag beschikbare ontmoetingsplek en een werkplek geworden. Je plugt je itravel in, drukt op de knop naast je en een robot brengt je een kop koffie of een midnight snack en gaat aan de slag. Werken is in deze tijd veel belangrijker geworden ten opzichte van de vorige eeuw waarin ook het sociale leven een prominentere plek had.

Zorg booming business, ook ’s nachts!

Omdat we met zoveel mensen in de stad wonen en we de afgelopen jaren veel congestie hebben gekend, werkt men in multifunctionele woon-werk gebouwen om zo optimaal gebruik te maken van de schaarse grond, congestie te vermijden en kosten voor verplaatsing te minimalieren. Veel ZZP’ers en MKB bedrijven werken in netwerken met elkaar waarin ieder zijn eigen specialiteit heeft. Door efficiënt samen te werken ontstaan hele ketens in dew netwerken. De vergrijzing is enorme business geworden. De zorg heeft een enorme vlucht naar marktwerking genomen en is ook steeds vaker 24/7 beschikbaar voor de kapitaalkrachtigen. ’s Nachts een echo laten maken of een afspraak bij de orthopeed hebben is geen uitzondering.

Heb je groen, dan ben je rijk

Naast zorg is ook water een belangrijke inkomstenbron. Mensen die hun werk hebben gemaakt van opvangen en recyclen van regenwater dat veelvuldig valt door het veranderde klimaat, kunnen veel geld verdienen. Voor openbare groene voorzieningen en het Kralingse bos moet je betalen, maar ook kosten voor buitenruimte in de eigen wijk zit in de prijs van een woning inbegrepen. Groen en energie zijn statussymbolen! Veel groen en veel gebruik van energie in je omgeving geeft aan dat je welvarend bent!

Complete ‘talentontwikkelingspakketten’

Talent ontwikkeling gebeurt dichtbij andere functies in de stad, zoals werken, wonen en voorzieningen. Vaak zelfs in hetzelfde gebouw wat onder andere goed te zien is in het onderwijs. De concurrentie tussen scholen is flink toegenomen. Dit heeft gezorgd voor een kwaliteitsslag in vergelijking tot een aantal decennia geleden. De rijke Rotterdammers kunnen kwalitatief beter onderwijs kopen. Hun kinderen gaan naar een particulier instituut waar ze de keuze hebben uit een breed scala ‘talentontwikkelingspakketten´ aangepast aan individuele talenten en wensen. In deze

pakketten kan van alles zitten: verzorging van ontbijt tot en met diner, cultuur, sport, virtueel leren, sociale vaardigheden maar ook de mogelijkheid om je rijbewijs te halen. De minder kapitaalkrachtigen gaan naar onderwijs dat aangeboden wordt door de overheid. Dit onderwijs is overigens wel afgestemd op wat de markt wil en steeds vaker betalen bedrijven ook mee. Helaas biedt dit type onderwijs vaak minder kansen om je individele talenten te ontplooien omdat het op groepen is afgestemd en niet op individuele talenten. Hierdoor neemt het verschil tussen ontwikkelde talenten en minder ontwikkelde talenten toe. Het onderwijs is net als de gehele economie steeds meer iets van 24 uur per dag. Eenmaal aan het werk gaat het leren door met veel ´on the job´ trainingen, de concurrentie om talent is groot.

De tweedeling in de maatschappij is ook terug te vinden in de door hoogbouw gedomineerde woonomgeving. Mensen die mee kunnen komen in de ontwikkelingen in Rotterdam wonen in een penthouse, hebben twee woonunites (1 kleine dichtbij het werk en een grotere buiten de stad) of wonen met meerdere individuen in een enclave, afgeschermd met een hek. Eigenlijk is er een variatie op de woonwijken van de vorige eeuw ontstaan. Met gelijkgestemde individuen woon je in multifunctionele hoogbouw waar, afhankelijk van wie er wonen, voorzieningen aanwezig zijn. Sommige panden zijn een lust voor het oog met de meest waanzinnige toepassingen en innovaties. Een grote trend van de laatste jaren is slapen op het werk. Steeds meer Rotterdammers ontdekken dat je efficiënter met je tijd kunt omgaan en daarbij ook nog eens vervoerskosten kunt uitsparen. Natuurlijk is ook het omgekeerde mogelijk en dat is werken waar je slaapt. Vergeleken met een aantal jaar geleden zijn er meer kleine gezinnen en meer alleenstaanden die met elkaar in communities wonen. En niet meer zoals in het begin van deze eeuw, waar het traditionele gezin nog een beetje als hoeksteen van de samenleving werd gezien.

World Port City

De haven is verder uit de stad en meer in de zee ontwikkeld. De ruimte landinwaarts in gebruikt voor multifunctionele woningen, werkplekken en voorzieningen voor de flink toegenomen bevolking in de stad. De infrastructuur die decennia terug voor de haven is aangelegd wordt als ingang naar de stad gebruikt. De laatste jaren is de havenfunctie ook steeds meer een modaliteitenmix geworden, waarbij naast de traditionele transportmodaliteit veel meer met de trein en het vliegtuig wordt gecombineerd. De haven heeft in vergelijking tot 2009 veel meer activiteiten in de financiële sector en de dienstverlening. De haven heeft een enorme technologische ontwikkeling doorgemaakt waardoor de efficiency is toegenomen en er weinig banen voor laagopgeleiden in de haven te vinden zijn.

Eindelijk met de metro naar Middelburg

Woongemeenschap De Groene Weide krijgt buurtrecht

Klassieke woontorens zijn de ikonen voor vernieuwing

Ooit gebouwd om de hogere inkomens naar de stad te trekken, huisvesten de woontoren van rond de eeuwwisseling nu een bonte verzameling van leefgemeenschappen van jongeren en ouderen die juist helemaal niet zo op status zijn ingesteld.

IKEA-aanleunwoning groot succes

Buitenspelen helpt talentontwikkeling

Veel belangstelling voor gevonden Hummerwrak

Na 50 jaar is de werkgelegenheid in het havengebied weer gestegen

Veel belangstelling voor gevonden Hummerwrak

Origami-school

Gaat de onderwijsdifferentiatie te ver?
“Nee” vindt meneer Yasuo: “Origami is een uitstekende basis om kennis te ordenen voor kinderen die ruimtelijkvisueel zijn ingesteld

Milieuactivist wil verbod op zwartbonte huiskoeien

Zwartbonte koeien zijn tweemaal zo onvriendelijk voor het milieu dan het bijna verdwenen rood bonte

Scenario 3.
Rotterdam: Parkstad

Scenario 3. Rotterdam: Parkstad

Sprawl is beautiful

Anno 2050 kijken we met verbazing terug op de stedebouwkundige ideeën van het begin van deze eeuw.
Hoe vast zat men toen in begrippen als stedelijkheid en groene landelijke gebieden en benadrukte men het verschil tussen stad en land. Sprawl noemde men het uitdijen van steden en stedelijke functies over een steeds groter gebied. En…sprawl was niet goed! Op die manier zou het aantal en de lengte van vervoersbewegingen toenemen. De overheid had toen nog veel te zeggen en te vinden en men vond het natuurlijk dat de overheid ook bepaalde waar wat kwam in plaats van dat over te laten aan de burgers zelf, de bedrijven, de coöperaties of de instellingen.

Kennisrevolutie heeft energie en transportproblemen opgelost

Het is niet helemaal onbegrijpelijk dat er toen zo gedacht werd. Een groot deel van de economie en vooral ook de transporten waren zeer belastend voor het milieu. Woningen en infrastructuur legde veel beslag op de groene omgeving.
Eigenlijk is het de kennisrevolutie van na de grote recessie met al zijn onderzoek naar duurzaam transport en energie die ons de instrumenten heeft gegeven om de idealen van toen mogelijk te maken. Want waren niet behoeften aan leefruimte, het verlangen naar rust en de quality of life ook toen al niet sleutelbegrippen? Nu weten we wonen en werken beter te integreren in een groene omgeving.

De Rotterdamse regio: van Antwerpen tot aan Schiphol

Rotterdam (450.000 inwoners) is nu het centrum van een grote groene regio. Bestuurlijk gezien loopt de zuidgrens nog steeds bij de Moerdijk maar de arbeidsmarkt van de stad is al sinds het midden van de vorige eeuw verbonden met Zeeland en West-Brabant. En sinds de intensieve veeteelt in het voormalige Groene Hart heeft plaatsgemaakt voor bossen, bedrijfslandschapsparken en boerderijwoningen met de onvermijdelijke huiskoeien is ook aan de noordrand van Rotterdam de grens tussen stad en land moeilijk te trekken. Op die manier zijn de Noord en Zuidvleugel van de Randstad langzaam aan elkaar vastgegroeid.

Stad van ouderen, jongeren en voorzieningen

De stad heeft twee gezichten. Aan de ene kant dat van zijn vele topvoorzieningen op het gebied van cultuur en onderwijs, de horeca-gelegenheden en de speciaalzaken van de detailhandel. Tegelijkertijd is de stad de woonplaats voor jongeren die studeren of nog geen gezin gesticht hebben maar ook voor de ouderen die graag dichtbij voorzieningen wonen. Sommige delen van de stad kennen een hoge bebouwingsdichtheid van grote voorzieningen gecombineerd zijn met kleinschalige bedrijfsruimtes en appartementen, elders wonen de vermogenden in dure stadwoningen.
De stad heeft zijn betekenis als knooppunt van de regio met de rest van de wereld versterkt
Er zijn ook problemen. De grote groepen kansarmen en nieuwkomers die zich gevestigd hebben in de voorsteden die in de 70 en 80-er jaren van de vorige eeuw gebouwd zijn.

Moderne media hebben het leren veranderd

De problemen zijn groot geweest maar met de dereguliering en gedeeltelijk commercialisering van het onderwijs is een goede ontwikkeling in gang gezet. In een economie waar moderne media en diensten het beeld bepalen is een kwalificatiestructuur op basis van formele competenties weinig productief. Leren zelf staat centraal en het onderwijsstelsel is gebaseerd op de kansen om talenten te ontwikkelen. Niet alleen voor jongeren maar voor ieder die ook op latere leeftijd zijn kansen wil vergroten. Leerrecht in plaats van leerplicht! Nu kennis en informatie wereldwijd toegankelijk zijn komt het er op aan hoe je met kennis omgaat en of je kunt samenwerken..

Steeds meer trendy scholen in de stad

Grote onderwijsvoorzieningen zijn in de stad gevestigd maar de commerciële en semipublieke universiteiten en hogescholen waarvan de campussen liggen op aantrekkelijke groene locaties vormen een behoorlijke concurrentie. Onderwijsinstellingen concurreren met elkaar op het terrein van onderwijsconcepten in plaats van confessie en dat heeft de differentiatie in het onderwijs bevorderd. Om achterstanden te voorkomen investeert de overheid in de onderwijsvoorzieningen in de stad. Dat heeft zijn vruchten afgeworpen want sommige scholen zijn nu heel trendy. Dat komt omdat een groep creatieve en innovatieve docenten zich aangesproken voelt om te experimenteren met nieuwe onderwijsconcepten voor achterstandsgroepen.

Met de metro naar Middelburg

Ondanks dat de bevolking verspreid woont over een groot gebied is de mobiliteit milieuvriendelijker en beperkt. Spoorwegen hebben nu alleen nog een internationale betekenis maar voor het locale vervoer bestaat een uitgebreid metro-net. Om de stations te bereiken zijn fietsen en andere milieu-vriendelijk vervoermiddelen populair. Zwaar transport vind veelal over water plaats. Distributie van goederen naar huishoudens en bedrijven is slim georganiseerd zodat het vrachtverkeer beperkt blijft. Woon-werkverkeer is verder beperkt doordat veel aan huis gewerkt wordt. Files zijn verdwenen nu ook werktijden veel gevarieerder zijn geworden.

Wonen in een landschapspark

Buiten de stedelijke en dorpskernen liggen kleine woongemeenschappen verspreid in een parkachtig landschap. Ook op het water wordt gewoond. Bij goede verbindingen behoren ook goede fiets en wandelpaden. Goederenvervoer is beperkt omdat sommige goederen in de eigen gemeenschap worden geproduceerd. De onvermijdelijke huiskoe of geit levert de melk aan huis.
In ieder geval produceren woongemeenschappen zoveel mogelijk hun eigen energie zowel door zonnepanelen als door bodemwarmte.
Flexibel wonen, waarbij er al naar de behoefte wordt bijgebouwd of afgebroken, kenmerkt de kracht van de woongemeenschappen.

Wonen in de haven attractief

Het uitgestrekte havengebied heeft nu een veelvoud van functies en…wonen is er één van. De overslag is minder, maar de productie van duurzame energie heeft de opslag, overslag en verwerking van petrochemische producten overgenomen. Doordat het inwonertal van de havens gegroeid is ontstaat er ook meer werk.

Emigratiegolf uit Rotterdam het hoogst

Rondweg ligt drie uur stil

Wissel uw energie quota in en bespaar 40% op dagje recreatie

Winkelketen Zeeman breidt watervoorraad uit

The sky reached the limit: vliegmobiels in Rotterdam verboden

Door private investeringen 5 nieuwe studenten op RDM

AEX bereikt magische 900 punten grens

Rotterdams MGMT complex naar randsteden ivm betere beveiliging

Waterkering te duur, havengebied ontruimt

Scenario 4.
Rotterdam: regio midden in de wereldeconomie

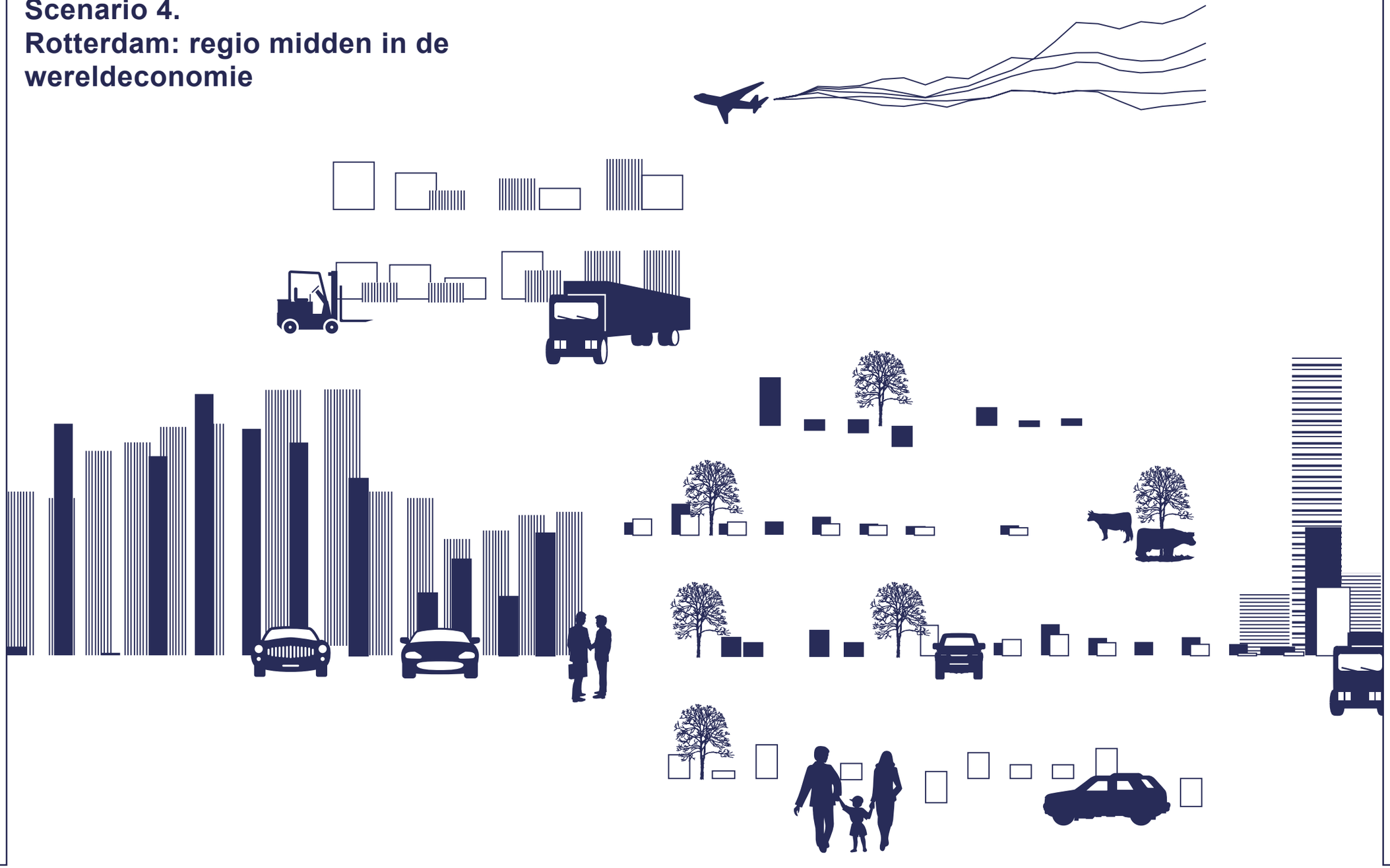

Scenario 4. Rotterdam: regio midden in de wereldeconomie

Rotterdamse regio staat sterk in de wereldeconomie

Toen aan het begin van deze eeuw het consumentenvertrouwen in Amerika terugkeerde en de buitenlandse handel aantrok, kreeg de economie van Rotterdam weer vaart. Dankzij de globalisering bleek de zogenaamde oude economie levenskrachtiger dan ooit. Het kapitalisme heeft bewezen crises te kunnen overleven en er ook telkens weer versterkt uit te voorschijn te komen. Marktwerking is een succes en de invloed van de overheid is klein. Consumenten zijn een machtsfactor van betekenis: ze hebben hun belangen goed georganiseerd. Daaromheen heeft zich een flora van advies- en claimbureaus ontwikkeld.

Ons soort mensen

Individualisering is geen trend het ís het principe waarop de Rotterdamse samenleving anno 2050 is gebaseerd. Mensen willen graag zelf beslissen over hun opleiding, over met wie ze om willen gaan en waar ze willen wonen: plezierig wonen met een eigen tuin liefst buiten de stad in een groene omgeving met buren die ook ‘ons soort mensen’ zijn. Bevolkingsgroepen die daar geen geld voor hebben of daar nog niet aan toe zijn (jongeren) wonen in de stad. Ze wonen in de vele appartemententorens die rond de eeuwwisseling verrezen voor de nieuwe middengroepen maar die groepen zijn inmiddels al lang vertrokken naar Brabant, Zeeland of de Kempen.

De Rotterdamse grachtengordel

Een kleine rijke elite is de stad trouw gebleven. Ze hebben zich meester gemaakt van een aantal attractieve wijken zoals Kralingen en Stadshavens waar ze goed afgeschermd van de rest van de bevolking wonen. De Rotterdamse Binnenstad wordt meer en meer door de nieuwe rijke allochtone middenklasse opgekocht en opgeknapt: zo ontstaat een Rotterdamse ‘grachtengordel’ maar dan wel een zonder grachten en zonder witte elite.
Rotterdammers met een laag inkomen worden steeds meer uit het centrum verdreven naar de voorsteden die in de vorige eeuw zijn gebouwd: Spijkenisse, Capelle, Krimpen.

Een tweede ruit

De economie van de stad is sterk afhankelijk van de bereikbaarheid en daarom is rond de ruit van Rotterdam weer een tweede rondweg aangelegd om de binnenstad bereikbaar te houden voor de forensen en de shoppers vanuit de verre regio. Het project heeft een onverwacht effect gehad: de rondweg is de locatie voor een groot aantal nieuwe shoppingmalls die de binnenstad van Rotterdam veel concurrentie aandoen. Daardoor is de binnenstad van Rotterdam nu vooral het domein van de kleine excentrieke winkeltjes, de multiculti-zaken en de alles-voor-één-euro-winkels.
De ondernemers van de Rotterdamse binnenstad adverteren trots dat je in het grote voetgangers-gebied ongestoord kan winkelen. Maar veel speciaalzaken met een regionale functie weten dat als de klant niet met de eigen auto voor de deur kan komen hij het snel voor gezien houdt.

Gaan voor succes!

Pessimisten vinden dat het ongebreidelde individualisme een tweedeling in de samenleving tot stand heeft gebracht waar de mensen met geld zich alles kunnen permitteren terwijl de minder kapitaal-krachtige bevolkingsgroepen zijn aangewezen op de verschraalde overheidsdiensten voor zorg en onderwijs. Maar dat is te veel te negatief. Voor wie vooruit wil komen in de maatschappij liggen er wel degelijk kansen alleen…je moet er wel voor gaan! Je moet niet wachten op een overheid, die in naam van gelijke kansen voor iedereen, ook degenen zonder enige ambitie, de hand boven het hoofd houdt. In dit Rotterdam is er een plek voor eigen initiatief en ondernemerschap.

Onderwijs praktisch of duur

Onderwijs en bedrijfsleven hebben elkaar gevonden. Het bedrijfsleven is betrokken bij het onderwijs door sponsoring en door adoptie van opleidingen. Het onderwijs is sterk gericht op de vacatures die er zijn of die verwacht worden en de verlangens van het bedrijfsleven. Het Rotterdamse onderwijs is flexibel: onderwijs wordt gegeven in gehuurde ruimtes en daar waar de scholingsbehoefte groot is en ook alleen zolang die behoefte er is. Praktische vaardigheden zijn belangrijker dan startkwalificaties in theoretische vakken. Voor jongeren die meer theoretisch zijn aangelegd is het te hopen dat ze rijke ouders hebben die ze naar een particuliere school willen sturen. Anders zit er niks anders op dan een poging te doen toegelaten te worden tot een van de weinige plaatsen op de scholen voor excellent talent die door internationale dienstverleners worden gesponsord. Maar de competitie is zwaar.

De economie: ‘very personal’

Veel van de lager en middelbaargeschoolden zijn flexwerkers, maar ook een substantieel deel van de hoger opgeleiden is in dienst bij werkgevers die hun personeel bij andere bedrijven detacheren. Op die manier krijg je als werknemer ook de veelzijdigheid die op de harde arbeidsmarkt nodig is.
De zorgsector is een belangrijke werkgever en bestaat naast een publiek deel vooral ook uit een commercieel deel: zorg is in alle prijsklassen en kwaliteiten leverbaar!
Juridische dienstverlening is een booming sector niet alleen om de claims van consumenten tov bedrijven te kunnen waarmaken maar ook voor alles wat tussen de burgers onderling geregeld moet worden. Veel zakelijk dienstverleners zijn consumentendienstverleners geworden. De sector persoonlijke dienstverlening is gegroeid, arbeid is goedkoop en goed betaalde inwoners van de regio zijn best bereid om geld uit te geven voor personal coaches, personal shoppers, personal trainers en vul zo maar aan!

Een eeuw lang grootste haven van Europa

De haven is verder uitgebreid met Maasvlakte III en bij de behandeling van de voorstellen voor een 4e Maasvlakte werd nog een burgemeester uit de vorige eeuw aangehaald die zei dat de kust van Engeland de enige barrière is.
De haven is veelzijdig. Naast een moderne luchthaven bevinden zich in het havengebied veel bedrijven op het terrein van energie, water en wind. Nu energie en (schoon) water steeds schaarser worden zijn bedrijven die zich hierop richten zeer rendabel. De nieuwe kernenergiecentrale is het icoon van de 3e Maasvlakte.
Ondanks toegenomen overslag en een toename van energieproductie is het aantal werknemers in het havengebied blijven dalen.

Bijlage

TABEL B.1

Vitaliteitsweb cijfers 2008

	Rotterdam	Amsterdam	Den Haag	Utrecht
economie				
aandeel stuwende arbeidsplaatsen '08	29,7	18,9	19,3	19,9
gemiddelde economische groei '03 – '08*	3,1	2,9	2,2	1,8
economische groei '08*	2,4	3,3	2,1	2,4
startende ondernemers als % van de beroepsbevolking '08	1,8	2,0	2,2	1,8
niveau arbeidsproductiviteit '07*	83,5	81,2	76,6	80,3
verwachte investeringen (COEN) '09	- 37,7	- 30,9	- 27,9	- 44,3
aandeel toegevoegde waarde in nationale economie '08*	8,4	7,2	4,5	5,1
arbeidsmarkt				
werkgelegenheidsgroei (jaarlijks % '02 – '08)	0,0 -	1,1	1,0	0,6
werkgelegenheid/werkzame beroepsbevolking '08	1,26	1,34	1,26	1,51
aandeel hoogopgeleiden in beroepsbevolking '08	34,1	54,1	40,0	59,2
omvang beroepsbevolking '08 (x 1.000)	273,0	383,0	222,0	149,0
ontwikkeling beroepsbevolking (jaarlijks % groei '02 – '08)	1,45	0,97	1,31	2,77
kortdurig baanlozen als aandeel beroepsbevolking '08	3,3	4,9	3,0	2,3
aandeel kortdurig baanlozen t.o.v. baanlozen totaal '08	30,0	48,5	43,0	45,2
aantal vacatures per 1.000 werkenden '08	49,0	46,6	38,0	67,6
netto participatiegraad '08	63,9	67,8	65,5	68,0
kennis en innovatie				
levenlang leren '04	17,6	18,1	17,6	16,7
aandeel kennisintensieve industrie in werkgelegenheid '07	1,2	0,8	1,3	0,8
R&D intensiteit per gemeente '04	291,0	269,0	177,0	151,0
R&D graad '04	0,3	0,6	0,2	0,5
aandeel kennisintensieve diensten '07	24,4	34,0	22,8	30,8
ontwikkeling arbeidsproductiviteit (jaarlijks % '97 – '07)	4,3	4,3	4,1	3,9

* voorlopige cijfers

	Rotterdam	Amsterdam	Den Haag	Utrecht
ruimte voor bedrijvigheid (excl. zeehaventerreinen)				
voorraad terstond uitgeefbaar '08/gemiddelde uitgifte '00 – '08	2,9	15,6	1,8	2,5
leegstand kantoorruimte (%) '08	12,5	15,3	10,6	8,7
aandeel niet-verouderd in uitgegeven bedrijventerrein '08	59,3	100,0	50,5	99,3
aanbod kantoorruimte 1-1-'09/gemiddelde opname '04 – '08	3,0	3,4	3,8	2,9
verhouding totaal uitgeefbaar/totaal areaal (%) '08	9,3	27,5	9,9	8,5
quality of life				
aantal cultuurinstellingen/100.000 inwoners '07	8,9	17,8	10,5	12,5
aandeel toerisme in totale werkgelegenheid '08	5,6	11,2	5,8	6,5
aandeel creatieve klasse in beroepsbevolking '08	21,0	33,0	26,3	36,0
aantal bezoekers/inwoner '07	17,5	18,7	17,0	25,9
groei woningvoorraad '04 – '08	0,8	2,4	1,8	8,1
percentage koopwoningen '08	33,0	24,4	47,2	48,8
percentage eengezinswoningen '08	28,1	15,2	26,4	50,8
aantal misdrijven/1.000 inwoners '08	80,6	84,5	73,2	75,9
maatschappelijke voorzieningen				
werkgelegenheidsaandeel '08	25,1	19,1	19,4	25,5
werkgelegenheidsontwikkeling '04 – '08	8,2	6,4	7,5	10,3
toegevoegde waarde aandeel '07*	11,8	12,0	10,6	14,6
ontwikkeling toegevoegde waarde '00 – '07*	50,8	44,4	42,7	53,2
aandeel hoogwaardige zorg '05	45,5	59,7	37,7	57,1
aandeel hoogwaardig onderwijs '07	29,5	39,2	6,3	56,2

TABEL B.2

Branches die zijn gerekend tot het zeehavengerelateerd cluster

Bron: Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam o.b.v. Havenmonitor.

sbi-code	sbi-naam	sbi-code	sbi-naam
05012	binnenvisserij	2417	productie synt rubber in primaire vorm
0502	kweken van vis en schaaldieren	2420	productie van landbouwchemicaliën
1110	aardolie- en aardgaswinning	2461	productie van kruit en springstoffen
1120	dienstverlening aardolie/gaswinning	2464	productie van fotochemische producten
1421	zand- en grindwinning	2465	productie van informatiedragers
1520	visverwerking	2466	productie overige chemische producten n.e.g.
1541	productie van ruwe biol olie & vet	26611	productie betonproducten voor de bouw
1542	raffinage van ruwe biol olie & vet	2663	productie van stortklare beton
1543	productie van margarine	2681	productie schuur/slijp/polijstmiddelen
1561	productie van meel (excl. zetmeel)	2682	productie van overige minerale prod n.e.g.
1571	productie van veevoeder	2710	productie ijzer/staal/-legeringen
15842	productie van chocolade-/suikerwerk	2722	productie van stalen buizen
1586	koffiebranders/theepakkerijen	2731	koudtrekken van ijzer en staal
20101	zagen van hout	2734	draadtrekken uit ijzer/staal
2111	productie van pulp	2741	productie van edele metalen
21121	productie grafisch papier en karton	2742	productie van aluminium
21122	productie verpakkingspapier/karton	2745	productie van overige non-ferrometalen
21123	productie overig papier/karton	2811	vervaardiging van metalen constructiewerken
2310	productie van cokesovenproducten	2821	productie van tanks en reservoirs
23201	aardolieraffinage	2851	oppervlaktebehandeling
23202	aardolieverwerking (excl. raffinage)	2871	productie van stalen vaten/fusten e.d.
2411	productie van industriële gassen	2922	productie hijs-/hefwerktuigen e.d.
2412	productie van kleur- en verfstoffen	34201	carrosseriebouw
2413	productie overige anorganische basischemicaliën	34202	productie van aanhangwagens/opleggers
24141	productie petrochemische producten	3511	bouw/reparatie van overige schepen
24142	productie overige organische basischemicaliën	3512	bouw/reparatie van sport-/recreatievaartuigen
2415	productie van meststoffen e.d.	3710	voorber tot recycling van metaal
2416	productie kunststoffen in primaire vorm	3720	voorber tot recycling overige afval

TABEL B.2 vervolg

sbi-code	sbi-naam	sbi-code	sbi-naam
40001	productie elektriciteit/warmwater door centrale	6030	vervoer via pijpleidingen
40003	productie groene stroom/warm water	61101	vracht-/tankvaart (zeevaart)
4524	natte waterbouw	61102	sleepvaart/veerdiensten (zee)
50105	handel in aanhangwagens/opleggers e.d.	61201	vrachtvaart (binnenvaart)
51211	groothandel in granen	61202	tankvaart (binnenvaart)
51217	groothandel akkerbouwproducten/veevoer	61203	sleep-/duwvaart (binnenvaart)
51218	groothandel in overige akkerbouwproducten	61204	passagiersvaart en veerdiensten (binnenvaart)
51311	groothandel in groenten en fruit	63111	laad-/los-/overslag zeeschepen
51312	groothandel in consumenten aardappelen	63112	laad-/los-/overslag geen zeevaart
5134	groothandel in dranken	63121	opslag in tanks
51382	groothandel vis/schaal-/weekdieren	63122	opslag in koelhuizen e.d.
51511	groothandel in vaste brandstoffen	63123	opslag (geen tanks/koelhuizen e.d.)
51512	groothandel vloeibare/gasvormige brandstoffen	6322	overige dienstverlening vervoer over water
51513	groothandel in overige minerale olieproducten	63401	expediteurs/cargadoors e.d.
51521	groothandel in metaalertsen	63402	weging en meting
51522	groothandel ferrometalen/-halffabrikaten	7121	verhuur overige transportmiddelen wegvervoer
51523	groothandel non-ferrometalen/halffabrikaten	7122	verhuur van schepen
51531	groothandel hout/plaatmateriaal	71341	verhuur van automaten
51534	groothandel in zand en grind	71342	verhuur overige machines/werktuigen n.e.g.
51551	groothandel chemicaliën voor industriële toepassing	71402	verhuur van sport-/recreatie-artikelen
51552	groothandel in bestrijdingsmiddelen en kunstmeststoffen	7460	beveiliging en opsporing
51553	groothandel in rubber/overige chemische producten	7511	algemeen overheidsbestuur
51572	groothandel in schroot/oude metalen	7524	politie
51873	groothandel intern transportmaterieel	7525	brandweer
51912	groothandel in scheepsbenodigdheden e.d.	90022	afvalbehandeling
6010	vervoer per spoor	9111	bedrijfs-/werkgeversorganisaties
60242	goederenvervoer over de weg	9112	beroepsorganisaties

TABEL B.3

Branches die zijn gerekend tot het creatief cluster

Bron: Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam o.b.v. TNO.

sbi-code	sbi-naam	sbi-code	sbi-naam
92311	beoefening van podiumkunst	92111	productie (video)films (geen tv)
92312	producenten van podiumkunst	92112	ondersteunende activiteiten t.b.v. (video)films
92313	beoefening scheppende kunst	9213	vertoning van films
92321	theaters, concertgebouwen e.d.	92201	omroeporganisaties
92323	dienstverlening kunst/culturele evenementen	92202	producenten t.b.v. radio en tv
92521	kunstgalerieën/-expositie ruimten	92203	ondersteunende aktiviteiten t.b.v. radio en tv
92522	musea	92343	overig amusement n.e.g.
2211	uitgeverijen van boeken e.d.	9240	pers-/nieuwsbureau journalisten
2212	uitgeverijen van dagbladen	74201	ontwerp-/advies.bureau voor b.u.
2213	uitgeverijen van tijdschriften	74202	technisch ontwerp/advies ruimtelelijke ordening
2214	uitgeverijen van geluidsopnamen	74401	reclame-/-ontwerp-/adviesbureaus
2215	overige uitgeverijen	74402	overige reclamediensten
74811	fotografie	74875	interieur-/mode-ontwerpers e.d.

TABEL B.4

Branches die zijn gerekend tot het medische cluster

Bron: Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam.

sbi-code	sbi-naam	sbi-code	sbi-naam
2442	productie farmaceutische producten excl. grondstoffen	85141	praktijken van verloskundigen
33101	tandtechnische bedrijven	85142	praktijken van fysiotherapeuten
33102	productie medische app/overige orthopedische artikelen	85143	praktijken van oefen. cesar/mensendiek
3320	productie meet-/regel-/controle-apparatuur	85144	praktijken van psychotherapeuten/psychologen
51461	groothandel in farmaceutische producten	85145	praktijken van overige paramedici e.d.
51462	groothandel artikelen t.b.v. gezondheidszorg	85151	abortusklinieken
5231	apotheken	85152	oncologische/radiotherapeutische instituten
73103	medisch/farmacologisch speur-/ontwikkelingswerk	85153	priveklinieken/zelfstandige behandel centra
85111	academische ziekenhuizen	85154	gezondheidscentra
85112	algemene ziekenhuizen	85155	overige instellingen curatieve somatische gez.zorg
85113	revalidatie-instellingen met overnachting	85161	instelling voor begel. inz. arbeidsomstandigheden
85114	categorale ziekenhuizen	85162	instelling openbare preventieve gez.zorg
85121	praktijken van huisartsen	85171	medische labs/bloedbanken e.d.
85122	praktijken van psychiaters	85172	ambulancediensten (incl. centrale posten)
85123	praktijken van medisch specialisten	85174	overige gez.zorgondersteunende diensten
85131	praktijken van tandartsen	85311	verpleeghuizen
85133	praktijken van orthodontisten	85313	verpleeghuizen som./psycho-ger patienten

TABEL B.5

Overzicht kenniseconomie

Bron: ECORYS.

onderdeel kenniseconomie	sector/branche
kennisintensieve industrie	machine-industrie
kennisintensieve industrie	electrische apparaten en instrumentenindustrie
kennisintensieve industrie	transportmiddelenindustrie
kennisintensieve diensten	uitgeverijen en drukkerijen
kennisintensieve diensten	communicatiebedrijven
kennisintensieve diensten	financiële instellingen en verzekeringswezen
kennisintensieve diensten	computersoftware
kennisintensieve diensten	overige zakelijke diensten
kennisintensieve diensten	research and development

FIGUUR B.1

Toelichting op de Regionaal Economische Thermometer

Bron: Rabobank 2009, Regionaal Economische Thermometer.

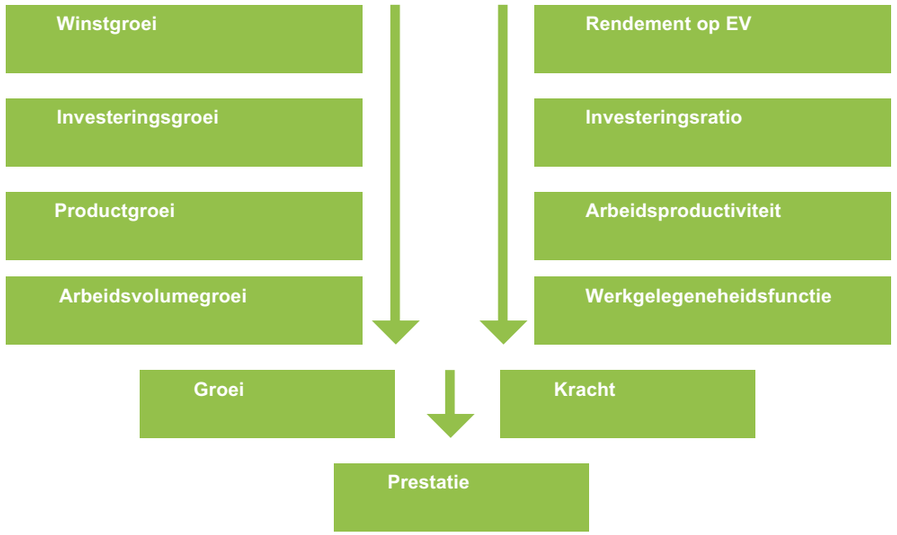

FIGUUR B.2

Groei van de winst per sector, 2008

Bron: Rabobank 2009, Regionaal Economische Thermometer.

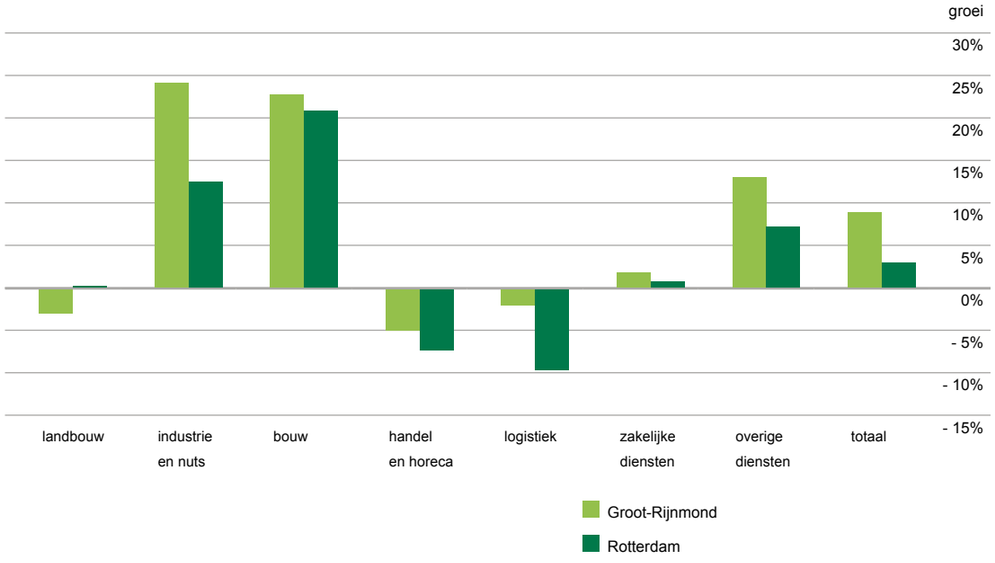

FIGUUR B.3

Groei van de toegevoegde waarde per sector, 2008

Bron: Rabobank 2009, Regionaal Economische Thermometer.

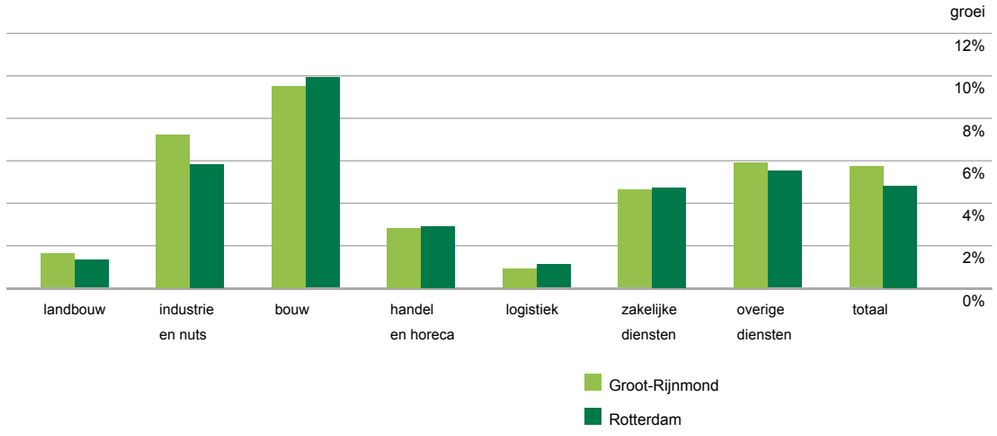

FIGUUR B.4

Groei van de investeringen per sector, 2008

Bron: Rabobank 2009, Regionaal Economische Thermometer.

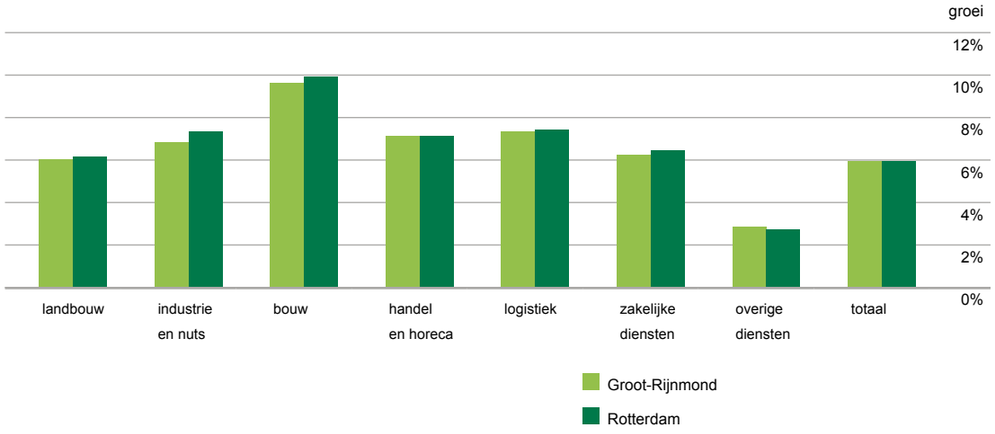

FIGUUR B.5

Rentabiliteit op eigen vermogen, 2008

Bron: Rabobank 2009, Regionaal Economische Thermometer.

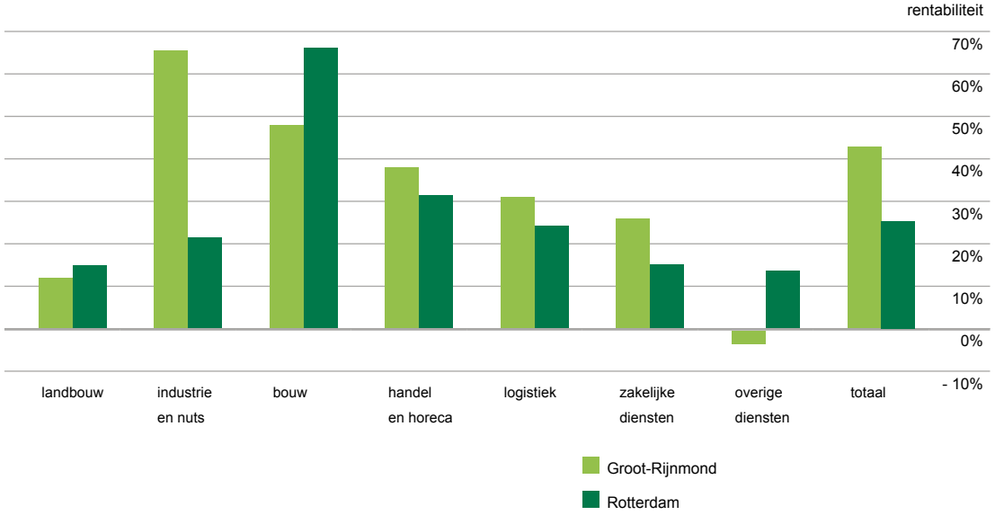

FIGUUR B.6

Arbeidsproductiviteit per sector (duizend euro), 2008

Bron: Rabobank 2009, Regionaal Economische Thermometer.

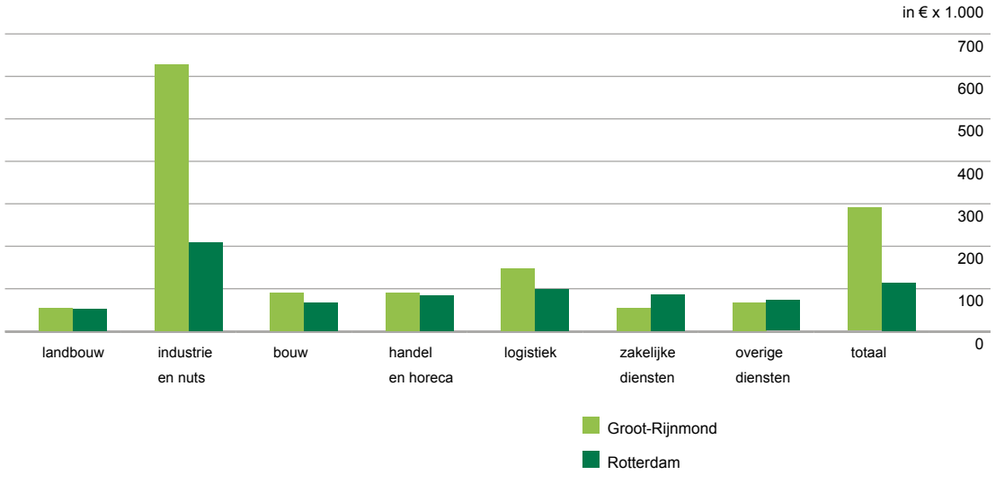

TABEL B.6

Schema van maatregelen van ‘Flexibelen’ onderverdeeld naar de 4 categorieën van het 3C model

Bron: Hogeschool INHolland Rotterdam, Peter van den Heuvel, 2009.

3C model, hoofdcategorie: Flexibelen
Kiezen primair voor o.a. de individuele behoefte, innovatie, functionaliteit en flexibiliteit
Primaire verbeterrichting: communicational excellence

Maatregelen onderverdeeld in subcatagorieën

Maatregelen op het gebied van core excellence (uitbesteden) focus: markt/product – intensieve valuatie product en organisatie – hoger risicoprofiel in de markt neerzetten – focus op specifieke klantgroepen – spreiden klantgroepen, meer niche markten – samenwerken met moedermaatschappij – inzet charters (uitbesteden), inhuur chauffeurs – alternatieven voor klant/markt bedenken – partnerships aangaan of overnemen bedrijven – nieuwe analyse software	Maatregelen op het gebied van communicational excellence (flexibiliteit) focus: klant/dienst – focus en uitbreiding acquisitie en netwerken – referenties vragen aan klanten – interviewen medewerkers en communiceren van persoonlijke verhalen – verbeteren interne communicatie – kuisteren, observeren, status updates – leiding nemen en visie uitdragen – aanbiedingen meer op maat – aandacht voor individuele ontwikkeling
Maatregelen op het gebied van control excellence (kostenbesparing) focus: werkordernumer/product – heldere keuzes (niet onder kostprijs), nee zeggen – meer aandacht voor details en verkleinen risico’s – meer controle en analyse van klanten – personeelsreductie – clusteren inkoop en bestellingen – (loon)kostenbeheersing – bezuinigen op non-core – volume inkoop	Maatregelen op het gebied van operational excellence (functionaliteit) focus: markt/proces – aanpassen processen op (nieuwe) klantvraag – introductie nieuwe diensten en functionaliteit – korte verbeterloop – taskforces procesverbetering – zelfplanning chauffeurs – medewerkers opleiden/opleidingsstructuur – vereenvoudigen processen

Deelnemers expertbijeenkomsten

Deelnemers Expertmeeting Arbeidsmarkt

Nathalie Backx	Havenbedrijf Rotterdam
Marco van den Berg	Bureau Arbeidsmarktmeester
Nan Besseler	Calibris
Janine Bos	Randstad Rotterdam
Eveline Burggraaf	ROC Zadkine
Boukje Cuelenaere	ECORYS
Edwin Duffels	Calibris
Edith Jacobs	Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam
Ron Knobel	UWV/Werkbedrijf Leren Werken
Joost de Koning	ECORYS
Willie van Lier	Erasmus MC
John Marapengopie	Yacht
Roel Meijer	UWV/Werkbedrijf
Ben van der Meer	UWV/Werkbedrijf mobiliteitscentra
Bart Nijhof	Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam
Ton Rodenburg	ARA
Joke van der Waal	Stichting samenwerkende Ziekenhuizen
Geert Jan Waasdorp	Intelligence Group
Theo Wehkamp	COLO
Aad van der Werf	Tempo-Team

Deelnemers expertbijeenkomst Detailhandel Binnenstad

Marcel Capitein	Mediamarkt Rotterdam
Maarten Suijker	Ontwikkelingbedrijf Rotterdam
Jacqueline van Veenendaal	Bijenkorf Rotterdam
Guus van der Werff	Ondernemersfederatie Rotterdam City
Ans Weustink	Peek & Cloppenburg Rotterdam

Deelnemers expertbijeenkomst Ruimte voor ondernemen

Caroline Bosscher	Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam
Kasper Buiting	Kamer van Koophandel Rotterdam
Joost de Koning	ECORYS
Hans Mani	Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam
Peter van Nederpelt	Ooms Makelaars
Atze Verkennis	ECORYS

Geraadpleegde bronnen

- Aalders, R. & F. Oevering (2009), Regio Top 40. Utrecht.
- Bal, G.J. (2008), De kracht van Delft; De toegevoegde waarde van kennis in Delft. Utrecht.
- Bal, G.J. (2009), Themabericht 2009/02; Het belang van kennisinstellingen voor de regionale economie. Utrecht.
- Bedrijfschap Horeca en Catering (2009), Kenniscentrum. Zoetermeer.
- Bureau Louter (2004), De economie van Delft; op weg naar 2015. Deelrapport 3 'Delft maakt zijn toekomst'.
- Bureon, Rabobank Nederland & Bureau Louter (2008), Economische Verkenning Rotterdam 2008. Utrecht/Delft.
- CBS (2009), Statline. Den Haag/Heerlen.
- Centrum voor Onderzoek en Statistiek Rotterdam (2009), Bevolkingsmonitor april 2009. Rotterdam.
- Centrum voor Onderzoek en Statistiek Rotterdam (2009), Monitor bedrijventerreinen stadsregio Rotterdam 2009. Rotterdam.
- DCMR Milieudienst Rijnmond/MSR (2009), Milieumonitoring Stadsregio Rotterdam. Schiedam.
- DCMR Milieudienst Rijnmond/RCI (2009), Nulmeting RCI – Uitstoot CO_2 Rotterdam. Schiedam.
- DTZ Zadelhoff (2009), Nederland compleet – Factsheets kantoren- en bedrijfsruimtemarkt medio 2009. Amsterdam.
- Dynamis (2009), Sprekende Cijfers – Kantorenmarkten 2009. Amersfoort.
- ECORYS (2007), State of the European Cities Report. Birmingham/Rotterdam.
- ECORYS (2008), Economische effectmeting Stadshavens Rotterdam. Rotterdam.
- ECORYS (2008), Ruimtevraag en aanbod van medische bedrijven in Rotterdam. Rotterdam.
- ECORYS (2009), Bedrijventerreinenstrategie Stadsregio Rotterdam 2008 – 2020. Rotterdam.
- ECORYS (2009), Effecten van de kredietcrisis op bedrijvigheid, arbeidsmarkt en ruimtevraag in Zuid-Holland. Rotterdam.
- ECORYS i.s.m. Cambridge Econometrics (2009), European Regional Prospects 2009. Cambridge/Rotterdam.
- EDBR (2005), Economische Visie 2020; Rotterdam, stad van de toekomst. Rotterdam.
- EDBR (2009), Update Economische Visie Rotterdam 2020; Koers houden, doorpakken en uitvoeren. Rotterdam.
- European Commission (2009), Eurostat. Brussel.
- Ewijk, C. van & C. Teulings (2009), De grote recessie; Het centraal Planbureau over de kredietcrisis. Amsterdam.
- Gemeente Amsterdam (2009), Amsterdam in cijfers. Amsterdam.
- Gemeente Rotterdam (2006), Gateway to Europe; De koers naar 2030. Rotterdam.
- Gemeente Rotterdam (2009), De staat van Rotterdam 2009. Rotterdam.
- Gemeente Rotterdam (2009), Veiligheidsindex 2009. Rotterdam.
- Gemeente Utrecht (2009), Utrecht Monitor 2009. Utrecht.
- Groot, S., J. Möhlmann & H. de Groot (2009), De regionale schokbestendigheid van de Nederlandse economie. ESB: Rotterdam.
- Havenbedrijf Rotterdam (2009), Haven in cijfers. Rotterdam.
- Havenbedrijf Rotterdam (2009), Jaarverslag 2008. Rotterdam.
- Kamer van Koophandel Rotterdam (2009), COnjunctuurEnquête Nederland (COEN); 1e t/m 3e kwartaal 2009. Rotterdam.
- Locatus (2009), Basisregister Verkooppunten. Woerden.
- Ministerie van EZ, Ministerie van V&W en Ministerie van VROM (2009), Economische Visie op de langetermijnontwikkeling van Mainport Rotterdam. Den Haag.
- Ministerie van VROM (2008), IBIS enquête 2008. Den Haag.
- Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam (2009), Dashboard Kredietcrisis. Rotterdam.
- Provincie Zuid-Holland (2009), Bedrijvenregister Zuid-Holland. Den Haag.
- Rabobank (2009), Economisch kwartaalbericht – september 2009. Utrecht.
- Rabobank (2009), Koopstromenmodel. Utrecht.
- Rabobank (2009), Regionaal Economische Thermometer. Utrecht.
- Randstad (2009), Marktzicht Rotterdam september 2009. Rotterdam.
- Rebel Group Advisory & Buck Consultants International (2009), Economische betekenis van Nederlandse zeehavens 2007. Havenmonitor 2007. Den Haag.
- Rijkswaterstaat (2009), Verkeersmonitor Zuid-Holland. Den Haag.
- Stadsgewest Haaglanden (2009), Monitor Werkgelegenheid Haaglanden 2008. Den Haag.
- Stichting Atlas voor Gemeenten (2009), Atlas voor Gemeenten 2009. Utrecht.
- Stichting LISA (2009), Werkgelegenheidsregister 2009. Enschede.
- Stichting Woonpromotie Rotterdam (2009), Woningmarktmonitor Rotterdam 2e kwartaal 2009. Rotterdam.
- Technisch Weekblad (2009), Special R&D in cijfers. Amersfoort.
- UWV/Werkbedrijf (2009), Regionale arbeidsmarktinformatie Zuidwest-Nederland t/m oktober 2009. Roosendaal.
- UWV/Werkbedrijf Zuidwest-Nederland & Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam (2009), Werkgelegenheidsmonitor Rotterdam voorjaar 2009.

Economische verkenning Rotterdam 2009–2010

Onderzoek en samenstelling
Deel 1 en deel 2
ECORYS
dhr. G.J. Bal
dhr. J. de Koning
dhr. A.W. Verkennis

Deel 3
Bureon
dhr. S.D. Bulterman

Deel 4
DNV-CIBIT B.V.
dhr. B.W. Römgens
dhr. A.H. Uittenbogaard
dhr. P.C. Verheugd
mevr. S.I. de Kleer

Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam

De scenario's zijn tot stand gekomen met hulp en inspiratie van diverse stakeholders in de stad en ambtenaren van de gemeente Rotterdam.

Grafisch Ontwerp
Studio Minke Themans

Tabellen en Grafieken
Studio Minke Themans i.s.m. Klaar voor gebruik

Redactie
mevr. C.M. Bosscher
dhr. R. Eijkelestam
mevr. E. A. Jacobs

Opdrachtgever en eindredactie
Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam
mevr. B. Dumay
dhr. W. A. Hamel

Druk
Veenman Drukkers, Rotterdam

Oplage
2.500

Participanten van de Economische Verkenning 2009 – 2010
Albeda College
dhr. F. Roozen
DCMR Milieudienst Rijnmond
dhr. B. Been
Erasmus Universiteit Rotterdam
dhr. R.L. van den Bos
Havenbedrijf Rotterdam
mevr. N. Backx
dhr. P.V. Vroegop
Hogeschool INHOLLAND Rotterdam
dhr. R. F. Eleveld
Kamer van Koophandel Rotterdam
dhr. K. Buiting
dhr. M. R. Rensma
KPMG Rotterdam
dhr. M. Noorlander
Ooms Makelaars Bedrijfshuisvesting
dhr. P. J. van Nederpelt
Rabobank Rotterdam
dhr. H. A. van Klink
dhr. C. H. Veeningen
Randstad Uitzendgroep Regio Rotterdam
mevr. J. G. Bos
dhr W. Plaisier
mevr. R. Valk

Bestellingen
Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam
Afdeling Strategie
Postbus 6575
3002 AN Rotterdam
evr@obr.rotterdam.nl
© Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam, november 2009

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden de auteurs en het Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam geen aansprakelijkheid. Overname van gegevens is toegestaan met bronvermelding 'Economische Verkenning Rotterdam 2009 – 2010'

Economische Verkenning Rotterdam

2009–2010